

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZSI-PÁL ELŐD
DEMÉNY PÉTER
DEMETER CSANÁD
DIMÉNY LÓRÁNT
DIMÉNY ZOLTÁN
EMŐDI TAMÁS
GUTTMANN SZABOLCS
HAJÁK-SZABÓ MÁRIA
HEGEDŰS CSILLA
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY
KÁNTOR LAJOS
KOVÁCS ANDRÁS
KULCSÁR GABRIELLA
MARKÓ BÉLA
OLÁH-GÁL ELVIRA
ROMSICS IGNÁC
SOÓS MÓNI
TÜDŐS S. KINGA
WILHELM SÁNDOR

6

**ERDÉLYI KASTÉLYOK
ÚJ SZEREPKÖRBEN**

**III. FOLYAM
2013.
JÚNIUS**

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIV/6. • 2013. JÚNIUS

TARTALOM

KOVÁCS ANDRÁS • Kastélyrekonstrukciók Erdélyben	3
HEGEDŰS CSILLA • Mit mentünk, miért és kinek?	14
LÁSZLÓFFY CSABA • A legenda ára, „Feketelyuk”-elégia, A testen kívül ami még megváltható, Mélységek, Könyvelés-kísérlet jövőre, A maradék váz szonettje (<i>versek</i>)	17
EMŐDI TAMÁS • Partiumi kastélyorsók	20
GUTTMANN SZABOLCS • A szakmai háttér nélkülözhetetlensége (<i>Kérdezett Ferencz Zsolt</i>)	28
DIMÉNY LÓRÁNT • A tejesember (<i>próza</i>)	33
Féltett családi ereklyék (<i>Oláh-Gál Elvira beszélgetése Mikes Zsigmonddal és Vályi Zsuzsannával</i>)	36
SOÓS MÓNI • Miklósvári kastélyturizmus	44
KÁNTOR LAJOS • Igevár – erős vár (<i>Részlet a Domokos Géza kockázatai című könyvből</i>)	49
WILHELM SÁNDOR • Egy érmelléki kastély kálváriája	59
KESZTHELYI GYÖRGY • Már statisztika sem, sirató, Átrajzolt sínek, Akkor sem változom (<i>versek</i>)	63
NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. SZÁZAD)	
ROMSICS IGNÁC • A nemzetek típusai és kialakulásuk szakaszai	67
MARKÓ BÉLA • Mire vagyunk büszkék?	69
■ TOLL	
HAJÁK-SZABÓ MÁRIA • Büszke vár	72
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY • Megint a <i>Perzsák</i>	73
■ HISTÓRIA	
TÜDŐS S. KINGA • Feltámasztható életdokumentumok	76
■ MŰ ÉS VILÁGA	
DEMÉNY PÉTER • Emlékirat mint katedrális	82

KULCSÁR GABRIELLA • Zenevár	.89
CSATÁDI GÁBOR • A narráció kötéldíján	.93

■ KÖZELKÉP

BALÁZSI-PÁL ELŐD • Webkastély-vetélkedők	.106
DIMÉNY ZOLTÁN • Gordon és Târnalact	.108

■ TÉKA

LÁSZLÓ SZABOLCS • Sátáni emlékiratok (<i>Sasszé</i>)	.112
OLÁH-GÁL ELVIRA • Lelki hazatalálás egy családtörténetben	.114
KÁNTOR LAJOS • Szép napok krónikája	.116
ANDRÁS ZSELYKE • Nyelvmegközelítések az ékesszólás kiskönyvtárában	.118
A Korunk könyvvajánlata (<i>Cseke Péter ajánlja</i>)	.120

■ TALLÓ

DEMETER CSANÁD • Történelmi családok Nobile Officiuma	.122
PINTÉR ANITA • Korunk szerzői Székelyföldön	.124

■ ABSTRACTS

	.126
--	------

■ KÉP

SZENTES ZÁGON

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Sușinim

CLUJ-NAPOCA 2021

Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR
■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács és az Új Budapest Filmstúdió.
■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca; Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) ■ **ISSN: 1222-8338**

KOVÁCS ANDRÁS

KASTÉLYREKONSTRUKCIÓK ERDÉLYBEN

*„Az élet nem áll meg merengve
visszanézni; épül Erdélyben út, vasút, gyár,
állomás, kaszárnya, városi palota,
templom, falusi ház és iskola, de kastély? –
aligha többé. A kastély már
maga a történelem.”*

BIRÓ JÓZSEF: ERDÉLYI KASTÉLYOK. 1944.

A 20. századra a kastély építészeti műfajként elveszítette a létalapját, az ilyen együttesek védelme, fenntartása és fennmaradása a tulajdonosokra, illetve a világ általunk irigyelt, szerencsésebb részében a saját múltját becsülő társadalom által létrehozott közintézményekre vagy polgári szervezetekre hárult.¹

Az első világháború után az erdélyi nagybirtokosok, tehát a szóban forgó kastélyok tulajdonosai is kisebbségi sorba kerültek, s a Román Királyság által 1921 és 1923 között végrehajtott földreform birtok-tömbönként 50–50 hektár termőföldet hagyott meg nekik, gyakorlatilag lehetetlenné téve a nagyméretű együttesek fenntartását.

Számtalan erdélyi kastély sorsa pecsételődött meg ekkor, a fenntarthatatlan épületeket lebontották, és építőanyagként hasznosították, a telket pedig a hozzá tartozó belsősséggel együtt felparcellázták, és eladták a többnyire politikai vagy közigazgatási hivataluktól-állásuktól, tehát minden más, külső jövedelmüktől is megfosztott tulajdonosok.

Közismert példákat említenék: a két világháború közötti évtizedekben tűnt el nyomtalanul a Bánffyak bárói ágának bonchidai udvarháza.² Ez lehetett a bonchidai birtok eredeti, középkori központja, emeletes épülete a templom mellett állott (késő reneszánsz kereteit az elmúlt század hatva-

...aligha remélhető,
hogy a szóban forgó,
1989 előtt tönkretett
épületek valaha is olyan
állapotba kerüljenek,
hogy „örökség”
mivoltukban ne az
elmúlt, méltatlan fél
évszázad pusztításaira,
hanem az építésüktől
eltelt századok erdélyi
kultúrájára
emlékeztessenek.

A Hallerek egykori fehéregyházi kastélya. 1930. Kroner, Michael-Ludwig, Rosemarie: *Weisskirch: eine siebenbürgische Gemeinde an der Grossen Kokel*. München, 1997 után

nas éveinek elején még a válaszüti kastély faskamrájában őrizték). Hasonló sorsra jutott a Hallerek fehéregyházi rezidenciája, az olaszbástyákat utánzó, négy saroktoronnyal és bástyás, külső védőövvvel is erősített együttes, amelynek építéséről 1626 táján – Bethlen Gábor fejedelem sokkal ismertebb, hasonló építkezéseivel egy időben – szólnak a források.³ A múlt század második felében hatalmas, üres telkén kenderfeldolgozó üzem raktározta a nyersanyagát. Csak gyanítjuk, hogy akkoriban pusztult el a szamosfalvi egykori Mikola kastély,⁴ biztosan akkor a magyarfenesi br. Jósika kastély⁵ is. Az utóbbi körül a földreform mintegy 100 kataszteri hold szántót, kertet, kaszálót hagyott meg, s ez távolról sem volt elég a fenntartására. A mintegy 40 kh belsőséget a kastély tulajdonosa 25 telekre osztva a falu lakóinak adta el, az épületből pedig építőanyag lett. Az 1930-as években már nyoma sem látszott. A keresdi Bethlen-kastély fenntartására mintegy 200 hektárnyi, nagyrészt erdőbirtok maradt.⁶

Az erdélyi kastélyok 20. századi történetének következő fordulópontját a második világháború utáni évek jelentették: a kastélyok tulajdonosait egyszerűen elkergették, kényszerlakhelyre szállították, vagy pedig börtönbe zárták, de feketelistára kerültek velük együtt a rezidenciák is. Előszeretettel alakították át ezeket az épületeket a szocialista mezőgazdaság emblemikus gép- és traktorállomásává, állami gazdaság központjává, illetve az 1950-es évek végétől kollektív gazdaság (termelőszövetkezet) székhelyévé: közösségi tulajdonná, melyre így a közösség – azaz senki – nem vigyázott, s 1990-re többségük felismerhetetlen, lakhatatlan rommá változott.

Mondandónk érdemi része itt kezdődik: a kismizmizett, elüldözött egykori tulajdonosok gyermekei, unokái, sokszor már dédunokái, akik hazájukban üldözötként, külföldön számkivetettként éltek át fél évszázadot, az elmúlt években kapták vissza egy sor fejtelten, készakarva ellentmondásos fogalmazású és rosszhiszeműen alkalmazott törvényből álló restitúciós rendszer áldozataiként ezeket az ingatlanokat, melyeknek a fenntartását és helyreállítását a román állam meg a román örökségvédelmi törvény most szemforgatóan rájuk hárította, a továbbiakban őket téve felelőssé az épületek állapotáért.

Egyetlen tanulságos példát idéznék, Gyalu viszonylag szerencsés sorsú, gyakorlatilag ma is lakható reneszánsz kastélyát.⁷ Visszaszolgáltatása 2009 júliusában ott tartott, hogy a tulajdonostól még valamilyen, a szocializmus idején emelt épület árának a megtérítését követelték.⁸ A baj csak az, hogy durván számítva mintegy 25 millió euróba kerülhet a 2002-ig (kiürítéséig) iskolaként és bentlakásként használt épület szerény helyreállítása, 17 hektáros, római katonai táborn (castrumot) is magában

foglaló parkjáé ugyanannyiba, és akkor még nem beszéltünk fenntartásának költségeiről. Az egykori birtokos unokájaként az örökösnek (foglalkozására nézve egyetemi tanár Kanadában) tehát mintegy 50 millió eurót kellene összeszednie, hogy helyrehozza azt a ma jóformán felmérhetetlen kárt, amit a román állam előre megfontoltan neki és családjának okozott. Pedig az erdélyi püspökök középkori várából kialakított reneszánsz fejedelmi kastély (melynek ma a 19. században historizáló köntösbe öltöztetett utódát csodálhatjuk) esetleges helyreállításának haszonélvezője nem annyira az új tulajdonos, hanem a romániai műemlékvédelem, a helység és lakói, egy olyan közösség tagjai lennének, akik számára a megélhetést a romániai társadalmi szerkezetnek a szolgáltatások felé való elmozdulása jelenthetné.⁹

A restitúció e Romániában követett módszerével tehát sikerül lényegében betetőzni az együttesek teljes pusztulását, utat nyitni a tulajdonosok végleges, immár „törvényes” kismimizéséhez, azaz végérvényesen és gyakorlatiasan mindazt befejezni, amit az ideológiáktól megrészegült és érzelmeitől elvakított 20. század oly tökéletesen és tapogatózva elkezdett.

Kétségtelen, hogy ilyen körülmények között alig remélhető, hogy a szóban forgó, 1989 előtt tönkretett épületek valaha is olyan állapotba kerüljenek, hogy „örökség” mivoltukban ne az elmúlt, méltatlan fél évszázad pusztításaira, hanem az építésüktől eltelt századok erdélyi kultúrájára emlékeztessenek.

Következő példáim ennek az elmúlt fél évszázadnak a helyreállítási kísérleteire vonatkoznak.

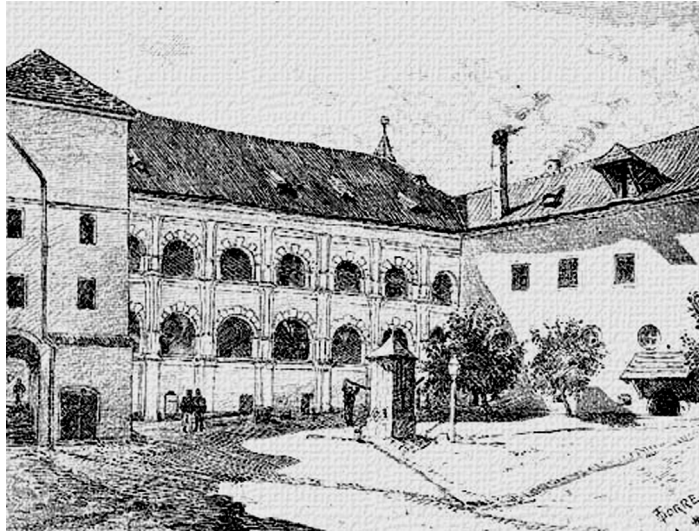
A fejedelmi Erdély legjelentősebb várai egyikének, Fogarasnak a 16–17. században a korábbi, középkori várból kialakított lakóépülete az 1960-as évek közepéig börtön volt.¹⁰ „Szabadulása” után életrevaló ötlettel Fogaras város kulturális központjává akarták alakítani. Korabeli fényképek igazolják, hogy előbb minden vakolatot levettek, azután pedig a bukaresti tervező vezetésével „helyreállították” a történetnek lényeges tanúitól megfosztott épületet. Homlokzatait vadonatúj, kőből faragott reneszánsz ablakok szabályos sorával díszítették. Így járt gróf Bethlen Miklós kancellár egykori földszinti börtöne is, amelyről a 17. századi emlékiró a következőket jegyezte fel: „a várnak jobb felől való alsó során, a legelső renden, a második házban, az akkori szám-

Barcsay Tamás professzor és a gyalui kastély. A *Krónika* után (<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=29470>)

Fogaras. Bethlen Miklós kancellár egykori börtönének a szárnya. P. Kovács Klára felvétele

Fogaras. A loggiás és a kápolnás szárny. 19. sz. vége. Dörre Tivadar rajza.
Szádeczky Lajos: *Kornváti Békés Gáspár. 1520–1579.*
Magyar Történeli Eletrajzok. Bp., 1887 után

tartó háznak szomszédjában... [ti. tartottak fogva]. Jó alkalmas tömlöc lett volna, de a vár emésztője éppen alatta menvén el, nyirkos volt, bűdös is volt, egy-két hét alatt minden megzöldült a penésztől benne” – összegezte rezignáltan a ma makulátlan s a restaurálásnak köszönhetően kőből faragott hibátlan reneszánsz ablakkeretes helyiségre vonatkozó benyomásait Erdély egykori kancellárja.¹¹ A fogarasi restaurálás, amelynek kétes hitelét aberráns eredményeivel már a régészeti kutatás is előrevetítette,¹² egy másik vonatkozásban is érzékletesen tükrözi a korát: az I. Rákóczi György által 1639–1640-ben kialakított kápolnát eredetileg kőkeretes kerek ablakok világították meg. Ezeket a 19. század végén még látni is lehetett az udvari homlokzaton. Mára a restaurálásnak köszönhetően nagy, 1970 után faragott „reneszánsz” ablakok meg szónoklatra ingerlő, alaptalanul odabiggyesztett vasbeton erkély díszíti ezt a homlokzatot, s csupán az építészeti felméréseken találunk rá az elpusztított, valóban késő reneszánsz fogantatású körablakok nyomaira.¹³

Fogaras. A kápolnás szárny. 2009.
P. Kovács Klára felvétele

Következő példánk kastélya a helyi közösség „értő” kezére jutott. Gróf Bánffy Miklós, író és műkedvelő festő, Magyarország egykori külügyminisztere féltett bonchidai kastélyáról, Erdély legnagyobb reneszánsz és barokk kastélyáról van szó.

Bíró József (1907–1944) művészettörténészt, a kastély könyvtárának és levéltárának a rendezőjét, monográfiájának¹⁴ a szerzőjét idézném, nála hitelesebb tanúja ma már nincs az együttes egykori hanglelőzetének:

„A köd még nehezen üli meg a magányos vasútállomást, amint lekászálódik az utas a vonatról a szeptember végi reggelen, s aggodalmas szemmel néz körül, vajon idejében megérkezett-e távirata? [...] A völgyben a falut elfedi a kékes függöny, de ott topog türelmetlenül a homokfutóba fogva két gyönyörű állat, milyent csak versenyeken látni a gyepen. Patkóik csattogva nyelik az út porát, az utas arcába hidegen vág a szél... – ime, itt a falu, erdélyi falu, gyorsan maradnak el a kontyos fedelű házak, a gémeskutak s a köszöngetők. Aztán, mintha filmkocka rántaná el a képet, a kocsi mélyebbre zökken, oldalt kanyarodik, s merőben más világba viszi utasát – liget ez, park, vadon, rengeteg erdő, honnét minden ember eltűnt, s csak a természet képei suhannak előtte? Sebesen fut el, köveken játszadozva a folyóvíz, selymes pázsiton ménes legelészik a messziben, jegenyék törnek az égnek, hársfák, tölgyek bólogatják

Bonchida. Bánffy-kastély. Az északi szárny, Biró József után

százados koronáikat [...], s a szivárvány minden színét váltják a bokrok lombjai, mintha palettáról alakította volna ki összhangjukat valami ismeretlen festő. Talán mégis emberkéz műve mindez, mert egyszerre hídra kanyarodik fel a kocsi, dögve fut boltozatos áthajtó alá, melynek tetején görnyedő titánok sziklákat emelnek, kőből faragva maguk is, akár hajladozó szobortársaik; hatalmas díszudvaron félkört írnak le a paripák, míg lihegve megtorpannak [...]. A csattogás elhalkul, némaság borul a kastély udvarára, a kerek bástyákra, a karcsú istenszobrokra, a halványsárga fa-

Bonchida. Az északi és a nyugati szárny. Kovács András felvétele

laktól kizöldellő ablakokra – túlhan pedig megejtő panoráma tárul elő, színpadszerű óriási tér, virágszőnyeggel a százados, roppant fákkal a végtelenben; elővarázsolt Claude Lorrain-kép ez, gyöngyház színeinek költőiségét előnti a ködön győzedelmeskedő napsugár, s gyöngéden bevonja azt kékes aranyzománcsal.”¹⁵

1944 őszén visszavonuló német csapatok gyűjtötták fel az ideiglenesen hadikórházként működő épületet, talán azért, mert tulajdonosa Magyarország kilépéséről puhatólózott Bukarestben. A kastély berendezése és gyűjteményei, levéltára, könyvtára elhamvad,¹⁶ ami megmaradt, azt a környékbeliek hordták szét. Használatban csak a földszint néhány boltozott helyisége és Mária Terézia egykori erdélyi főlovászmesterének, Dénes grófnak az istállója maradt. Italbolt lett az egyik boltozott helyiségből, az istállóba pedig egy időre a falu kultúrháza költözött. A falusiak évekig, amíg tartott, a park fáival tüzeltek. Az 1960-as évek elején a kiégett és romos kastélyépületet vasbeton koszorúkkal erősítették meg, új fedélszékét készítettek a bukaresti Műemléki Igazgatóság felügyelete alatt. Az 1964-re elkészült, de felügyelet nélkül hagyott, lényegében gazdátlanúvá vált épület fedélszékének héjazatát, gerendáit a környékbeliek hordták el, akik az 1970-es években fényes nappal is pakolták szekerükre a bontott, kivételesen „olcsó” építőanyagot. A falusi ifjúság kedvenc szórakozása a szobordöntögetés lett. A Bánffy Dénes gróf bécsi élményeiből fakadt s 1748 után létrehozott attikát díszítő mintegy 40 darabos barokk szoborgalériából mára csak Héliosz szekerének a kompozíciója áll, az összetört szobrok maradványai, sokszor felismerhetetlen töredékei két kolozsvári múzeumba kerültek. Az 1990-es években indult meg és – nemzetközi összefogásnak köszönhetően – ma is folyik a megmaradt épületek és romok helyreállítása nyári restaurátortábor keretében. A legnagyobb problémát azonban mindmáig a megfelelő, az épületegyüttest folyamatosan fenntartó, gazdaságos funkció hiánya jelenti.¹⁷

A bethleni Bethlen grófok keresdi kastélya némileg a romániai műemlékvédelem emblemikus épületének is tekinthető. Sorsa egy háromnapos rablással fordult a második világháború végén. A Bethlen család tagjai azonban 1948-ig az épületben laktak.¹⁸ Az 1970-es években a román műemlékvédelem figyelmét valószínűleg a közeli Segesvár miatt vonta magára. Régészeti ásatással készítették elő a kutatását, amelynek egyetlen, lakonikus összefoglalásában¹⁹ végül mégsem a régészeti kutatás valós eredményeit, hanem a művészettörténész Balogh Jolán végzetesen elhibázott, jóval korábban megfogalmazott vélekedésein alapuló építéstörténeti kronológiát fogalmaztak újra. Az épület „kutatása” a vakolatok teljes leverésével indult, s 1977-re a beállványozott épület majdnem készen volt, a torony 16. századi intarziás ajtóit kellett volna még felszerelni s a külső felületeket vakolni.²⁰ Akkor történt, hogy egyik napról a másikra felszámolták a bukaresti Műemléki Igazgatóságot és építőtelepeit, a felállványozott keresdi együttes közel másfél évtizedre őrizet és gondviselés nélkül maradt. Az 1989-es fordulatot követően ismét elkezdődtek a munkálatok, a fedetlen, időközben részben beomlott boltozatú, de továbbra is állami tulajdonnak nyilvánított épületbe valamilyen vendégházat, vadászoknak szánt luxusmotelt álmodtak a tervezők. Az újonnan elindult munkák során lebontották és vasbeton szerkezettel helyettesítették a késő reneszánsz loggia lépcsőjét, a homlokzat és a belső reneszánsz kereteit kiemelték a helyükről, darabjaikat farakásszerűen felhalmozták. Az állami költségvetésből finanszírozott építkezésnek a restitúciós törvény vetett véget, s a volt tulajdonosok leszármazottai néhány éve alaposan kibetonozott, helyenként át is szabott, de jóformán minden eredeti részletétől megfosztott együttest vehettek át Erdély egyik legszebb reneszánsz kastélya helyett.

Eddig többnyire bukaresti, Erdély történetében, művészettörténetében, kultúrájában, történeti forrásainak nyelvében nem túlságosan jártas román tervezők elképzé-

Keresd. Bethlen-kastély. 1930-as évek. Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Bp., 1939 után

nünk. Ezek egyike a lejtősen emelkedő udvar hátsó, északnyugati sarkában emelt, a szintkülönbség miatt hatalmasnak tűnő, kinézésében leginkább szász templomvárakra emlékeztető, tornácos torony, melyet az eredeti tulajdonosoknak annak idején a 17. században csupán ölnyi (1,89 m) magasságra sikerült felépíteni, s amelyet így *Csonka bátyának* neveztek a 18. században is. Mellette még azt az ún. „lovagtermet” emelnénk ki, amelynek egyik funkciója a szocializmus utolsó évtizedében az lett, hogy ott Hargita megye akkori vezetői kellemesen, kíváncsi szemektől távol kikapcsolódhassanak.²² Az épület Hansa-városházára emlékeztető külseje és belseje olyan, hogy eredeti tulajdonosai rá sem ismernének, ha feltámadnának. Erdélyben szokatlan építészeti formái tolakodóan borítják árnyékba az együttes sokkal szerényebb, de hiteles 17. századi részleteit. Régészeti kutatása – a marosvásárhe-

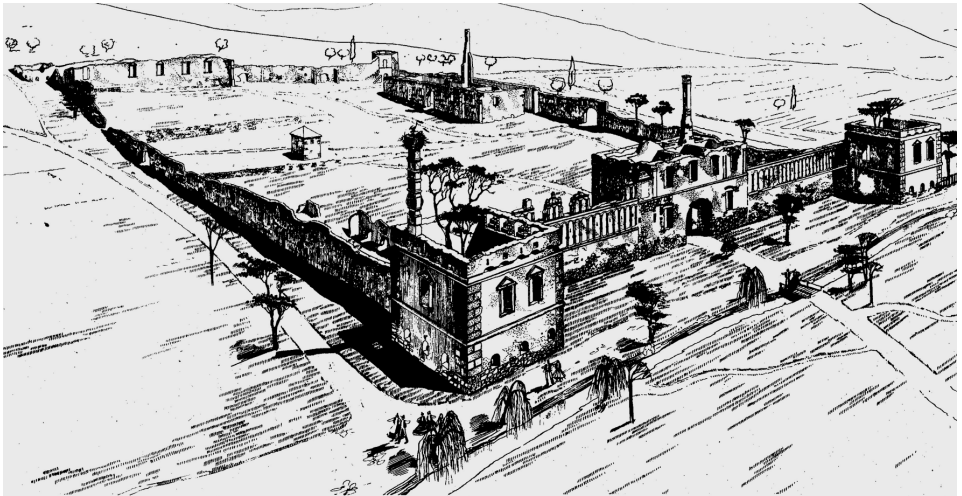
Keresd. Bethlen-kastély. 2005. Kovács Zsolt felvétele

léseinek a kivitelezéséről beszéltünk. Ideje már megnéznünk, hogy mire voltunk képesek mi, erdélyi magyarok!

A szocialista restaurálás egyik „csúcsteljesítményéről” kell itt megemlékeznem. A többségében magyar lakosságú, de sanyarú éghajlatú vidéken fekvő gyergyószárhegyi gróf Lázár-kastélyt a 18. század közepétől már nem lakták az építető család tagjai, noha közös birtokuk maradt a későbbiekben is.²¹ Romosan érte meg a szocializmust, s talán át is vészelte volna, ha egy lelkes helytörténész-újságíró kézbe nem veszi a sorsát. A gyergyószentmiklósi üzemek munkásait hetente vagy havonta egy-egy napra kirendelték a szárhegyi kastély építésére (ezalatt legalább nem termeltek eladhatatlan árut a gyárban), s közreműködésükkel sikerült is a szó szoros értelmében újjáépíteni az 1980-as években a kastély java részét. A Stibli Sándor által tervezett újjáépítés „csúcsaként” különösen két részletet kell értékel-

lyi, gyergyószentmiklósi és csíkszeredai múzeumok munkatársainak „értő” közreműködésével – többnyire sekély, mintegy 60 cm mély szelvényekkel történt,²³ így az újabb, 1990 utáni ásátás²⁴ viszonylagos szerencséjére, noha sikerült messze elkerülnie a régészeti lelőhely tudományos fel dolgozásának minden lehetőségét, mégis hátrahagyott érintetlen korai rétegeket, köztük a 17. századi kastélyt megelőző rezidenciák régészeti-építészeti nyomaikat.

Gyergyószárhegy. A Lázár-kastély az 1950-es években. A bukaresti Ion Mincu Főiskola hallgatóinak felmérése

Nem tökéletes, de mégis sikertörténet a sokkal kisebb arányú marosillyei rekonstrukció.²⁵ Alkalmas arra, hogy szemléltesse az 1990 utáni változások pozitív következményeit, s talán arra is, hogy megoldásokat kínáljon.

Egy középkori, öregtoronnyal is erősített várat alakítottak az erdélyi rendek 1552-től, Temesvár eleste, valamint Lippa feladása után négybástyás reneszánsz erődítménnyé, amely így végvára lett a temesvári és lippai török helyőrségek által szorongatott Erdélyi Fejedelemségnek. Utolsó, lakóépületként is használt kis, olaszbástyához hasonló sarokvédművét iktári Bethlen Farkas, Gábor fejedelem atyja, a birtok új tulajdonosa építtette 1576 és 1582 között. Ez a Veres Bástya szerencsésen fenn is maradt, mert a 19. században körvonalazódott – egyébként alaptalan – hagyomány szerint benne született Erdély legnagyobb fejedelme, Bethlen Gábor (1580–1629).

Marosillye. Az egykori Veres Bástya. Kovács András felvétele

1990 után ezt, a romániai műemlékjegyzékben nem is szereplő épületet a dévai Szent Ferenc Alapítvány szerezte meg, s az alapítvány vezetői felismerve a lehetőséget, magyarországi támogatással restauráltatták és a „nagy fejedelem” emlékmúzeumává, kulturális központtá alakították. A Bethlen Farkas által építtetett bástya eredetileg egyetlen helyiségből és egyazon fedél alatt megbúvó nyitott védőteraszból állott, a kutatások feltárták és helyreállították szerény falfestmény-maradványát és farragványait is. Nem sikerült viszont befejezni régészeti kutatását, így még mindig várat magára tereprezendeje. Modern lépcsője sem tökéletes megoldás, és bármikor kicserélhető egy, a források tanúságához jobban illővel. Szépséghibája ennek a helyreállításnak az is, hogy környezetében az egykori birtokközpont együttesétől elválasztott 19. századi br. Bornemisza-kúriára (2000 utánig városi kórház), akárcsak az egykori uradalmi magtár impozáns, 18. századi épületére megfelelő hasznosítás és védelem híján pusztulás vár. Végezetül csupán utalok a váradi fejedelmi palota elkezdett rekonstrukciójára, a legutóbbi évek leglátványosabb hazai kezdeményezésére mint valóban európai színvonalú, hiteles restaurálás ígéreteré.

■ JEGYZETEK

1. Ez az írás a szerzőnek a Teleki László Alapítvány által szervezett 2010. április 23–25-i balatonfüredi nemzetközi konferencián elhangzott, *Hogyan pusztítsuk el a kastélyokat? c.* előadásán, illetve a fenti címmel *Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem* c. konferencia-kötetben megjelent tanulmánya szövegére támaszkodik (Szerk. Ferch Magda. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Bp., 2011. 136–145, 268–272.)
2. Kelemen Lajos: *A választói kastély*. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Bev. tan., s.a.r. B. Nagy Margit. Kriterion, Buk., 1982. 371; Balogh Jolán: *Kolozsvári reneszánsz láda*. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 1958. 17–18; Sebestyén, Gh. și V.: *Arhitectura renașterii în Transilvania*. Buc., 1963. 68–69, 117; 37. kép.
3. Kővári László: *Erdély régiségei és történelmi emlékei*. Kvár, 1892. 231–232; Kovács András: *Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor. Buk., 1980. 77–98, 277–280, különösen 87–88. <http://kovacs.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=64&p=5136>.
4. Kovács András: *Castelul din Someșeni (Cluj)*. *Ars Transilvaniae* 7/1997. 91–102.
5. Kelemen Lajos: *A magyarfenesi Jósika-kastély*. In: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Bev. tan., s.a.r. B. Nagy Margit. Kriterion, Buk., 1982. 227–235, 371.
6. *Gróf Bethlen Miklósné visszaemlékezése elhunyt férje családtörténetére és életútjára*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről*. Korunk – Komp-Press Kiadó, Kvár, 2007. 139.
7. Történetére Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. Kvár, 1943. Passim; Szász Anikó: *Gyalu – várkastély*. (Erdélyi Műemlékek 33.) Kvár, 2002; Szász Anikó: *A gyalui várkastély 17. századi leltárai*. In: *Liber discipulorum*. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Szerk. Kovács Zsolt – Sarkadi Nagy Emese – Weisz Attila. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, h. n. [Kvár], é.n. [2011] 167–179.

8. 2012-ben végül átadták a jogos tulajdonosnak. Krónika, 2012. július 13.
– <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=67429> – Krónika, 2012. szept. 23 –<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=67429>.
9. Gazda Árpád: *Visszatérő történelem*. Krónika, 2009. január 7. – <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=25139>; Gazda Árpád: *Gyalui kastélymustra*. Krónika, 2009. január 16. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=25408>; 2011. március 9. Gazda Árpád: *Késik a gyalui restitúció*. Krónika, 2009. február 13. – <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=26162>; Gazda Árpád: *Tovább késik a gyalui kastély visszaszolgáltatása*. Krónika, 2009. július 1; Gazda Árpád: *Az örökölt feladat*. Interjú Barcsay Tamás történész-professzorral. Krónika, 2010. április 30. – <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=38050> (2011. március 10.)
10. Ignác Rózsa: *Ikerpályáimon*. Bp., 1975.
11. Bethlen Miklós *Élete leírása magától*. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. (Magyar Remekírók) A szöveggondozás és a jegyzetek V. Windisch Éva munkája. Bp., 1980. 684. Vö. Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Bp. – Kvár, 2003. 233. sz. jegyzet.
12. Az ásatásokat az erdélyi viszonyokban nem túl jártas Voica Maria Pușcașu és Nicolae Pușcașu vezette: *Săpăturile arheologice efectuate de DMIA în anul 1972*. Buletinul Monumentelor Istorice 1973. 1. 74. Vö. Sebestyén, Gheorghe: *Cetatea Făgărașului*. Buc., 1992. 6. jegyzet; Iliescu, Ana – Pușcașu, Voica: *Plăci ceramice descoperite în cursul cercetărilor de la cetatea Făgăraș*. Buletinul Monumentelor Istorice 1970. 4. 11; Pușcașu, Maria Voica: *Plăci ceramice decorative descoperite la cetatea Făgărașului în anii 1966-1973*. Acta Moldaviae Meridionalis 1980. Vö. Sebestyén, Gheorghe: *Cetatea Făgărașului*. Buc., 1992. 70.
13. Kovács András: *A dévai fejedelmi udvarház a 17. század közepén*. In: „Ez a világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, Bp., 2010. 143–152.
14. *A bonchidai Bánffy-kastély*. Cluj, 1935. Eredményeit átvette a *Châteaux de Transilvanie*. Bp., 1942 és az *Erdélyi kastélyok* [Bp., 1944] c. munkáiban is.
15. Biró József: *Erdélyi kastélyok*. Új Idők Irodalmi Intézet (Singer és Wolfner), Bp., [1944]. (Reprint). 5–6.
16. E sorok írója 1964-ben a tűzvészben összeolvadt üvegátnyörök „tornyait”, városlődi jegyes kerámiaüredékek sokaságát látta a külső, északi homlokzat bejárata táján.
17. A kastély történetére: B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták*. Buk., 1973. passim; Kovács András: *Bonchida. Bánffy-kastély*. (Erdélyi Műemlékek 10.) Sepsiszentgyörgy, 1995; Kovács András: *Castelul din Bonțida. Etape de construcție în stilul renașterii*. Ars Transilvaniae 5/1995; Gy. Dávid Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Polis, Kvár, 2001; Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. 137–140; Kovács András – Hegedűs Csilla: *Bonchida. Bánffy-kastély*. (Erdélyi Műemlékek 10.) Transilvania Trust Alapítvány – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2005.²
18. *Gróf Bethlen Miklósné visszaemlékezése elhunyt férje családtörténetére és életútjára*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről*. Korunk – Komp-Press Kiadó, Kvár, 2007. 143.
19. Balogh Jolán: *Késő-renaissance*. In: Dercsényi Dezső (szerk.): *A magyarországi művészet története*. I. Bp., 1964³. 335–336; Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI század*. Bp., 1985. passim; Détsy Mihály: *„Perényi-loggia” vagy „Lorántffy-loggia”? A sárospataki vár loggiájának az építéstörténete*. Építés – Építészettudomány 4/1973. 51–93; Tugearu, Liána: *Profilatura și sculptura decorativă de renaștere de la castelul din Criș*. Buletinul Monumentelor Istorice 1980. 2.
20. Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. 140–142.
21. A kastély történetére: Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászton székek leírások két t.i. általános és részletes osztályokban*. Kolosvárott, 1853. I. 51; II 149–150; Lázár Miklós: *A gróf Lázár család*. Kvár, 1858; Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II Pest, 1869. 112–115; Kővári László: *Erdély régiségei és történelmi emlékei*. Kvár, 1892. 238–239; Kelemen Lajos: *A szászhegyi romkastély*. Művészeti Szalon 1928. 8–9. sz. 5–12; újabb kiadása, a szerző kisebb javításaival in: Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. Bev. tan., s.a.r. B. Nagy Margit. II Buk., 1982. 203–211; B. Nagy Margit: *Reneszánsz pártázatok*. In: *Uő: Reneszánssz és barokk Erdélyben*. Buk., 1970. 60–71; Román nyelvű változata: B. Nagy Margareta: *Despre castelele transilvănene cu cornișă crenelată*. Buletinul Monumentelor Istorice 39/1970. 16–24; Kovács András: *Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben*. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. II Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor. Buk., 1980. 77–98, 277–280; Sebestyén, Gh és V.: *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. Buc., 1963. 38, 40; Sebestyén, Gh.: *O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea*. Buc., 1987. passim; Kovács András: *A gyergyószászhegyi Lázár-kastély építéstörténetéről*. In: *Omaggio profesorului Magyari András Emlékkönyv*. Szerk. Pál Judit – Rűsz Fogarasi Enikő. Cluj-Napoca, 2002. 29–40.
22. Ez az eredetileg alapincézett magasföldszintes épület, melynek romjai a reneszánsz ablakok szemöldökmagasságáig maradtak meg, az újjáépítés rendjén jókora, emeletnek is beillő manzárdot kapott. A 17. században valószínűleg székgyűlések színhelyének szánták, 1742–1743-ban gróf Lázár Ferenc (1675–1742) ravatalát s a temetésére állított szöszéket leltározták fel benne.
23. Molnár, Ștefan – Zrinyi, Andrei – Tarisznyás, Martin – Keresztes, Iuliu – Kovács, Dionisie: *Însemnări pe marginea cercetărilor de la castelul feudal din Lăzarea*. Acta Musei Prolissensis 2/1978. 105–116; Munteanu, Luminița: *Cercetări arheologice și istorice efectuate la castelul Lăzarea*. Cercetări Arheologice 7/1984. 245–273; Zöld Lajos: *A gyergyószászhegyi Lázár-kastély restaurálása. 1963–1994*. 16 l. Sokszorosított beszámoló.
24. Ezeket a kutatásokat, a korábban nem is azonosított, az egész udvart kettéosztó reneszánsz lakóépület feltárását Molnár-Kovács Zsolt és Emődi Tamás vezeti.

25. Marosillye régebbi irodalmára: Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI század.* Bp., 1985. 229–232; A kastély kutatására: Kovács András: *A marosillyei kastély történetéről. Bethlen Gábor fejedelem címere.* Református Szemle 2002. 8–20; Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben. 1541–1720.* Teleki László Alapítvány–Polis, Bp. – Kvár, 94–97. (<http://www.adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=864>); *A marosillyei Veres-bástya.* (Erdélyi Művelődéstörténeti Források. II Szerk. Kovács András.) Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kvár, 2004. (<http://www.mek.oszk.hu/07700/07706/index.phtml>); *Bethlen Gábor fejedelem tiszteletére és örök emlékezetére.* Kiállítás a marosillyei Veres-bástyában. Bev. és a kiállítás forgatókönyve Kovács András. Szerk. J. Dankó Katalin – Tamás Edit – Sebestyén József. Déva, 2008.

HEGEDÜS CSILLA

MIT MENTÜNK, MIÉRT ÉS KINEK?

Magyar kastélyjövő Erdélyben

Kastélyaink, általában épített örökségünk helyreállítása nemcsak pénzt, gondoskodást, hanem szakembereket is feltételez, akik erdélyi épületeink sajátos gondjait is ismerik. Emiatt tartottuk fontosnak a magyar építettörökség-védelemre szakosító posztgraduális képzés létrehozását...

Térségünkben Romániában adták vissza a legtöbb műemléket a volt tulajdonosok leszármazottainak. Sajnos az esetek döntő többségében romos állapotban, lelakva s minden gazdasági háttér nélkül, de visszaadták. Háboroghatunk azon, hogy amikor elvették, akkor az épületek többségét karbantartották. Kérdezhetjük: hol a lakbér, hol a helyreállítás ára? Sokan csak ennyit tesznek. Legnagyobb örömmre azonban vannak olyanok, akik – bár soha életükben nem keverték maltert – a vakoló kanállal együtt kezükbe vették lepusztított épületeik gondozását.

Önnönmagáért, az épület szépségéért, eszmei, művészettörténeti értékéért csak igen kevés kastély helyreállítást támogatja bárki is. Funkciót, hasznosítást kell találni ezeknek az épületeknek. Kelet-Európában sok száz visszaszolgáltatót kastélyt tartunk számon. Van egy olyan tulajdonosi kör, amelyiknek nincs amiből helyreállítania tulajdonát. Legalábbis nem azonnal vagy nem úgy, ahogy szeretné. Mi ekkor a teendő?

A Transylvania Trust Alapítvány ügyvezető igazgatójaként (amely egyben a bonchidai Bánffy-kastély kezelője is), az RMDSZ kulturális főtítkárhelyetteseként, a volt kulturális és örökségvédelmi miniszter tanácsosaként, illetve egyetemi oktatóként némi tapasztalatra tettem szert, és megpróbálok válaszolni a felmerülő kérdésekre.

A bonchidai Bánffy-kastély: Erdély Versaillesa, az egyik legnagyobb és legromosabb kastélyegyüttes. Nyilván nem lehet átadni az enyészetnek. A történetek ellenére azt kell mondanom, hogy Bonchida több ízben a szerencse kegyeltje volt.

Bár a családnak nem volt anyagi fedezete a helyreállításra, úgy döntött, hogy nem hagyja az épületegyüttest az állam kezelésében, hiszen látta annak eredményét, s megbízott a Transylvania Trust Alapítványban, hogy méltó kezelője lesz a kastélynak. Ez volt az első lépés. A második: 1996–2000 között a kormányának magyar államtitkárai vannak. Egyikük éppen a kulturális minisztériumnál, akit felelősséggel tölt el épített örökségünk sorsa, s emiatt államközi egyezményt kezdeményez, többek között azért, hogy minél több magyar műemlék helyreállítását lehessen finanszírozni. A szerencsés műemlékek közé tartozik a bonchidai. A visszaigénylés benyújtásáig (azaz három éven át, 2001-ig) helyreállítási munkálatokat végeztek itt a román kulturális tárca támogatásával.

Szerencsés volt Bonchida azért is, mert egy olyan alapítvány érzett iránta felelősséget, és látott benne fantáziát, amely tulajdonosként hozzáállva, évről évre megpályázza a helyreállítás folytatásához, a működtetéshez, programok szervezéséhez szükséges összegeket. Bonchida ma már – bár még félig romos állapotban – nemzetközi oktatási és kulturális központként működik.

Előttünk a Bonus Pastor Alapítvány mert csak ilyen feladatra vállalkozni: ők a magyarórdi kastélyt „fogadták örökbe”. A visszaigénylés pillanatától kiderült: állami támogatásra nem számíthatunk. De az is nyilvánvalóvá vált a műemlékhelyreállítást oktató nemzetközi programok szervezése során, hogy nagy igény van Európa-szerte arra, hogy építettörökség-védelemmel foglalkozó szakembereket képezzünk. A Bonchidai Kastély Napok, a farsang, majd a TIFF azt is bebizonyította, hogy az emberek igénylik a műemléki környezetben szervezett kulturális, közösségi programokat. Volt tehát akiért dolgozni, amit mi akartunk csinálni, azt a társadalom igényelte, innen tovább tehát „csak” az volt a feladatunk, hogy megteremtjük az (anyagi, szervezési stb.) feltételeit a munkának. Még hosszú út áll előttünk, de azt elmondhatjuk: a kastély megmenekült. S addig, amíg szükség van arra, amit nyújtani tud, meg is marad.

Műemlékes tanácsosként az egyik legfőbb feladatunk az volt, hogy segítsen Kelemen Hunor kulturális és örökségvédelmi minisztert abban, hogy sok-sok év egyensúlyhiányát billentsük helyre, s méltóképpen támogassuk az erdélyi magyar épített örökség helyreállítását. Hadd legyen ez itt a reklám helye is: soha senki nem érzett ekkora felelősséget, s nem támogatta ennyire az épített örökség sorsát, mint a román kulturális tárca 2010–2012 között.

Kritikusaink bőven vannak, holott a támogatások mellett igyekeztünk a rendszeren is változtatni, előkészületben volt a kulturális örökségvédelmi törvény, illetve dolgoztunk a kulturális tevékenységeket támogató strukturális alapok létrehozásán is. Mindkettőben külön figyelmet szenteltünk a műemlékek helyreállításának, hisz mindannyiunk számára nyilvánvaló az épített örökség jövedelem- és munkahelyteremtő kapacitása. Ugyanakkor az erdélyi magyar kastélyokat is magába foglaló tematikus turistautak létrehozását indítottuk el a regionális fejlesztési és turisztikai minisztériummal. Mindezen kezdeményezések eredménye hosszú távon gyümölcsöző, hiszen reményeink szerint biztosítja a helyreállításhoz szükséges pénzalapokat, illetve hozzájárul a hasznosításhoz is, azaz az épületek fenntartásához.

A kulturális tárca által működtetett műemlékhelyreállítási alap keretében 2012-ben a következő erdélyi kastélyok, várak, udvarházak voltak támogatásra javasolva: a nagyváradi vár, a székelyhídi Stubenberg-kastély, az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastély, a mikesfalvi Keresztes-Eperjesi-kastély, a marosvásárhelyi vár, a vajdahunyadi vár, a csíkszeredai Mikó-vár, a székelyudvarhelyi Székely támadt vár, a csíkszentimrei Henter-kúria, a zágoni Mikes-Szentkereszthy-kastély, az imecsfalvi Csereykúria, a koltói Teleki-kastély, az uzoni Püskösti-kúria, az erdőfülei Ferenczy-Bodakúria és a szilágynagyfalusi Bánffy-kastély stb.

Mit tehet és mit tesz az RMDSZ kulturális főosztálya azért, hogy a műemlék-tulajdonosokat segítse erőfeszítéseikben? Elsősorban szakmai és pályázati tanácsadással, a lehetséges támogatók és partnerek felkutatásával tudunk hozzájárulni az erdélyi magyar kastélyok megmentéséhez. Emellett az RMDSZ támogatja a kastélyokban zajló kulturális tevékenységeket, illetve parlamenti képviselői és szenátorai olyan jogszabályokat kezdeményeztek és kezdeményeznek, amelyek a visszaszolgáltatástól kezdve és a támogatási rendszerrel végezve megteremtik a szükséges jogi alapot, amely nélkül nem beszélhetnénk ma visszaszolgáltatott tulajdonokról. Lényeges tevékenység azon civil szervezetek, programok támogatása, amelyek célja a társadalmi érzékenység felkeltése és életben tartása az épített örökséggel kapcsolatban. Ezzel elősegítjük annak a társadalmi igénynek a kialakulását, amely számára immáron nem közömbös, hogy mi is történik az erdélyi magyar vonatkozású műemlékekkel.

Egyetemi oktatóként igyekszem megismertetni a hallgatókkal mindazokat a gondokat, lehetőségeket, kihívásokat, amelyek az épített örökség helyreállításával, karbantartásával és fenntartásával kapcsolatosak.

Kastélyaink, általában épített örökségünk helyreállítása nemcsak pénzt, gondoskodást, hanem szakembereket is feltételez, akik erdélyi épületeink sajátos gondjait is ismerik. Emiatt tartottuk fontosnak a magyar építettörökség-védelemre szakosító posztgraduális képzés létrehozását, amelyet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem keretében működtetünk a Transylvania Trust Alapítvánnyal közösen. E képzés oktatói között neves hazai, magyarországi, németországi és angliai szakemberek vannak, hisz Erdély épített öröksége sokkal inkább nyugat-európai, mint balkáni sajátosságokat hordoz. Reményeink szerint létrejön egy olyan szakembercsoport, amely felelősen tudja majd kezelni, helyreállítani és hasznosítani az erdélyi magyar épített örökséget.

A legnagyobb teher azonban a tulajdonosokra hárul, ezzel mindannyian tisztában vagyunk. Erdélyben van néhány igen jó példa arra, hogy hogyan lehet és kell hozzáállni – tulajdonosként, gondnokként – mindahhoz az örökséghez, amely erdélyi magyar identitástudatunk egyik alapvető tényezője. A Kálnokyak, Mikesek, Bánffyok, Ugronok, Hallerek, Bethlenek – és még sorolhatnám – kemény munkával építik vissza mindazt, amit a kommunizmus elvett tőlük. Öröm látni az eredményeket, a felelősségteljes hozzáállást részükről és néhány önkormányzat részéről is. Nem vagy nemcsak magukért dolgoznak, hanem megélhetést biztosítanak sok-sok embernek, s azt az érzést, hogy van magyar kastélyjövő Erdélyben.

LÁSZLÓFFY CSABA

A legenda ára

*Faust talán azért dobta piacra a lelkét,
hogy megszabaduljon a földtől.*

Könnyű préda az éjben szétszórtan s aszalódván,
elmaszátolva mosoly s született báj torz ajakon.
Álmodban üde lánykakezű párkák kipirulva
sorsfonalat szőnek, még szólj oda álmosan, ébren;
bár mindegy már: puszta valóság sokkol-e? álom?
Gyarló porszemek, így is, úgy is kurta gyönyör csak
ócska fa ládafiában (fogsz ugye még vezekelni
oltárán a lemeztelenített büntudatodnak?);
s hogyha netán egy újabb kis-jégkorszakot élünk,
nincs hova mentsd magad Istened átka, szeszélye elől már.
Zöld epenyáltól sűrű, összekevert köpeted majd
hátrafelé röpül, angyali fényben elúszva, süvítő
patkányként, míg lábad alól elrúgod a partot;
mint tenger-nagy-öregségével tette Faust is.

„Feketelyuk”-elégia

Ócska trükk: bűsz erőművész-póz – avagy épp
kisfiús pofikával az ártatlant játszva.
Ha minden lendület erőltetett (hiába!),
számárvezetővel sem lehet semmiképp
egyenes és összefüggő vonalba rántva
visszatéríteni (hova?) vagy némiképp
megismételni sorsomat. A hű ígék
elpártoltak tőlem. Hülyére kiabálja
magát a csökött - a túl lezser? – ÉN (na és!) –
mint „modern klasszikusok” reprodukcióját
bámulom magam; a Neander-völgyi ész
bár átütne a zsigereken: ezt gondolják
a gének (vagy csak ez a „hamiskulcs-énekyi”
torokkaparászás). Feketelyuk, más semmi.

A testen kívül ami még megváltható

„Óshona lappang a szittyós laposba”
ILLYÉS GYULA: DŰLŐ-ÚT

Az élveboncolás kockázata!
Kétségtelen, hogy sokba kerül nekünk
az idegrendszer működésének
nyomon követése.

A vétek befele nő, a gyűlölet kifelé
török – nem érdem, legfeljebb érem.
A test ruganyos marad a kéjkeresésben
(s ami átúszik a hegyek fölött, az óceánok
mélyén koporsókopogtatás után is
– nem csak az öregedésig – a vérben).

Mélységek

Hüvelykujjaddal hátramutatsz,
majd az aszfalttrágyába nyomod;
mind mélyebbre, mélyebbre.

Ez nem okoz különösebb fájdalmat.
Az ujj, a kéz hagyján – nem, mint a
megnyomorított agy a fejben, mely a képzel
magasságokból minduntalan alábukik.

El-elszunnyadva érzed, látod, amint
deresedő lényed fölött lebeg a semmi.
S a másik, előremutató mélység! –
A hulladéktároló bugyra felé mutatsz.

Van-e fogalmatok róla, hogy rostról
rostra miből hízunk, gyarapodunk?

Könyvelés-kísérlet jövőre

A könyveket a pincéből felhozni;
levinni a sánta biliárdasztalt.
Adóssággal tele a lyukas zokni.
Járt utaktól kiürítve az aszfalt.

A maradék váz szonettje

19

A bomlás rajtad kívül, s benned is,
hegedűtokban hangtalan, hamis
feszültség, félsz; a szisszenet előtt
torkot rontó, fojtogató erőik.
Minden, mi birtokodban volt, a kincs:
hová tűnt hirtelen és hol a nincs?
Egy jégkocka ép fogaid között,
s a vétlen gesztus, ha megütközött
ösztönösen (alig pár pillanat)
két serkentő vagy morbid akarat.
Felforrósodván, majd fagypontra alatt
a felszín kényes borzongása csak.
S holmi maradék váz; míg szétesik,
már csak a tudat – a múlt vétkezik.

EMŐDI TAMÁS

PARTIUMI KASTÉLYSORSOK

**A helyreállítások,
funkcióváltások vagy
bármiféle
beavatkozások
műemléki keretei és
szempontjai jól tükrözik
a műemléki törvényi
háttér gyengeségeit, de
a finanszírozási
lehetőségek korlátait is.**

Vázlatos számvetésünkben a mai Erdély északnyugati részének azokat a jelentősebb vidéki műemléképületeit, létrejöttük és történetük elsődleges, lényegre szorító adatait, illetve jelen állapotukat tekintjük át a teljességre törekvés igénye nélkül, amelyeket reprezentativitásuk, birtokigazgatási, gazdasági, rezidenciális funkcióik, kényelmi adottságaik és a hódoltság korának végéig adott esetben védelmi szerepük okán retrospektív érvennyel kastélyoknak, várkastélyoknak nevezünk. Bekerült közéjük egy-két olyan épület is, amelyet a kortársak inkább udvarháznak emlegettek, illetve olyan, amelyet a szakirodalomban palota szóval illetnek, ám túl a terminológia relativitásán, nagyjából ezek is a felsorolt ismérveknek tesznek eleget.

Zömük a vidék életében jelentősebb szerepet játszó arisztokratacsaládokhoz kötődik, azok sorsában osztoztak. A Partiumon végigvonuló hadjáratok, a hódoltság évtizedei, a török–tatár portyák, a zsoldoscsapatok rablásai vagy a Rákóczi-szabadságharc eseményei (1552–1556, 1598, 1600–1604, 1658, 1660–1661, 1686–1687, 1702–1709) jelentős pusztításokat okoztak, és döntő mértékben hozzájárultak a 18. század előtti kastélyállomány eltűnéséhez, illetve az egyes emlékek nagyfokú átépítéséhez. Különösen Biharra jellemző a török uralom utáni demográfiai és birtokviszonyok átalakulása és ezzel az idegen gyökerű nemesi építetetői réteg megjelenése. A Habsburg-konzolidáció százada, majd a kiegyezést követő évtizedek új kastélyok sorával gazdagította a vidéket, ezek száma – és tegyük hozzá: építészettörténeti értéke – azon-

ban elmarad mind az erdélyi, mind a dunántúli vagy felvidéki vármegyékben állóktól. A trianoni békeszerződés számtalan partiumi család kitelepedését, kastélyaik eladását vagy felhagyását vonta maga után, azonban az igazi drámai töréspontot szinte kivétel nélkül mindegyikük történetében a második világháborút követő évek jelentették, amikor Romániában a kommunista rendszer által behódoltatott kelet-európai országok közül messze a legkiemelkedőbb hatékonysággal és vehemenciával döntötték romba az osztály- és nemzetellenség legszembetűnőbb reprezentációs élettereit, a kastélyokat és udvarházakat, és prédálták fel ezek berendezéseit, gyűjteményeit, irat- és könyvtárait, parkjait, uradalmait.

Elpusztult a Bályokiak 15. században épült bályoki castelluma, a Toldiak feketebátori s nagyszalontai, a Zólyomiak székelyhídi kastélya, a szentjobbi apátok megerősített castelluma, a Bánffyaké Szilágynagyfaluban, a kusalyi Jakcsoké Hadadon és Kusalyon, a Károlyiaké Nagykárolyban, a bélteki Drágffyaké Erdődön, valamint a meggyesalji Mórocoké Aranyos-meggyesen.

A korai újkor első két századában emelt vagy átépített épületek közül a Telegdiak reneszánsz faragványokkal díszített papmezői erősített saroktornyos kastélyából mindössze egy rövid falszakasz látható, mezőtelegdi kastélyuk utolsó romjait a 18. században bontották le, csakúgy, mint a Kornisok belényesi kastélyát vagy a diószegi kastélyt, a Drágffy János országbíró által emelt szilágycsehi, az erdélyi püspök tasnádi castellumát.

Az egyes feltételezések szerint a Toldiak egykori nagyszalontai kastélyából maradt és a hajdúvárba felhasznált ún. Csonkatorony 1899 óta az Arany János Emlékmúzeumnak ad helyet, tereit Gyalus László tervei alapján alakították ki, pár éve át-fogó helyreállításon esett át. Hasonló szerep jutott a késő középkori, illetve kora új-kori eredetű, de Károlyi Sándor által az 1720–1730-as években átépített erdői kastély maradványának. Itt az egyik épen maradt és az 1890-es években historizáló homlokzattal ellátott sarokbástyában a Petőfi-kultuszt ápoló szerény kiállítást rendeztek be. A 19. század végén még jelentős mértékben fennálló épületrészek főként a második világháborút követően kezdtek rohamosan és végérvényesen elromosodni, így az uniós forrásokból 2010 és 2011 között történt helyreállítás is elsősorban romkonzerváláson meg a gótizáló torony tatarozásán alapult.

A Károlyiak 1592 körül tovább bővítették a mezővárosukban, Nagykárolyban emelt középkori kastélyukat, mely a következő századra árokkal és négy – ólasz típusú – bástyával körülvett végvárrá vált, amit a törökök 1661-ben sikertelenül ostromoltak.

Részben a Szilágynagyfalu melletti pálos kolostor köveiből építettek fel a Bánffyak egy nagyobb szabású kastélyt az 1580–1590-es években. A 18. század elején pusztán állóként leírt épületnek csupán címeres, latin feliratos kerítéskapuja maradt meg, de ezt is ledöntötték 1988-ban.

A korabeli inventáriumok alapján a védelmi és gazdasági központ szerepének megtartása mellett a fokozott lakályosság jellemezte a fejedelemség kor több partiumi erősségét. Új palotákat építettek vagy legalább a meglévő épülettömböket a kor igényeinek megfelelőbb épületszárnyakkal bővítették a védőrendszerek falai által közrezárt területeken. Váradon 1619-től Giacomo Resti tervei alapján emelték Bethlen Gábor és a Rákócziak késő reneszánsz fejedelmi palotáját, a külső védművek formájához igazodva, Hadadot Wesselényi Ferenc építette át jelentősen 1584 után, Tasnád kastélyát pedig 1627 után Bethlen István és neje, Széchi Mária Ferdinándhoz pártolása után a Rákócziak alakíthatták át. Szentjobbon Rhédey Ferenc váradi kapitány építkezett 1607 után a négy sarokbástyás végvár belsejében. Szerényebb, tömb-szerű épület volt Percsen mára szintén elpusztult kastélya, melyet Báthori Szaniszlóffy Katalin és Lónyai István építtetett 1610 és 1625 között, illetve a Kemény János által 1646 körül emelt Kövesdi-kastély.

Területünkön három reneszánsz várkastélynak állnak még jelentősebb maradványai: Szilágysomlyón, Aranyosmeggyesen és a váradi várban, de ezek közül is csak utóbbi van használható állapotban.

A Kraszna vármegyébe települt somlyai Báthori István vagy fiai – az ecsedi ág árnyékából kilépve – építtették ki azt a szilágysomlyói saroktornyos rezidenciát, amely külső védőövvvel kiegészítve majd a fejedelemség 17. századi végvárrendszerében is kénytelen volt szerepet vállalni. Ezt a külső tornyos kastélyt mindenképpen királyi engedélyhez kötött arányaival egyértelműen illetve a castellum megnevezés, a kérdés az, hogy a késő középkori szabálytalan lakóépülethez csatlakozó saroktornyos-erődítésfalas (mint amilyenek Márkusfalva, Nagyvázsony, Mihályi, Erdőd kastélyai voltak) vagy pedig a csak 1560 után megjelenő szimmetrikus, belső udvaros, körbeépített reneszánsz típus példájaként épült eredetileg is, mert ez utóbbi esetben az ideális alaprajzi forma ausztriai és felső-magyarországi elterjedését figyelembe véve a 16. század derekánál ez sem lehet korábbi.

2007 nyarán az épületegyüttes romkonzerválási munkálatai kapcsán kezdődött el egy átfogó régészeti ásatás, amelynek eredményei lehetőséget nyújthatnak a megbízhatóbb periodizálásra.

A palotából mára már csak a déli és a délkeleti, kőfalazatú hengeres tornyok állnak, a köréje épített külső védőövből pedig az ifj. Báthori (VI. István, a fejedelem unokaöccse által 1582 és 1593 között emelt kapuépület, késő reneszánsz faragványaival.

Az 1594. és 1668. évi inventáriumok a várudvar köré szerveződő háromszintes – a kapu fölött kétemeletes – elrendezésről tanúskodnak: a pincéket és a földszintet raktárak, az emeletet lakóhelységek sora foglalja el, köztük a figyelmet érdemlő *ajtónállók háza, ebédlőpalota, ifjak háza, muzsikusk háza, asszony tárháza*, igen érdekes berendezési tárgyakkal.

A belső terek kialakításánál tapasztalt fokozott lakályosság is jelzi, hogy a Báthoriak és rokonságuk tagjai a 17. század első felében többé-kevésbé folyamatosan lakták, és igényeiknek megfelelően gazdagon rendezték be a rezidenciát. Kétségtelen, hogy a legelőkelőbben kialakított szilágysági kastély volt, lakott benne Báthori Zsigmondné Mária Krisztierna, Csáky Istvánné Wesselényi Anna, Lónyai Istvánné Báthori Katalin, somlyói Báthori (IV András özvegye, Zakreszka Anna, leányuk, Báthori Zsófia és férje, II. Rákóczi György.

A helyi polgármester hozzáállásának és némi civil lobbinak köszönhetően az elmúlt években nemcsak a romok régészeti feltárását végezték el, de uniós projekteket megcélozva elkészült a maradványok restaurálási terve is, így az elhanyagolt műemlék fontos turisztikai látványosságává válhat a városközpontnak.

Sokkal mostohább sors jutott Szatmár megye egyetlen, még legalább részben álló reneszánsz kastélyának, az aranyosmeggyesinek. A Báthoriaktól örökölt castellumot Lónyai Zsigmond, Kraszna vármegye főispánja alakította át négyszögletes alaprajzú, sarokbástyás késő reneszánsz kastéllyá. A két-, illetve a főhomlokzaton és a hozzákapcsolódó rövidebb szakaszokon háromszintes, egymenetes épület több fázisban nyerte el végső formáját a 17. század első felében. Az egykor változatos szerkezetű és díszítésű, manierista jellegű kőfaragványokban gazdag kastély főhomlokzatának tengelyében kaputorony áll, főkapujának háromszögű oromzatát koszorúba foglalt címer és az építtetőre utaló felirat foglalja el. A kastélyt négy sarokbástyás, földből készült védőmű vette körül egykor. A 18–19. század fordulóján örökségképpen a Teleki család tulajdonába jutott a kastély, amelyet ekkortól már nem használtak folyamatosan, emiatt lassú romlásnak indult. Az első világháborút követően Hohenzollern II. Károly, Románia későbbi királya vásárolta meg, majd általi tulajdonba került. 1941-ben a Műemlékek Országos Bizottsága finanszírozásával, Lux Géza tervei alapján helyreállították, de 1944-ben az átvonuló hadseregek sú-

lyosan károsították, és felgyújtották. Mára állapota válságossá vált, teljesen hiányzik a tetőzete, és komoly statikai problémákkal küzd, ezért sürgős beavatkozás híján pár éven belül csak romjaival számolhatunk. A tulajdonos helyi önkormányzat anyagi lehetőségeit meghaladják még a Megyei Tanács által megterveztetett minimális rombiztosítás és védőtető restaurálás terhei is, utóbbi pedig nem mutatkozik hajlandónak költeni a látványosabb funkciót sem szavatoló beavatkozásra.

A lehetőséget, amit a Szatmár megyei önkormányzat nem tudott kihasználni a megyesi kastély megmentésére, a szomszéd megyeközpont polgármesteri hivatala sikeresen kamatoztatta: a Regionális Operatív Program többszakaszos támogatási rendszerének köszönhetően 2011-től megindult a váradi vár belsejében álló egykori fejedelmi palota, ezen belül a 17. századi formáját legjobban őrző nyugati szárny rehabilitációja. Külső homlokzatán a nyíláskeretek maradványai lehetővé tették a késő reneszánsz állapot rekonstruálását, fő látványossága pedig kétségtelenül az 1620–1630-as évekre datálható, állatalakos stukkókkal, illetve az évszakok allegorikus ábrázolásával társított illuzionisztikus falképekkel, manierista díszítőfestéssel és eredetileg emblémákkal borított falú három földszinti terem. A helyreállítást megelőző kutatások által napfényre hozott falképek párhuzamait és előképeit Itáliában kereshetjük, stílusuk csak ebben az időszakban kezdett átszüremleni az Alpoktól északra. A palotaszárnyban a tervek szerint vármúzeum működne, bár az ehhez szükséges intézményt még nem hozták létre.

A térség – sőt egész Erdély – barokk kori kastélyai közül a legnagyobb méretű és az egyik legjelentősebb a nagyváradi római katolikus püspöki palota, melynek felépítése Patachich Ádám püspök nevéhez kötődik. A kivitelezés 1762 és 1776 közt Franz Anton Hillebrand tervei alapján, Johann Michael Neumann vezetésével történt. A főpapi rezidencia építészeti megfogalmazása a cour d'honneurös francia kastélytípus alapján, de a délnémet barokk palotaépítészet szellemében gyökerezik, innen ered a hátranyúló épületszárnyak elrendezése, a reprezentatív díszemelet és az alárendeltebb második emeletet egységbe fogó lizénarendszer. Legszebb tere a Borromeo Szent Károly tiszteletére szentelt és Johann Nepomuk Schöpf által kifestett kápolna, mely az északi szárny két felső emeletének négy tengelyszakaszát foglalja el. A palotát 1948-ban elvették tulajdonosától, majd görög polgárháborús menekülteket helyeztek el benne, akik felprédálták berendezését. 1968 és 1972 közt restaurálták homlokzatait és belső tereit, múzeummá alakítva az épületegyüttest. A püspökség 2004-ben kapta vissza ingatlanát és a körülötte elterülő parkot, de csak egy részét tudták használatba venni, háromnegyedét a Körösvidéki Múzeum bérlti továbbra is. Hosszú távú hasznosítása nagy kihívást jelent a Váradi Egyházmegyének, hisz a jelenlegi körülmények közt nehéz a fenntartást szavatoló kompatibilis funkciót találni a püspöki székhelynek és intézményeinek is helyet adó épületnek.

Siralmas, végórakat idéző állapotban van egy kevéssé – tévesen huszárlaktanya-ként – ismert nagyváradi palota, melyet 1763 és 1790 közt építtetett fel Kornis Ferenc prépost a városon kívül, részben vélhetően Johann Michael Neumann tervei alapján. A tömbszerű, emeletes, sarok- és középrizalitos épületet később bővítették és egy lovassági laktanya kórházaként működött. A kommunizmus évtizedei alatt előbb az ortodox egyházé, majd szövetkezeti tulajdon lesz, 2000-ben a város eladja, és magánkézbe kerül. Azóta folyamatosan pusztul, bár legújabb külföldi tulajdonosai állítólag termálvizes gyógyközpontot óhajtanak kialakítani körülötte.

Partium 18. századi nemesi kastélyai közül a legfontosabb vidéki rezidencia a hozzávetőleg 1778 és 1810 között felépült zsidói, melynek alaprajza Pest környéki kastélyokat idéz. Az eredetileg a középső udvart teljesen körülzárónak tervezett kastélyt a katonai karriert befutott id. Wesselényi Miklós kezdte építtetni. 1785-ig készült el az északi oldalt elfoglaló kétmenetes, késő teréziánus főépület, majd 1796-ig az ívelt man-

zárdtetős sarokpavilonok. A kastély körül egykor filagóriás, szökőkútás park terült el, manapság két kőoroszlán és egy díszkút látható még belőle. Műemléki környezetét a szomszédos biológiai kutatóközpont melegházainak fémszerkezetű geodézikus kupolái, illetve az adminisztrációs épületek kifejezetten elrútították. A kastély korábban középiskolaként, majd ifjúsági szabadidő- és kulturális központként működött, utolsó tulajdonosa, Teleki Béla Éva nevű leánya kapta vissza nemrég.

A hadadi Wesselényi-kastélyt 1761 és 1776 között építtette fel Wesselényi Ferenc, Közép-Szolnok főispánja, majd 1770-től fia, Farkas. Alaprajzának típusa a 17. századi francia kastélyépítészetben gyökerezik, amely délnémet és osztrák közvetítéssel került Magyarországra, Erdélyben viszont csak Hadad és Görcsön maradtak a típus példái. Közlebbi előzménye a J. L. Hildebrandt által tervezett ráckevei kastély. A nagyvonalakban Josef Litzmann koncepciójának megfelelően létrejött kastély építését végül a szatmári Szoldáti Antal kőművespallér fejezte be. Polgármesteri hivatal működött benne, majd az örökös Bánffy család eladta egy magyarországi befektetőnek, aki azonban egylegre nem használja a viszonylag jó állapotú épületet.

A Wesselényiek mellett a Károlyiak építkezései a legszámottevőbbek. 1727-től kezdve Károlyi Sándor gyökeresen átalakíttatja a középkorból örökölt és már említett erdői kastélyt, és részben annak alapjait felhasználva négy kerek sarokbástyás formájúra képezi ki. Ekkortájt bontja le és építi újjá a család másik középkori eredetű castellumát, Károlyt gróf Károlyi József, s ennek eredményeképpen született az új téglalap alaprajzú, emeletes, belső udvaros kastély. Mindkét épület esetében csak igen kevés elem maradt e korból. A korszak további jelentősebb kastélya a Dietrichstein családé Székelyhidon (1750–1760) és Vécsey István tábornok eredetileg kétemeletes, sarokrizalitos sárkőzújlaki kastélya (1760–1764). Utóbbi a Szatmár Megyei Ifjúsági Igazgatóság tulajdonában van, de Vécsey Paulina bárónő és Sztáray Sándor gróf unokája, ifj. Sztáray Mihály peres eljárás útján visszaigényelte még 2005-ben. Az elhúzódo per megnyerése esetén az örökös olasz befektetőkre számít, és konferencia-központot szeretne kialakítani az épületben.

A váradhegyfoki premontrei kanonokrendi prépostság L alaprajzú, nyugati főhomlokzatán középrizalitos peceszentmártoni kastélya 1774–1784 közt épült fel. Egykor tágasabb park vette körül, ma a Félix fürdővel gyakorlatilag összenőtt, rohamosan terjeszkedő község körbenötte. A rend eredménytelenül pereskedett évekig a már 1937-ben jogtalanul elállamosított tulajdonáért – teszi ezt immár a strasbourgi emberjogi bíróságon –, amelyet a Sanifarm gyógyszerforgalmazó vállalat használt, majd eladta részvényeit egy befektetőnek. A jó állapotban levő épületért folyó küzdelem tétjét növeli, hogy a fejlődő gyógyturizmus keretei közt igen kedvező hasznosíthatósági potenciállal rendelkezik.

Szintén a várad premontrei prépostság – amely kegyura volt a falu plébániájának – használta, és a tulajdonosa a mai napig a Fráter Páltól, Bihar vármegye főjegyzőjétől adományba kapott 18. századi asszonyvásári kastélynak. Az elegáns tetőidomú, portikuszos, sarokpavilonos egykori préposti nyári rezidenciát a rendszerváltozás óta folyamatosan hordja szét a település lakossága, mára csak merező falai maradtak.

A nagyobb udvarházak közé sorolható, két különböző épületből álló, klasszicizáló barokk ottományi kúriát Komáromy György építtette, később a Várady, Jasztrabszky, majd Lovass családok kezébe került. Államosítása után művelődési ház és mezőgazdasági termelőszövetkezet is működött benne, jelenleg a szalacsi önkormányzaté. Kihaszználva a határon átnyúló HURO program kiírását, az elhanyagolt és romosodásnak indult épületek rehabilitálására s benne a Körös, Berettyó és Ér folyók természetvédelmi és vízgazdálkodási információs központjának kialakítására, valamint a környező dendrológiai park rendezésére nyertek támogatást. A kutatás és ki-

vitelezés során az egyik épület két termében klasszicizáló díszítőfestés került elő, melynek restaurálására is sikerült finanszírozást biztosítani.

Az egykori Kraszna vármegye legjelentősebb újkori kastélyát báró Bánffy György alezredes, a vármegye főispáni adminisztrátora építtette Szilágynagyfaluban a 18. század vége felé egy korábbi udvarház helyén. Az épület egy meglehetősen széles körben elterjedt alaprajzú, kétszintes típust képvisel, a főhomlokzaton egy háromtengelyes rizalittal. Az udvart körülvevő kerítésfal ívelt lezárású kapujára egy kőurnát helyeztek Bánffy György és Wesselényi Zsuzsanna címereivel. Mint oly sok értékes kastélyunkban, Nagyfalun is gyermekotthont rendeztek be a kommunizmus éveiben. Az épületet azonban még 1938-ban a helyi református egyházközség megvásárolta a Bánffy családtól, így a restitúciós törvény alapján visszakapták és egészségügyi funkciót szeretnének kialakítani benne, amire folyamatosan keresik a partnereket és a pályázati lehetőségeket.

Késő barokk és klasszicizáló elemeket egyaránt hordoz a 19. század elején épült egyemeletes, U alaprajzú élesdi Battyhány–Bethlen-kastély (1830 előtt), amelynek felújított – bár a műemléki előírásoknak nem minden vonatkozásban megfelelő – épületében az élesdi városi kórház működik, valamint a Haller Sándor által felépített, szintén emeletes, középrizalitos mezőtelegdi kastély, amely később a Brachfeld (Telegdi) családé lett, jelenleg kiegészítő iskolának ad helyet, műemléki értékeihez mértelen megfelelőbb funkcióra várva.

A gróf Franz Johann Grünsfeld tábornok által emelt barokk épületmag körül alakult ki a 19. században klasszicizáló köntöst kapott diószegi kastély későbbi tulajdonosai, a Zichyek átalakításai nyomán. Miután ők az agrárreform után túladtak birtokukon, a román ékellamhoz került, és vincellériskola működött falai közt. A rendszerváltás után évekig pereskedett a polgármesteri hivatal és a korábban itt bérlő Contimex vállalat, amelyik gyakorlatilag jogtalanul betáblázta az egész épületegyüttest. Az önkormányzat külső forrásokból szeretné fokozatosan funkciókkal ellátni és rehabilitálni a kastélyt, ám nemrég a szakszerűtlen és a műemléki szempontokat figyelmen kívül hagyó tervek miatt estek el egy uniós támogatástól.

A Lónyai József császári és királyi kamarás által 1820-ban épített, majd gróf Pongrácz Vilmos által 1895-ben kibővített és átalakított, ma is jó állapotban levő eklektikus kágyai kastélyban foglalkoztatási, terápiás-szociális integrációs központ működik, környezetében értékes arborétum terül el.

A hadadi Wesselényi–Degenfeld-kastély mai, eklektikus homlokzatú kialakítását a 19. század utolsó harmadában nyerte egy 1790 és 1810 körüli udvarház átépítésével. Az alapincézett, U alaprajzú, szimmetrikus elrendezésű kastély hangsúlyos eleme a főhomlokzat hattengelyes középrizalitja, timpanonjának mezejében a Wesselényiek és gróf Kendeffy Róza bárói korona által egyesített címerével. Homlokzati kialakítása határozottan barokk megjelenést kölcsönöz az épületnek, amelyet a Királyhágómelléki Református Egyházkerület vett koncesszióba Degenfeld Sándortól. Adminisztrálói különböző kulturális, közösségi és hitéleti programokat szerveznek a lakhatóvá tett, ám főként statikai problémái miatt alapos restaurálásra szoruló kastélyban.

A millennium körüli és azt követő évek kastélyépítészetét négy kiemelkedő értékű historizáló műemlék képviseli: a neogótika jegyében született nagykárolyi Károlyi és a bályoki Károlyi–Degenfeld–Schomburg-kastély, a székelyhídi Stubenberg-kastély, illetve a mai formájában 1904-ben épült gégenyi Zichy-vadászkastély.

A Károlyi István megrendelésére a szászországi Meinig Artúr tervei alapján 1893–1896 közt neogót stílusban átépített és angolparkkal körülvett nagykárolyi kastély talán leginkább idézi romantikus jegyeivel a lovagi várkastélyokat. A téglalap alaprajzú kastély négy sarkán tornyok emelkednek, az egykori belső udvart log-

giákkal körbevett lépcsőházas szalonná alakították. Mozgalmas térszervező és homlokzattagoló elemei közt egyaránt találunk barokkizáló, flamboyant mérműves vagy a Tudor gótikára jellemző vonásokat. 1940-ben gróf Károlyi Gyula egykori miniszterelnök felesége, Károlyi Melinda grófnő oktatási célokra a honvédségnek adományozta a kastélyt. A rendszerváltás után az évtizedes állagromlásnak kitett épületet a Szatmár Megyei Múzeum adminisztrálta. 2010–2012 között 4,5 millió eurónyi uniós forrásból restaurálták, ennek köszönhetően egyre jelentősebben nő turistaforgalma.

Bályok impozáns, melléképületek által közrefogott, négyszintes, tornyos kastélyát gróf Károlyi Tibor és felesége, Dégenfeld Schomburg Emma grófnő építtette 1896-ban. Később lebontották magas tetőzetét, és pártázatos mellvéddel ellátott terasztetőt kapott minden tömbje. Károlyi Imrétől az első világháborút követően Iosif Pincas bankár vásárolta meg. Aztán az 1947 után államosított kastélyban szanatóriumot, majd üdülőközpontot rendeztek be, s kertjében termálfvizet strandot alakítottak ki. A működtető berettyószéplaki kőolajfinomítótól a húszhektáros területével együtt a Petromhoz, majd az ÖMV-hez jutott, akik nekifogtak ugyan – több tekintetben szakszerűtlen – tatarozásához, de az átfogó rehabilitáció megtorpant, majd 2011-ben egy befektetőnek adták el, aki aquaparkot létesítene az épületegyüttes területén.

A gróf Dietrichstein család korábbi székhelyi udvarháza mellé, a település felé emelkedő dombnyúlvány északi oldalán a századfordulótól kezdve épült meg az uradalom új tulajdonosainak, a Stubenbergeknak a neobarokk kastélyszárnya, melynek munkálatai 1906-ban fejeződtek be. Az egykor szökőkútás angolparkkal körülvett épület tervezője Victor Siedek bécsi építész volt. 1948-tól különböző fokú oktatási intézményeknek adott otthont, míg 2008-ban kiürítették. Az épületegyüttes tulajdonát bíró helyi tanácsban hosszas viták folytak a műemlék lehetséges funkcióváltásáról és felhasználásának módjáról, majd a dévai Szent Ferenc Alapítvány kezelésébe adták, mely gyermekotthont rendezett be termeiben, és elkezdte helyreállítását.

Zichy Domokos 1860-ban emelt kisebb körösgégyeni udvarházát 1904-ben gróf Zichy Ödön látványos kis neogótikus vadászkastéllá alakította. Ezt az 1920-as években eladták a Prahova megyei, olajkereskedelemmel foglalkozó gazdag Alexandru Gheorghe Mateescunak, majd az államosítást követően tudószanatóriumként szolgált, s a folyamatos karbantartásnak köszönhetően jó állapotban maradt, bár eredeti berendezését elveszítette. Mateescu örökösei majd két évtizede pereskednek egymással a tulajdonjogért, közben a kastélyból elköltözött a szanatórium, és üresen áll. Szintén a Zichyeké volt a 600 holdnyi erdőség közepén emelkedő magaslaki vadászkastély, amelyet a politikus és Ázsia-kutató Zichy Jenő építtetett 1891 és 1893 között. Vadászatok alkalmával falai közt számos híresség – többek közt Milán szerb király – megfordult. 1928-ban a fafeldolgozással foglalkozó váradi Darvas-La Roche cég vette meg, tőlük államosították. Az 1970-es évek elejétől a fogyasztási Szövetkezet adminisztrálásában étterem és szálloda volt, majd 1996-ban a váradhegyaljai görögkeleti apácázárda szerezte meg, kisebb-nagyobb javításokat eszközölve benne. 2010-ben kormányhatározattal kapták meg rá a tulajdonjogot.

A korszak szilágysági kastélyai közül említést érdemel az érszakácsi Braunecker-, az ördögkúti Bay- és a zsidói Béli-kastély. Érszakácsi eklektikus-neoklasszicista kastélyának ünnepélyes megjelenést kölcsönöz a főhomlokzat széles lépcsősoros, hatoszlopos portikusza, ma a polgármesteri hivatal székhelye. A neoromantikus stílusban épült ördögkúti Bay-kastély az 1940. évi atrocitások miatt háborús bűnössé nyilvánított utolsó tulajdonosa okán szállka a helyi lakosság szemében, olyannyira, hogy 2009-ben az önkormányzat lebontását kérte a szakminisztériumtól. Ehhez peresze nem járultak hozzá, ehelyett a rehabilitációját szorgalmazva az üresen álló és egy évtizede romosodó, tetőzetét elveszítő épületnek. A Béliiek 4,5 hektáros parkban ál-

ló H alaprajzú, eklektikus nyári zsibói rezidenciája az államosítás után idősök otthona, elme- és ideggyógyászati szanatórium volt, állapota így kielégítő. 2009-ben örökösei visszakapták az épületet, és eladták a szilágy megyei tanácsnak alárendelt Megyei Gyermekvédelmi és Szociális Igazgatóságnak, mely foglalkoztatás-terápiás integrációs központot működtet benne.

Láthattuk, hogy rendkívül kevés olyan emlék van, amelyik építészeti vagy kultúr-történeti értékének megfelelő kezelésben részesült. Zömük elvesztette eredeti, organikus természeti, kultúrtáji vagy urbanisztikai beágyazottságát, belső tereik megszűntek hely- és társadalomspecifikus lélettérként működni, az építészeti keretektől és a felhasználói közegtől elválaszthatatlan berendezéseik és ingóságállományuk szinte teljes egészében eltűnt.

Amikor felmerül helyreállításuk, általában a kulisszaszerűvé degradált építészeti konstrukciók elementáris fizikai kozmetikázása kerül csak napirendre, tágabb kontextusaik vagy épp elrejtett apró részleteik rehabilitálása fel sem merül. Sorsukról konjunkturális és nem stratégiai szempontok alapján döntenek még akkor is, amikor a beruházó közpénzekből gazdálkodó hatóság. A helyreállítások, funkcióváltások vagy bármiféle beavatkozások műemléki keretei és szempontjai jól tükrözik a műemléki törvényi háttér gyengeségeit, de a finanszírozási lehetőségek korlátait is. A szó tágabb, komplexebb – s az európai gyakorlatban kurrens és nem rendhagyó – értelmében vett kastély-rehabilitációról egyetlen esetben sem beszélhetünk. Még a jelentős támogatásban részesülő, kiemelten kezelt objektumok vélt „sikertörténetének” leple alatt sem.

Maradunk ugyanakkor a statisztikailag túlságosan is számottevő, romosodó vagy a pusztulás szélén álló emlékünkel, akkor is, ha ez nem olyan szembetűnő, mint Erdély más tájain.

GUTTMANN SZABOLCS

A SZAKMAI HÁTTÉR NÉLKÜLÖZHETETLENSÉGE

A legnagyobb probléma az, hogy nincs urbanisztikai logikája a falu- és városképnek; hiszen mindazt a nemes gondolatsort, amely a reneszánsz idején megfogalmazódott és folyamatosan fejlődött a 19. századig, a modernizmus és a posztmodern teljesen a feje tetejére állította.

A kastélyok, udvarházak története nagyon hasonlít bármely ház történetéhez, és mégis van némi eltérés közöttük: szociális szempontból vizsgálva kiderül, hogy elég kevesen lesznek „nagyon okosak”, „tudósok”, de ők is ugyanúgy születnek és ugyanúgy halnak meg, mint társaik. A különbség inkább ott mutatkozik meg, hogy amennyiben elpusztulnak, nehezen lehet őket pótolni – vallja Guttman Szabolcs műépítész, a Romániai Építészek Rendje erdélyi fiókjának elnöke, Nagyszében korábbi főépítésze. Véleménye szerint egy normálisan működő társadalmi rendszerben az úgynevezett felső tízezer garantálhatná a társadalom előmenetelét, Erdélyben és Romániában azonban hiányzik ez a réteg: „a szocializmus idején elvesztettük az emberi anyagot s velük együtt az épített örökségüket is – a rendeltetésükhöz képest egészen más szereppel kellett felruházni az épületeket, hogy a szociális tisztítóüzön keresztülmenjenek”.

■ – Irwin Shaw amerikai regényíró mondta egykor, hogy „a szent helyek és műemlékek közös átka az idegenvezetők hada, akik gördülékeny halandzsájjukkal, ravasz borralaló-vadászatukkal szinte mindentől képesek kilopni az ünnepélyességet”. Az ünnepélyesség hiányáért, már ha az erdélyi és romániai kastélyok és udvarházak helyzetét tekintjük, aligha hibáztathatók az idegenvezetők, sokkal bonyolultabb összefüggésekről van itt szó. Hogyan látja, mi minden történt az épített örökség megőrzése terén az elmúlt húsz évben?

– A rendszerváltást követő tíz év a mindenféle találgatások időszaka volt az épületek visszaszolgáltatásával kapcsolatban. 2000 után aztán újabb tíz év következett, hiszen megjelentek a tulajdonosok, azoknak a leszármazottai, akik tulajdonképpen persona non grataként éltek a szocia-

lizmus idején, vagy akár bele is haltak abba. Ilyen tekintetben máris egy nagy gond szakad ránk: egyrészt azért, mert nem beszélhetünk folyamatosságról sem társadalmi vonatkozásban, sem pedig az épített örökség szempontjából. Ráadásul mindazoknak, akik a jogos tulajdonukat visszaöröklik, nagy valószínűséggel előről kell kezdeniük mindent.

– *Milyen funkciójuk volt az épületeknek anno, a „születésükkor”, a reneszánsztól kezdve el egészen a 19. századig, illetve hogyan változott a megbecsültségük az idők folyamán?*

– A kastélyok és az udvarházak jelentették a naprakész építészet történetét egy-egy településen. Ami a „születésüket” illeti, a folyamat eleinte igencsak botladozva bontakozott ki, hiszen egy viszonylag elszigetelt országrészben élő mestereket kellett „ránevelni” arra, hogy kastélyokat építsenek. A legtöbb kőfaragó-iskolának, így például a kolozsvárinak is megvolt ugyan a maga középkori, Mátyás-korabeli előzménye, ennek ellenére a szakembereknek a saját erejükből kellett továbbfejleszteniük az új rend építészeti megfogalmazását. A jelenlegi romániai állapotok tanulmányozásakor mindenekelőtt a két 18. századi „leg-leg” palota helyzetét kell megnéznünk közelebbről: a nagyszebeni Brukenthal és a kolozsvári Bánffy, amelyeknek a városi mellett vidéki megjelenítésük is van, Feleken és Bonchidán. A kérdés, amit jelen esetben feltehetünk: hogyan éltek meg ezek az épületek a szocializmust és az azt követő húsz évet? Ebből kiindulva, s persze sok minden mást is figyelembe véve, szép lassan ahhoz is elérkezünk, hogy mennyi gond lehet az összes többi műemlékkel, városon és falun egyaránt, hogy belegondoljunk abba is, miként alakulhat a sorsuk az elkövetkező időszakban.

– *Vessük össze akkor ezt a kettőt, a Brukenthal és a Bánffy-palotát. Mindkettő barokk műemlék, előbbi a szebeni Nagypiac nyugati oldalán, utóbbi pedig a kolozsvári Főtér keleti részén. Melyek a legszembevetőbb történelmi különbségek a két épület között?*

– A Brukenthal-palota talán az egyik legszerencsésebb példája az elmúlt húsz éveknek. Amellett, hogy az Európai Kulturális Főváros cím megszerzésekor Bukarestnek is lépnie kellett a visszaigényelt tulajdonok kapcsán, mai helyzetét a kastély története is jelentős mértékben meghatározza. Brukenthal Sámuel, Erdély egykori kormányzója ugyanis, amikor örökös nélkül maradt, minden kincsét az az evangélikus egyházra ruházta át, tulajdonként és feladatként. Komoly végrendeletet hagyott maga után, amelyben úgymond kioktatta az egyházat, miszerint ez nemcsak ajándék, hanem elsősorban „egy nagy nyűg”, amit gondozni kell, ellenkező esetben az egész nem ér semmit. Ennek fényében sikerült rendezni a visszaigénylést is, egy nagyon szerencsés csillagzat alatt. A végrendeletnek köszönhető, hogy napjainkban ez az egyetlen olyan kastélya Romániának, amelyet a szocializmus idején nem tettek tönkre, hiszen nem kastélyként, hanem sokkal inkább közgyűjteményként és múzeumként funkcionált, s a gyűjtés folyamatosságának köszönhetően sikerült katalizálnia Nagyszeben értékszemléletét, a város történezeit. 1989-re múzeumkomplexummá gyarapodott, a maga 80 hektáros falumúzeumával, gyógyszer-tár-múzeumával, Művészetek Házával, Tanácstornyáival, valamint az Altenberger-palotával, amelyet történelmi múzeumként kapcsoltak hozzá a nyolcvanas években.

– *Mi történik a rendszerváltás után?*

– Az evangélikus egyház visszakeri a jussát, de szigorúan csak a végrendelet tükrében, következőképpen meg sem fordul a fejükben, hogy kiköltöztessék onnan a nemzeti múzeumot. Jelenleg mintegy 1500 száz élt Nagyszebenben, szemben a háromszáz magyar szórvánnyal, ami viszont a kincsraktározás több száz éves hagyományát és a szellemi örökség továbbmentését illeti, a mi számunkra is példaadó lehetne a tevékenységük. Hasonló témakör, amiről szintén kevés szó esik mostanában,

a visszakapott egyházi kincsek sorsa, amelynek tekintetében az erődített templomok vannak az egyik legszomorúbb helyzetben. Bár valószínűleg nem nekünk kell megoldanunk az erdélyi magyar templomok problémáit, elgondolkodtató, hogy Nagyszebenben nem karba tett kézzel nézik a szász örökség romlását, hanem EU-s támogatással tatarozzák őket, és az ingóságokat – ismét csak Brukenthal humanista, értékőrző gondolatainak szellemében – hasznosítják. A hajdani gyermekotthont és templomot például – a mostani Astra parkban – egyszerűen belakták a környező ingóságokkal, egyháztörténeti múzeumot nyitottak benne, és oltárokat menekítettek bele, valamint teljes levéltárat, amely kutatható. Menthetetlennek tűnt a helyzet, de egy minimális létszámú csapat felvállalta a munkát, és lám, megtérülni látszik a befektetett munka.

– *Több szó esik viszont a kolozsvári Bánffy-palotáról, az erdélyi barokk építészet egyik kiemelkedő alkotásáról, amely a nagyszebeni Johann Eberhard Blaumann tervei alapján épült. Milyen események befolyásolták az épület sorsának alakulását az elmúlt ötven-hatvan évben?*

– A kolozsvári Bánffy-palotából múzeum lett ugyan a szocializmusban, de egészen más típusú, mint a Brukenthal esetében. Egy kiüresített kastélyt próbáltak új anyaggal betelepítve továbbéltetni – az Erdélyi Múzeum-Egyesület értékeit vitték be részben a palotába, ami viszont hatalmas értékkeveredést eredményezett. A Bánffy család helyzete már a két világháború között sem volt pompás, az udvarba beépített mozi is igazolta, hogy rosszul ment a soruk. A szocializmus hatvanas éveinek köszönhető, hogy végül kibontották a mozit, és visszaállt a barokk belső udvar hangulata, de köszönhető ugyanakkor sajnos az is, hogy most, amikor a visszaigénylésekre sor kerül, a tulajdonképpeni megyei tulajdonos nem vesz annyi erőt magán, hogy tisztázza a két világháború közötti kisebb adásvételeket a hajdani tulajdonos és az új tulajdonosok között. Emiatt EU-s pályázatoktól esik el az intézmény, és annak ellenére, hogy a város kellős közepén találjuk, mind a mai napig ázik, fázik, és várja a megoldást. Erdélyben egyébként ezek az épületek legtöbb esetben azért mentek tönkre, mert kastélyként élték meg a szocializmust.

– *A megváltozott körülmények minden bizonnyal a kastélyok és udvarházak környékén élők mindennapjait is befolyásolták vagy inkább egy teljesen más merbe terelték...*

– A falvakban nagy a bizonytalanság, hiszen egyrészt megszűnt a kúria, amely azelőtt munkát adott az ott élőknek, közben pedig a szocializmus is véget ért, ami szintén munkalehetőséget biztosított. Marad tehát a hogyan tovább kérdése, a bizonytalanság mindenkinek külön-külön. A legnagyobb probléma az, hogy nincs urbanisztikai logikája a falu- és városképnek; hiszen mindazt a nemes gondolatsort, amely a reneszánsz idején megfogalmazódott és folyamatosan fejlődött a 19. századig, a modernizmus és a posztmodern teljesen a feje tetejére állította. Míg a modernizmus egyértelműen ki akarta törölni, és a szocializmussal egyetemben nagyon sikeresen művelte, a posztmodernnek még van lehetősége a változtatásra. A posztmodern megengedi, hogy egyáltalán beszéljünk ezekről a dolgokról, a problémákról és a lehetőségekről, az viszont, hogy ebben a posztmodernben miként tudja egy kastély megtalálni a helyét és az értékét, továbbra is kérdéses. Minden bizonnyal csak abban az esetben sikerülhet, ha nagyon komolyan vesszük az értékek megőrzését, akkor viszont a műemléki lajstromok nemcsak egyszerű irományok lennének, hanem komoly keretintézményekkel, helyi és regionális szervezetekkel rendelkeznének.

– *Mi a helyzet ebben a tekintetben Magyarországon?*

– Magyarországon már a nyolcvanas évektől elkezdődött egyfajta újraértékelődés, és a privatizációt is valamelyest jobban kezelték, mint mifelénk. Nagyon sok épület megkapta ott az új rendeltetését: panzióként, kultúrházként vagy kikapcsolódási

központként, vadászklakként működnek. Ilyesmire Romániában is lenne igény, de nincs meg az a rendszer, amely az alapokat biztosítaná, valamint hiányzik az is, hogy ez valakinek a feladata, a problémája legyen. A kilencvenes években Erdélyben is volt egy kastélyfelmérő program, amit dr. Szabó Bálint vezetett magyarországi megrendelésre. Mi is részt vettünk ebben, egy nagyon ügyes csapattal sikerült felmérnünk a romos állapotban lévő Szeben és Fehér megyei kúriákat. Elkészült a dokumentáció, lefordították végül román nyelvre is, de az anyag mai napig csak a kulturális minisztérium levéltárát gazdagítja. De kérdelem én: ön szerint van egy csapat, egy program, amely ezt komolyan venné, netán nyomon követné? Amelynek fontos lenne, hogy romok helyett esetenként egy-egy vendégház fogadja a turistákat, s erre akár valamilyen típusú segítséget is nyújtson a műemlék-tulajdonosnak? Ezek a dolgok utópiák egyelőre a mai Romániában...

– *Hogyan kellene hozzáfogni a megvalósításhoz?*

– Mindenekelőtt beszélni kellene róla, naponta, valamint a törvények szintjén is tenni valamit, amely a kulturális minisztérium és az adminisztráció város- vagy faluképre összpontosító szakágának közreműködését is elősegítené. Most azt látjuk, hogy létezik ugyan műemléktörvény, a műemléklistán pedig megtaláljuk az emlékeket, ezzel azonban be is fejeződik minden. Adminisztrációs tekintetben pedig ott van a törvénykezés, hiszen minden helységnek kötelezően el kell készítenie az általános urbanisztikai tervét tízévente, most már a harmadik ilyen típusú terv készül el az új kapitalizmusban. Van tehát egy alapidokumentum, amely történelmi stúdiumon alapszik, és amelyre rá lehetne építeni a négyévenkénti stratégiát az épített örökséget illetően is. Ilyen stratégia viszont nincs, és azt tapasztaljuk, hogy a négyéves ciklusok csak a politikai és a pénzügyi kérdések keretét ölelik fel. A jelenlegi, főként 2007 utáni Romániának az a legnagyobb problémája, hogy noha sikeresen privatizálta az értékek ötven százalékát, a folytatás tekintetében semmit nem tett le az asztalra. Gondok persze nem csak vidéken adódnak: aki ma végigmegy Bukarest főutcáin, láthatja, hogy a 19. századi nagy bérházak többsége lakatlan. Mellbevágó volt számomra ezzel szembesülni. Ha ugyanis ennek a városnak kell felügyelnie az országot és annak épített örökségét, akkor egyetlen reményünk, ha komolyan vesszük a regionalizálást, akkor legalább minden régió mérlegelheti a saját értékeinek a rendszerét. Jó hír, hogy huszonegy év alatt kinőtte magát egy új szakembergárda – építészek, urbanisták, műemlékvédők, szociológusok stb. –, akiknek a szakmai tudása elengedhetetlen ahhoz, hogy végre stratégiákban gondolkodjon az ország. Mivel azonban egyelőre nem beszélhetünk párbeszédéről az adminisztráció és a szakmai szervezetek között, úgy tűnik, nem ártana ezt a civil szféra körében megteremteni. Ezáltal nyomást lehetne gyakorolni a kormányra, belekapaszkodva azokba az uniós kapcsolatrendszerekbe, amelyek a pénzek áramlását is feltételeznék a kastélyprogram működése érdekében. Akkor nem csupán egy-egy szerencsés, Don Quijotés megoldással kecsegtetnénk magunkat, hanem tíz-húsz éven belül ez a rendszer kialakíthatna egy épített értékszövetet.

– *Ilyen egyedülálló kezdeményezés a Transylvania Trust által végzett tevékenység a bonchidai Bánffy-kastély megmentéséért...*

– Örvendetes, hogy létezik ez a lelkes csapat, amely felvállalja a kastély életben tartását. Lehet, hogy az épület helyreállítása nem annyira látványos, mint mondjuk egy nyugati műemlék esetében, hiszen több éven keresztül húzódik a kastélyrehabilitációs program, de szerintem ezzel nagy gond nincs, a fontos az, hogy működik. A lényeg, hogy már nem rongálódik, hanem fejlődik. Sőt, ha ilyen típusú felújításokra nyílna lehetőség más, kisebb műemlékek esetében is, akkor az oktatás, a tanítás előkészíthetné több udvarház és kastély folyamatos felújítását vagy legalábbis konzerválását. Ha meg bírjuk menteni a mai állapotában, már akkor nagyon sokat tet-

tünk. Ellenben a bonchidai Bánffy-kastély példája még inkább Don Quijote-i feladatnak tűnne abban az esetben, ha mindez alulról szerveződne, és nem lenne egy előre eltervezett rendszer szülöttje.

– *De vajon mit tehet az a leszármazott, aki úgy dönt, hogy hazatér a család ősi birtokára?*

– Nem tudom, mit mondjak, éppen azért, mert nincs ilyen rendszer. Jobb esetben felkereshet egy helyi vagy területi szakértőt – ha egyáltalán van ilyen a közelében –, hogy elbeszélgessen a lehetőségekről. Ezek a lehetőségek viszont példázgatások lesznek, s mivel senki nem fogadja konkrét ötletekkel, javaslatokkal, általában megijed, és hazamegy. Ha ki lehetne alakítani egy partnerkapcsolatot, és a helyi adminisztráció is belátná, hogy ezáltal milyen lehetőségekben részesülhet a kormány és az ország részéről, akkor valóban működőképes lehetne a dolog. Amikor ugyanis a romtulajdonos visszatér egy elszegényedett településre, általában kisebb gondja is nagyobb annál, mint hogy a romokról beszélgessen. Persze más a helyzet a Székelyföldön: Kovászna megyében például jóval több a magyarországi segítség tanácsadásban – bár ez is külföldi segítség –, tudomásom szerint pedig újabban egyedül a Hargita Megyei Tanács indított falufelmérési programot, amelynek eredménye szerencsére a faluképen is meglátszik. Mert lássuk be, ad absurdum hiába lenne pénz egy műemlék felújítására, ha a környezete továbbra is megmarad olyannak, mint azelőtt volt, ha nincs körülötte egy szakmai háttér, és akik ott laknak, nem érzik magukénak a kifényesített kúriát.

Kérdezett Ferencz Zsolt

DIMÉNY LÓRÁNT

A tejesember

■ Nagy, húsos leveleket növesztett a bürök, rögtön az első napokban, amint a hosszú tél után elcsendesedett a jégzajlás, és a Homoród tavaszi tajtékzása a dombok alatt elkanyarodott a tenger felé. Szokatlanul eresek voltak a levelek, mintha nem ugyanaz a sziklás mészkő húzódott volna meg mindenütt, rögtön a tenyérsíni talaj alatt, a völgy mindkét oldalán, mert középen a patak volt, és mellette az út. Mintha túlságosan is élni akart volna minden, az Istennel együtt vagy nélküle, de egyre terebélyesedő testben, dagadón.

Az úton pedig Mózes haladt. Kezében volt az alumínium kanna, fülére nagy, sárgaréz kulcs akasztva. Amikor a bal lábával lépett, a kulcs a kanna falához koccant. Utána a jobb lábával lépett. A kulcs ilyenkor a zsíros kanna falához lapult. Így ment ez. Azután is, hogy bezárták a tejbegyűjtőt.

Mintha beindult volna valami azon a tavaszon. Mintha az Úristennek eszébe jutott volna egy pillanatban, hogy ide is teremtett valakit, néhány mogorva lelket, akik azóta így vagy úgy, de mindig itt kószálnak a völgyek között, mint egy soha ki nem alvó visszhang. Bizony, igen furcsamód szökkentek szárba a mező virágai, sűrűtől, színesen.

Az ember az úton haladt. Szürke posztónadrágján legyek pihentek. Alszegre tartott. Lentről jött felfelé, szembement a csendesen mozduló vízzel, a megrakott szekerekkel, amelyekről lelogott a rongy, a szőnyeg, a pereputty, üvöltve rohant mellette a népség, kutya, macska, sívító gyermek. Mentek, menekültek.

Mózes, az ember, megbiccentette bundasapkáját, és hangosan köszönt mindenkinek. Tudta, hogy miért mennek, menekülnek, és azt is tudta, hogy ő miért nem megy arra, amerre ők mind, a menekülő. Amikor egyedül maradt az úton, az útra kinyúló labodaleveleket nézte. Olyanok voltak, mint nyáron, aratás idején. Valami miatt siettek, nem volt vesztegetni való idő, nem lehetett várni.

Alszegeen más volt a bürök szaga. Itt bakmacska szaga volt, és édes tejé. Felszegeen más volt. Oda nem ment Mózes mostanság, amióta volt az a bizonyos eset a pásztorral. Azóta nem járt ott. El is felejtette a felszegei bürök szagát. Csak arra emlékezett, hogy más. Innen távolról, mielőtt a palló felé kanyarodott volna, elnézte a felszegei legelőt, és az jutott eszébe, hogy az bizony egyszer közös volt az alszegeivel. De az nagyon régen lehetett, azt neki is csak mesélték.

Katonanépség vagyunk mink, mondogatták a férfiak kuglizás közben, de békeidőben mivégre vagyunk is? Az egy, igaz Isten teremtett nekünk földeket, azokra a gyomok között búzáat száljával, hogy kenyerünk legyen, illatos legelőkre békésen kérődző teheneket, hogy legyen, mibe aprítsuk a kenyeret. De az alszegei rétek gethesek és satnyák, a felszegeiek pedig zsírosak, naposak, ahol nyolc vékával több a pityóka, mivégre legyünk mi egyek, s a lustaságról még nem is beszéltünk. Így beszéltek a felszegei férfiak, az alszegeiek mégolyanabbul.

Mózes a palló alatt megmosdott a Homoród tavaszi vizében. Mintha tej íze lenne, mintha életet adó savó csorogna a tojásalakú mészkövek között. Megborzongott. A kabát ujjába törölte az arcát. Szinte hallani lehetett, ahogy a közeli lápos földeken surrogva törnek fel a szűrős nád vadhajtsái az őszi búza áttetsző szálai között.

Minden kapuban vesszőseprű állt. Elmentek hát. Nem értették meg, hogy miért kell maradni. Némelyek nyitva hagyták maguk mögött az ablakokat, az udvaron kacat szerteszt. Jövevény, rendetlen népség, a hegyen túlról. Ahogy jöttek, úgy mentek is. A kocsmá ablakai is nyitva fityegtek, már amelyik még épen maradt a nagy síetségben. A csapon két köteg száraz levendulát zörgetett a szél. Molyok ellen volt az elhelyezve, valamelyik szekrényben.

Ilyen csend nem volt soha errefelé. Csak a szél és ez a tejszag mindenfelé. A repedésekben pedig megjelent valami apró sárga virág, mintha már hónapok óta dohosodna itt az enyészet, az ablakkereteken pedig a moha, de abból a nagy, bársonyos, virágzó fajtából való. Az udvarokat, ahol valaha tyúkok kapartak nedves giliszták után, most derékig erő, erős lucernaszálak borították, és arra oly ritka árvalányhaj mezők. Már a vasalt sarkú csizma sem kopogott a köveken. Az apró kavicságyból aprószárú boglárkák nőttek, kis, tündőszínű virágaik a szélben hajladoztak.

Az ember megállt a kapuban, és letette az alumíniumkannát a gránitküszöbre. A koppanásra kilépett az asszony a nyárikonyhából. Arcán csend, döbrent nyugalom és alázatos pír. Délután volt, tavasszal, mielőtt az első golyák visszatértek volna. Olyanszerű csend, mint amikor készülődik valami.

Szoríts magadhoz, mondta bánatosan Ráchel, az asszony. Ha már ketten maradunk, mink és a gyermekek, hát szoríts magadhoz, nehogy éjnek idején gondolkodni kezdjek, és elinduljak arra, amerre mindenki ment. Nekünk itt kell maradnunk, ugye? Erre fogta a véres kenderkötél végét, levágta róla a fityegő báránypatákat, a deréka köré kötötte, és az ember kezébe nyomta a végét. Ahová te mész, oda megyek én is, a te néped az én népem is.

Mózes a levegőbe szimatolt. A tejnek egyre áthatóbb szaga, a menekülésé. Az asszony a fejét csóválta, nincs itt semmi, te, Mózes, te. A tehént rég levágtad, s az volt az utolsó errefelé, hát mitől lenne itt tejszag. Hadd azt a tejet, hadd azt a szövetkezetet, te, nem tudtál te soha senkivel együtt lenni, még velem se, elmúltak azok az idők is, elmúlt minden, Mózes, fogjuk a kicsi kecskét, vegyük a gyermekeket, és menjünk mi is.

Az ember beleszagolt a kannába, felment a padlásra, benézett a faládba, ahol valamikor az ordát és a savót tartotta. Most barnult rozmaring és vagdalt rezedalevelek száradtak az aljában, egy újságra szórva. A kollektív értesítője. Mózes félretolta a füveket. A sárguló lapon nagy, szögletes betűkkel, egészen jól olvashatóan ezt a mondatot látta: *Minden férfi megöli, amit szeret.* Az alatt pedig kisebb, de két, szépen tördelt oszlopban egy igevers volt, ugyanaz, amely a legrettentőbbnek tűnt neki a templom falai között, még amikor eljárt ő is a templomba, hogy ha már nagyon akarja az Úristen, hát találkozzanak. Az igevers, amely egykor a legborzasztóbbnak, legszígeribbnek tűnt számára, most mint világos üzenet bomlott ki előtte:

„Ezek után történt, hogy Isten próbára tette Ábrahámot, és megszólította: Ábrahám! Ő pedig felelt: Itt vagyok. Isten ezt mondta: Fogd a fiadat, a te egyetlenedet, akit szeretsz, Izákot, és menj el Mórijjá földjére, és áldozd fel ott égőáldozatul az egyik hegyen, amelyet majd megmondok neked!”

Nézte pedig Mózes azt az újságlapot, sárga bajusza őszre fordult az utóbbi években, mióta megszűnt a szövetkezet, és munka nélkül maradt. Üres szeme végre valami valóságot látott, valamit, amivel bele tudott fogózni a jövőbe, amit talán maga az a messi Úristen gondolt ki számára.

Komorán ereszkedett alá Mózes a létrán, arcán árnyékok szaladgáltak. Ráchel a kapuban irtotta a vadszőlő hajtásait. Felemelkedett, megsimogatta az ember arcát, homlokát a mellére engedte, és átölelte a derekát. Így álltak mozdulatlanul a kicsi drótkapu előtt, az ember és az asszony, ketten, magányosan, mint mindig. Az ő nagy,

rideg várak, amit öles kőkerítés fogott közre, most nem volt kitől oltalmazzon. Magukra maradtak a völgyben, ők öten és az Isten.

Az ilyen nagy, pamutos csendben szokott elkezdődni valami. Ilyenkor szokott megszólalni az Úr. A kerítés kövei között, mint ostromló, áthajított kötelek, erős, vöröses indák kúsztak át. Az asszony bement a házba. Sára sírt fel, a leányka. Felvette, a mellére tette, és visszanézett az emberre, aki feldúlt szemekkel fürkészte az eget, mintha fogódzót, mintha irányt keresne, tétován, bizalmatlanul.

A két nagyobb gyermek az odorban játszott, felszólt hát nekik Mózes. Aztán elbotorkált a fásszín felé, és a kicsi fejszét a csizma szárába csúsztatta. Nézte, ahogy az asszony a kicsi leánykát szoptatja, és időnként felröffen, ha egy fuvallattal tejszagot érzett.

Kimegyünk a temetőbe, és kivágjuk a vadcserezsnye bokrokat. Ott nőnek azok a nagy lapulevelek, szárukban folyik az a sárga tej. Kiirtjuk az egészet, legyen tisztaság!

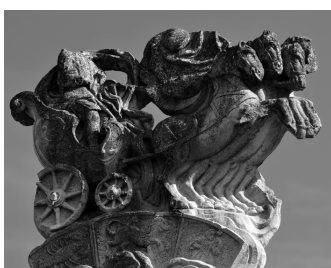
Elindult az ember, kezében a szürke bádoggannával, mellette az asszony, ölében a leánykával, előttük szaladgált a két szőke gyermek. A kaput már nem lehetett csukni, a vasalt könyök helyén a fához kis fehér jázmin zömök gumója tapadt. A szél távoli hangokat, a világ zajait hozta. Az alföldön, messze innen, ilyenkor már pirosodik az eper. Itt az északos zugokban, a hó közül ördögborda szálak bújnak elő. Mint minden évben, a tél után, a Homoród völgyében is.

FÉLTETT CSALÁDI EREKLYÉK

Oláh-Gál Elvira beszélgetése

Mikes Zsigmonddal és Vályi Zsuzsannával

A grófi cím [...] már századok óta csak emlékeztető a család számára. Nem így a nemesség, amit egész egyszerűen ápolni kell, nemcsak a főneméseknek, hanem mindenkinek, aki nemesi levéllel rendelkezik.

■ – Az uzoni Béldi–Mikes-kastélyt 2005 óta ismét a Mikes család lakja. Hajdan volt parkja megcsontva, de épületeivel, néhány százados fájával emlékeztet még egykori szépségére. Az eredetileg Béldi-birtok belsőségén a Mikes család által emelt kastély a hozzá tartozó gabonással egyedi épület-együttest képez, alkalmasint a 18. században épült. Az uzoni birtokot zabolai Mikes Kelemen Apafi Mihály fejedelemtől kapta hűsége jutalmául. Uzont korábban a fejedelem elleni összeesküvés miatt kegyvesztetté vált Béldi Pál bírta. Az uzoni Béldi család is jelentős szerepet játszott Erdély történetében, birtokaikat Bodolán őrizték meg. Mikes Kelemen fia, Mihály 1693-ban magyar bárói rangra, 1696-ban erdélyi grófi rangra emeltetik – olvasható a családi krónikában. A Mikes és Béldi család történetével olyan irodalmi remekművekben találkozunk, mint Móricz Erdélye, Jókai Erdély aranykora, a Török világ Magyarországon és Kemény Zsigmondtól az Özveggy és leánya. A családi gyökök az erdélyi fejedelemség történetébe, századok mélyébe kapaszkodnak. Mi maradt mindebből mára? Hivatali instanciák, bírósági perek, erdőgazdálkodási gondok, földes ügyek, épülettatarozások, turisztikai vállalkozások töltik ki a család mindennapjait. Mikes Zsigmond és felesége, Vályi Zsuzsanna fiatalos lendülettel, hosszú távú elképzelésekkel, hittel és reménnyel próbálnak talpra állítani egy romokban visszaszolgáltatót vagyont. Minden talpalatnyi földön a történelem mesél, elődeikről történelemkönyvek írnak, nagyszüleik átérték az impériumváltást, a román földreformokat 1921-ben és 1945-ben, a teljes kisémmizést, majd a kitelepítés borzalmaival és a kényszerlakhelyet

1949–1963 között. Ők azonban már a hetvenes évek nemzedéke, a megszilárdult kommunizmusba születtek bele, majd élték az erdélyi magyar sorsot Erdélyben, Magyarországon vagy Németországban. Szüleik ugyanolyan értelmiségiek vagy munkások lettek, mint bárki más. Tudatukban, a társadalomhoz, főleg ideológiához való viszonyulásban azonban különbek voltak. Mit érzéltek a fiatalok ebből?

Vályi Zsuzsanna (a továbbiakban Zsuzsanna):

– Az átlagemberek életét éltük a hetvenes években. Mégis az a mély hallgatás, ami az ötvenes éveket jellemezte, amikor semmit nem meséltek a múlttól, a családról, arról, hogy kik voltak, mi történt velük, bizonyos mértékig megszűnt. Anyai nagymamám Bethlen Éva. Az ő apja – az én dédapám – Észak-Erdély utolsó kormányzója volt: Bethlen Béla. Ha a nagymamát megkérdeztük, mesélt, de magától ritkán. Soha nem hallottam nosztalgiázni, panaszkodni, a jelen valóságában élt akkor is. Nyelveket beszélt, mégis kézimunkázásból, kötésből, varrásból élt. Nagyszüleimet mezőpagocsbai birtokukról telepítették ki és hurcolták Marosvásárhelyre, kényszerlakhelyre. Minden munkát elvállaltak, Nagyapám – Szentkirályi Gyula – dolgozott kertészetben, cukorgyárban, volt villanyóra-leolvasó, minden munkát elvállalt. A mi szüleink nemzedéke még valamennyire érezte a hátrányos megkülönböztetést. Édesapám építőmérnöknek, Édesanyám laboratóriumi asszisztensnek tanult, mi pedig már nem számítottunk „osztályellenségnek”. 1988-ban a család kitelepedett Magyarországra, így én már Budapesten érettségiztem, és ott végeztem az egyetemem. Építésznek tanultam. Természetesen már gyermekkoromban is hallottam erről-arról, az erdélyi Mezőségről, anyai nagyszüleim, a Szentkirályi család sorsáról. A Vályi család hajdúsági – apai dédapám, ükapám Debrecen mellől, Bagamér, Nagyléta helységekből származnak –, de nagyapám, Vályi Ferenc már Micskén (ma Románia), Biharban volt malomtulajdonos. Egész Erdélyre és Magyarországra kiterjedő malomhálozat kidolgozását tervezte, de sajnos semmi nem lett belőle az államosítás miatt. A Bihar megyei földbirtokosokat is kitelepítették, nagyszüleim megtudták az időponthoz, és előtte – gyorsan menekítve, amit lehetett – átköltöztek Krasznára, nagymamám rokonaihoz. Később nagyváradi házukat is értékesíteni tudták, és Krasznán saját házat vásároltak. Édesapám már ott nőtt fel. Mondhatni egy fokkal jobb helyzetben voltak, nem lepték meg őket és rakták szekerre, mint marosvásárhelyi nagyszüleimet, édesanyámat és testvéreim.

Mikes Zsigmond (a továbbiakban Zsigmond):

– Az én szüleimet és nagyszüleimet, rokonaimat Magyararcseztvéről, illetve Háromszékről, Uzonból és Bodoláról telepítették ki 1949. március 2-ról 3-ra virradó éjszakán. Szüleim és nagyszüleim Kolozsvárra kerültek. Édesapám 1942-ben született, az ő nemzedékét még igencsak érintette az osztályharcos megkülönböztetés. Autószerelőnek tanult és dolgozott, majd 1963 után, amikor lazultak a megszorítások, akkor beiratkozott az egyetemre, és építőmérnök lett. Szüleim 1970-ben költöztek Nagyváradra, ahol már nem ismerték őket. Hátrányt a származás ott jelentett, ahol a kommunista apparátus emberei ismerték a családi hátteret. Tudták például, hogy ez egy kolozsvári „kitelepített” család, tehát fokozottan figyelték, időnként hallottam erről vagy arról az emberről, hogy „szekus gazember”. A hetvenes, vagy nyolcvanas években, amelyeket én már tudatosan megéltem – 1972-ben születtem –, nem volt téma a múlt, a származás. Engem ugyan nem avattak pionírrá, de azért felkötöttem a piros nyakkendőt, és nem szóltak rám. Nyolcadikos nővéremet arra akarták rávenni, hogy jelentsen Édesapámról, mire Papi bement az iskolaigazgatóhoz, és valóságos cirkuszt csapott. Tízéves lehettem, amikor Papi kiterített egy hatalmas papírterkerceset, rajta színesen megrajzolva a családfát. Mutatta, hogy ez a családunk, de hozzátette; „erről nem szabad senkinek beszélni”. Természetesen büszkévé tett. Emlékszem, gyerekként egyszer Kolozsváron voltam vakációban a nagyszüleimnél. Ők ak-

kor már az egyházmegyei Státus jóvoltából ott laktak egy bérházban a Sétatér mellett, és én keresgélve, a könyvespolc mögött találtam egy furcsa fekete dobozt. „Poloska” volt, lehallgató készülék. Mutattam Nagymamának, aki azonnal rám parancsolt, hogy vigyem vissza a helyére. Úgy nőttem fel, hogy tudtam, telefonon sem szabad beszélni semmiről, mindenkiről mindent tudnak, lehallgatnak. Ez azonban nem úgy csapódott le bennem, hogy csak a mi családukat érintené, ez volt az általános életérzés a romániai diktatúra legsötétebb éveiben. Szüleim és nagyszüleim nagyon fegyelmezetten éltek ezt meg, soha nem hallottam, hogy szidták vagy bírálták volna a rendszert, legalábbis előttünk nem. Valószínű, pontosan azért, mert tudták, hogy ha békében akarnak élni, akkor csak így hagyják nyugton őket. Felnőtté tulajdonképpen Németországban váltam. Édesapám 1985-ben emigrált, én akkor tizenhárom éves voltam.

– *A nevelési elvekben fellelhetőek voltak-e azok az értékek, amelyek esetleg a „másságtudatot” erősíthették volna? Egyáltalán hogyan látják azt az értékrendet, ami szigorúan és következetesen benne volt az erdélyi történelmi családok életében?*

Zsigmond:

– Szerintem a hitnek és az egyházi képzésnek/oktatásnak a jelenléte ennek az értéknek az alapja. Az én felmenőim egy része jezsuita iskolába járt, hála és tisztelet, következetes gondolkodás, nagylelkűség, a „valóság elfogadása”, mértéktartás, a közösséghez és hazához való hűség jellemezte őket. Ezt valahol meg kell tanulni, nem? Ha Jézus szeretete nem öröklődik is, mint a gének, a szülők mégis átadnak valamit ebből a gyermekeiknek. Szent Ignác lelkiisége, amely már ötszáz évvel ezelőtt is létezett, ma is helytálló. Aki az ő iskoláikban tanult, az ezzel az értékrenddel került kapcsolatba. Ezzel az évszázados, következetes neveléssel és értékrenddel magyarázom azt a tény, hogy ilyen higgadtan túrték végig legtöbbször azt a megaláztatást, a kismimizettséget, a szörnnyűségeket, amiket a 20. század rámért az erdélyi történelmi családokra. Ehhez társul a családi nevelés, a példa. Nem szeretném idealizálni, tudjuk, hogy a békeidőkben (a kiegyezéstől a világháborúig) nagyon sok felelőtlen viselkedésre is van példa, amikor nem volt értéke a vagyonnak. Erkölcsi züllöttségre vallott, ha valaki egy éjszaka elkártyázta a vagyonát. Nem kívánok ítélni, a nemesi társadalomnak is megvannak a maga negatív példái, de egészében a történelemben a jó értelemben vett konzervativizmust képviselték. Ami ma teljességgel elképzelhetetlen: családi viszonyt ápoltak a közösség tagjaival, legyen az közösségét képviselő politikus vagy vállalatigazgató.

Nővéremmel együtt minket nagyon szigorúan neveltek. Erdélyi barátainknál mindig nagyobb volt a „lazaság”. Azt biztosan állíthatom, hogy társaságban is visszafogottak tudtunk lenni, képesek voltunk gyermekként két-három órát ülni egy felnőt-társaságban, anélkül hogy egy szót is szóljunk. Hogy aztán ez a nevelésből és az átörökített értékekből adódik, ezt legfeljebb utólag magyarázhatnám bele. Soha nem tulajdonítottam valamiféle konzervatív magatartásnak, mindig Édesapám különleges „teljesítményének” tudtam be, személyiségéhez tartozott a szigorúság és következetesség. Az viszont, hogy „ezt vagy azt egy Mikesnek nem lehet”, nem hangzott el soha. De hadd tegyem hozzá, hogy szüleim generációja, akik a negyvenes években születtek, és a proletárdiktatúra éveire serdültek ifjúvá, a legrosszabb helyzetben voltak, ők már nem részesültek a „házitanítóból”, a legkevesebb képzéshez voltak jogosultak abban a társadalomban, a lehető legrosszabb körülmények között nőttek fel. Az más kérdés, hogy jól képzett tanáraik voltak, vagy lehetek volna, ha hagyják őket tanulni, de az a nyomorúságos időszak, amikor ők felnőttek, meghatározta az életüket. A szüleink nemzedékében van a legkevesebb jól képzett ember, szemben a nagyszülőkkel, akik – papírforma szerint esetleg analfabéták voltak, de magánúton képezték magukat. Idegen nyelveket anyanyelvüként beszélő nevelőktől, „kisasszonyoktól” ta-

nultak nyelveket. Legtöbben magyarországi vagy nyugati egyetemeket végeztek. Szüleink a világháború nyomorúságában születtek, ifjúkorukban a kommunizmus agresszivitása dúlt, a proletariátus előzőnlőtt mindent. Édesapám kolozsvári fiatalságában a „bunyó” mindennapos volt. Ők úgy nőttek fel, hogy minden napért meg kell verekedni. Unokabátyja, Bánffy István elvitte Édesapámat egy bokszklubba, hogy tanuljon meg verekedni, nem csak azért, mert a sport szükséges a fiatal számára. Édesapám és nagyszüleim mondhatni éheztek az ötvenes években, de nagymamám erről az időről csak annyit mondott: „a szegénység önmagában nem szégyen, csak nagyon unalmas.” Szüleim dacosan emlegették, és néha ma is emlegetik, hogy származásuk miatt hátrányt szenvedtek, de én azt hiszem, ennek tulajdoníthatóan lettek nagyon szívós, küzdő emberek. Mindketten doktoráltak, Édesanyám orvosként, Édesapám mérnökként.

– *Mikor lehetett erről a témáról nyíltan beszélni? Mikor jött el az a pillanat, amikor azt mondták a szülők: üljünk le és beszéljünk a családi múltról?*

Zsigmond:

– Édesapám soha nem járt vissza az egykori birtokokra a kommunizmusban. Az az volt egy kivétel. 1982-ben meghalt nagyapám, Mikes Mihály, és Csesztvén temették el. Kilencéves voltam, emlékszem a temetés feszes hangulatára, de nem értettem az okát, azt gondoltam, hogy ilyen „a temetés”. Utólag tudatosult bennem, hogy bizony „veszélyes” döntés volt nagyapámat az egykori családi sírboltba, a templom melletti cinterembe temetni. Nem emlékszem például, hogy a temetés résztvevőiként elmentünk és meglátogattuk volna a kastélyt vagy legalább a parkot. Hangsúlyozom, a kommunizmusban ez a téma, hogy nemesség, birtok, kastélyélet, grófi cím, egyáltalán Erdély nem volt téma.

1989 karácsonyán még diák voltam, éppen otthon voltunk Karlsruhéban, néztük a televízió híreit, hogy mi történik Romániában, és izgalommal követtük az eseményeket. Természetesen azonnal telefonáltunk az erdélyi rokonainknak, és örömmel vettük tudomásul a változásokat. Igazából akkor még senki nem gondolt arra, hogy visszafordítható bármi is. Talán egyedüli a Grazban élő Roy Chowdhury Mikes Katalin férje volt, aki már a kommunizmus vége előtt mondogatta, hogy megfordul a történelem keze. De azok közül, akik éltek a kommunizmusban, senki nem gondolt még a változásra. Az első igazi szembesülés a történelemmel bennem 1991-ben történt. Argentínában élő rokonaink vetették fel egy erdélyi túra ötletét, hogy járjuk be azokat a helyeket, ahol ők vagy szüleik, nagyszüleik napvilágot láttak, ahonnan elmenekültek. Lásuk: mi maradt negyven év után. Számomra akkor tudatosodott, hogy mit hagyunk Erdélyben, amikor a dél-amerikai Bánffy rokonsággal Erdélybe látogattunk. Édesapám kibérelt egy kisbuszt, Dél-Erdélybe és Székelyföldre elkísért Nagymamám (gróf Bánffy Eszter, Bánffy Endre és Zichy Jozefina lánya, gróf Mikes Mihályné), Észak-Erdélyben pedig az ő öccse, Bánffy Pista bácsi kalauzolt. (Bánffy István Kolozsváron született 1919-ben, 1956-ban elítélték, 2006-ban halt meg.) Ők meséltek minden helyszínen személyes élményeikről, felmenőinkről. Ez volt az első alkalom, hogy én is részesülhettem a történelem egy darabjából. Gerend, Radnót, Magyarcseszte, Szentbenedek, Marosvécs, Beresztelke, Bonchida, Válaszút, Gernyeszeg, Zabola, Zágon, Uzon, Keresd, majd a Bánffy-havasok és Palotailva voltak a kirándulás állomásai. Emlékszem, milyen haragos volt Nagymama, amikor Uzonban meglátta, hogy a gyönyörű tölgyfagrádcistot lecserélték, és betonlépcsőt öntöttek helyette. Csesztvén felidézte, milyen katonás, pedáns rendet tartott anyósa, született Béli Emma. Lefényképeztem a kicsi kastélyt és az új kastélyt, és kitétem a kollégiumi szobám falára. A kicsi, a régi akkor már omladozó állapotban volt. Ez a kirándulás meghatározó élmény volt az életemben, ettől kezdve épült fel tudatomban családom története, ami elevenné és csodálatossá tette számomra az egész Erdélyt.

Zsuzsanna:

– Gyermekként láttam az egykori birtokokat, Micskét és Mezőpagocsát, a nyaraikat gyakran töltöttük Erdélyben a nagyszülőknél Krasznán és Marosvásárhelyen is, de a visszatérésre nem gondoltam, valójában a házasság hozott vissza Erdélybe. Családunkban a micskei és mezőpagocsi kúriáknak és a földbirtoknak a visszaszerzése viszonylag későn, 2000 után vált beszédtemává, amikor a restitúciós törvények ezt lehetővé tették. A folyamat azóta tart: Mezőpagocsán az egykori Szentkirályi-kúriában székel a polgármesteri hivatal, a birtok egy részét felparcellálták, annak csak egy része igényelhető vissza, Micskén sincs eredmény. De ezekkel a dolgokkal nem mi foglalkozunk, hanem más családtagok.

Zsigmond:

– A kérvényezést Nagymama, Bánffy Eszter és nagynéném, Mikes Borbála már 1991-ben, az első földtörvény megjelenése után kezdték. Nehéz helyzetben voltak, mert mindkettőnek nehézkes volt az utazás, az utánajárás, így felkerestek egy ügyvédet, és megbízták az ügyintézővel. A törvény 2000. évi bővítése tette lehetővé, hogy vissza lehessen igényelni ötven hektár termőföldet. 2001-ben megjelent a lakóházak visszaszolgáltatásáról szóló jogszabály is. Szerencsés helyzetben voltam, mert a Darmstadt Műszaki Egyetem hallgatójaként éppen egy cserefélévet töltöttem Bukarestben (felfrissítve román nyelvtudásomat). Így minden hétfőn a Székelyföldön lehettem, összegyűjthettem a telekkönyveket. Addig csak nagymamám leírásából, elbeszéléséből tudtuk, hogy mi volt Bodolán, Bodzavámon, Uzonban, de pontos helyzetleírást csak a telekkönyvek adtak. Sajnos a Mikes család levéltárából semmi nem maradt meg, minden Csesztvén veszett el. Nagyapám mindig mondta, hogy mindennel megbékül, csak a levéltár megsemmisülésével nem. Csesztve Dél-Erdélyben maradt, a CASBI hatálya alá esett. Ott egyszerűen széthordták a házat. Nagyapám testvére, Mikes Sándor átadta a családi levéltár 1846-ban készített jegyzékét az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, amit még az 1848-as forradalom előtt írtak össze. Annak legépelt másolata maradt meg. Szóval, nehezen rekonstruáltuk az egykori tulajdont.

– *A Bethlen, Mikes és Béldi család felmenői között elég gyakori a házasság. Számon tartották-e a rokonságot?*

Zsuzsanna:

– Bécsben találkoztunk közös rokonunknál, akkor már Zsigmond fél lábbal Erdélyben volt. Az erdélyi főnemesi családokban valóban mindenki mindenkivel rokon, mi is nyolcadfokon vagyunk rokonok. Szerencsére létezik családfakutatás, ha szükséges, megnézzük a felmenőinket.

– *Mikor született meg a döntés: visszamenni Erdélybe?*

Zsigmond:

– 2004-ben sikerült munkahelyem révén Magyarországra kerülni. A T-KOM-nál dolgoztam Bonnban, ez a T-Mobil anyavállalata, és megkaptam azt a pénzügyi szabadságot, hogy próbálkozhassak magyar nyelvterületen. Először tanácsadó céget alapítottam, aminek a tevékenységi területe Magyarországon kívül Romániára és Szlovákiára is kiterjedt. (Ma másként intézném az ügyeit, akkor nem láttam még át, hogy hogyan tehetném igazán nyereségesé.) Számomra akkor már fontos volt a magyar nyelvterületen való létezés, Erdély is foglalkoztatott, de nem körvonalazódott bennem, hogy mit is kellene ott kezdeni.

2004-ben meghalt Nagymama, Bánffy Eszter. Szinte halálának pillanatában értesültünk arról, hogy visszaszolgáltatták az uzoni kúriát. Ott addig, sőt azután is a Kovászna megyei állami gazdaságok igazgatósága székel. Az udvarnak egy részét beépítették, tömbházakat építettek. De megmaradt a kúria mellett a hangár, egy magtár, megmaradtak az istállók. A kúria is lakható állapotban volt. A hetvenes években újították fel, sajnos oly módon, hogy lecséréltek minden nyílászárót. Az emeleti szo-

bákat is átalakították, átszabták, a nagy termekből több kisebb szobát különítettek el. Amikor én leköltöztem, akkor az állami gazdaságok igazgatóságának igazgatója bejárt dolgozni, és ott volt még mellette két alkalmazott. Egymás mellett éltünk egy ideig, én eltűrtem őket, ők meg engem, méregettük egymást, de egymás mellett laktunk.

A hazatérés nagynéném, Mikes Borbála érdeme, aki felpártolta az Uzonba való költözés ötletét, mert tulajdonképpen erdélyi családi támogatás nélkül visszapottyanni Romániába nagyon nehéz lett volna. Nagynéném velem együtt költözött vissza Uzonba, és ez óriási erőt jelentett nekem. 2005-ben a *restitutio in integrum* jogszabály már ötven hektár termőföld és száz hektár legelő visszaszolgáltatásáról rendelkezett. Tulajdonképpen ekkor láttuk világosan, hogy mi és mennyi az, amit vissza lehet kérni.

– *Egy román újságíró cikket írt akkoriban arról, hogy „miként fest” egy „visszatért” magyar gróf, és meglepődött, mert ugyanolyan volt, mint más ember. Milyen volt a faluban a fogadtatás?*

Zsigmond:

– Érdekes élethelyzet az uzoni. A kúriába szabályosan be lehet látni a kertünkbe épített tömbházakból. Legalább ötven ember láthatta egyszerre, hogy mikor kelek, és mikor fekszem. Komolyabbra fordítva a szót: azt tudták, hogy vissza akarjuk kérni a területet, mert az első törvény megjelenése után Nagymama személyesen adta le a kéréseket. Igaz, akkor csak tízhektárnyit lehetett visszaigényelni. Ma már tudom, Uzonban soha nem fogunk többet visszakapni, mert egyszerűen nincs miből. Az egy olyan település, ahol mindig mindenki szívesen elfogadta a földet: 1921-ben, 1945-ben, majd 1991-ben is. Ha a két előző földreform a nagy földbirtokokból osztott földet, az 1991-es földtörvény nemcsak visszaszolgáltatás, de új földosztás is volt. Jó földek vannak, itt mindenki szívesen birtokol földet. A 18/1991-es törvénnyel nemcsak visszaszolgáltattak, de osztottak is. A szomszédos Bodolán semmit nem kaptunk vissza a Béldi örökségből, de naponta ígérik, hogy igényünket felterjesztik a megyei bizottsághoz.

– *Bodolát említette, itt élt Mikes Zsigmond, Brassó megye utolsó magyar főispánja. Azonos nevet viselnek, milyen fokú a rokonság?*

Zsigmond:

– Ő az ifjabbik Mikes ágak a leszármazottja. Nagyapja Mikes Benedek első házasságából született Zsigmond és második házasságából Ármin (a mai zabolai örökösök nagyapja), illetve Mikes János szombathelyi püspök. Mikes Zsigmond, mint idősebbik fiú, Bodolára költözött. Azt a kúriát most Mikes Zsigmond unokájának leszármazottai örökölték (Ugronné Bánffy Mária). Bodolán egymás mellett három kúria volt – a Mikes-, a Béldi- és a Nemes-. Ez utóbbit, úgy tűnik, nem igényelték vissza a Nyugaton élő örökösök.

– *Zsuzsa építész, a szakember szemével hogyan látja ezeknek az ingatlanoknak az állapotát? Erdélyben mindig hangsúlyozzák a műemlékvédők, hogy udvarházakról és nem kastélyokról kell beszélni az esetek többségében.*

Zsuzsanna:

– Izzgalmas feladat, hogy a visszaszerzett örökségből ma mit lehet kihozni. Az uzoni Béldi–Mikes–kúriát az idők során átalakították, a nagy épület emeleti termeit felszabdalták. Külsőleg vonzó és szép az udvarház formája, de a kommunista stílusú ablakok nagyon elrontják a homlokzatot. Ha a nyílászárókat ki lehetne cserélni a régiek mintájára, az már nagyon segítene, és visszahozná egy kicsit a korabeli hangulatot. Egyik földszinti teremben maradtak meg stukkódíszítések, azokat megpróbáljuk helyreállítani. A múlt nyáron is kutattunk egy művészettörténész segítségével, sajnos, majdnem mindenhol cementes, azaz egészen a tégláig nem eredeti a vakolat. Találtunk viszont régi, befalazott ablakokat, és ha azt sikerül feltárni, akkor ta-

lán több minden kiderül a régi formákról. Ezek a nyílások részben szinteltolódással helyezkednek el a mostanihoz képest, úgyhogy nagyon izgalmas a kutatás.

A bodolai épületek – a kúria és a kapubástya – kicsit romosabbak voltak. Örömet jelent az, hogy megtaláltuk a régi nyílászárók tokborítását a vastag falakban, igaz, lemázolva olajfestékkel, de alatta megmaradt az eredeti mintázat a 18. századból. Sajnos, Bodola barátságatlan, kellemetlen környezetté vált, nagymértékű a tolvajlás, széthordanak minden mozdíthatót. Hozzánk is már kétszer betörték, szerszámokat, gépeket vittek el.

– *Uzonban már működik a panzió. Ottjártamkor éppen az alagsorban vagy pincében dolgoztak...*

Zsuzsanna:

– Azért tűnik pincének, mert az egész udvaron egy kb. félméteres feltöltés van, így a földszinti ablakok most alacsonyan vannak... Nagy feladat ez is: elhordani a feltöltést, előhozni az eredeti terepszintet.

A panzió az emelet egy részén működik hat szobával – háromnak van saját fürdőszobája, háromnak pedig a folyosón. Tizenkét fő kényelmesen, pótágyakkal akár hús is elfér. Főleg a berendezéssel próbáljuk a régi hangulatot felidézni, nem akarjuk ultramodern szállóvá alakítani.

– *Zsigmond gyakran van elfoglalva a lovaival. Lovaglást tanít, túrákra vezeti az érdeklődőket. Az udvaron lévő „hangár” ma fedett lovarda. Tulajdonképpen hogy került az uzoni udvarba repülőhangár?*

Zsigmond:

– A hangár a családi legendárium része. Dédnagyapámnak voltak angol barátai és rokonai, akik a divatnak hódolva a 19. és a 20. század fordulóján kipróbálták a repülőzést, és levittek Uzonba is egy repülőgépet. Állítólag annak építették volna a hangárt. Ebben kételkedem, azt gyanítom, hogy a helyén lovarda állt. Feljegyzések szerint ugyanis az 1880-as években Uzonban létezett lovarda. Azt is mesélik, hogy nemcsak dédnagyapám, hanem nagyapám is szeretne volna kipróbálni a repülőzést, de a mamája azt mondta, csak akkor ülhet repülőgépbe, ha ő maga is vele repül, így aztán nem lett ebből semmi. 1991-ben, amikor erdélyi túrán voltunk, meglátogattuk a már visszaköltözött Apor Csaba bácsit Torján. Ott találkoztunk a kézdivásárhelyi Miholcsa József szobrászművésszel, a honvéd huszárhagyományok megszállottjával, amint éppen lovagolt. Megkérdeztem tőle, hogy felültetne-e engem is a lóra. Ez volt az első „lovaglásom”. Akkora élmény volt ez számomra, hogy elhatároztam: amint lehetőségem lesz rá, magam is lovakat tenyészték, lovagolni fogok. Nyomban Uzonba költözésünk után Torjáról megvásároltam Hajni nevű lovamat. Ma már két betanított hátas és két csikó képezi az állományt, az idén a csikók is betöltik a négy évet, betanításuk folyamatos. Azt mondhatjuk, hogy a panzióval és a lovasiskolával elindult egy vállalkozás, de egyelőre még mindig csak befektetésről beszélhetünk. Gondjaink vannak a fenntartási költségek előteremtésével.

– *A legkényesebb kérdéshez jutottunk el, nevezetesen, hogy sikerült-e visszaszerezni azt a föld- és erdőbirtokot, ami fenntartja a kastélyt, a kúriát, mint hajdanában.*

Zsigmond:

– Uzoni erdőbirtokunkat elvitte a szeszgyár, amely századok óta a család birtokában volt. 1926-ban az ügyvezetőt adócsaláson kapták, és olyan iszonyú büntetést róttak ki rá, hogy ráment a vagyon tetemes része: maga a szeszgyár, egy négyhektáros belterület marhaistállókkal, háromszáz hektár erdő Márkos határában. A bodolai szeszgyár Mikes Zsigmond volt főispán tulajdonában volt, a régi épületekből csak egyetlen maradt meg. Magyarcsesztvén, ahol Édesapám született, a kilencvenes évek elején még állt a kis- és nagykastély, ma már csak a falak láthatók. Elhordtak mindent. Újraépítése olyan beruházást igényelne, amire nem tudunk vállalkozni. Az

1921-es agrárreform előtt nagy területek tartoztak az csesztvei birtokhoz, ebből háromszáz hektárt hagytak meg – szántót, kaszálót, legelőt. Mára visszakerült nyolcvan hektár. A kétszáz hektárnyi erdőt visszaszolgáltatták, de az kimondottan tűzifaerdő, nagy fűtőértékű, viszonylag gyorsan növekvő fákkal. Nem különösen értékes, alkalmatlan bútortermelő vagy egyéb műfának.

Csesztvén visszakaptuk, amit lehetett, Uzonban az épületeket, a földek tizedét, Bodolán az épületeket, földet semmit, az erdőnek pedig a felét. Csesztvén per folyik egy még álló épületért, Uzonban a földekért perelünk (egyelőre felfüggesztették), Bodolán erdőperünk van, igaz, kedvező bírósági ítélettel, de nem érvényesítik, és ki-sebb birtoktestet visszaigényeltünk még Bodzaváron is, ott viszont jogerősen pert veszítettünk.

– *Úgy tűnik, hogy időközben mindketten másfajta szakképesítést szereztek...*

Zsigmond:

– Amit visszaszolgáltattak, azt fenn kell tartani. Maga az erdő kb. csak annyi jövedelmet hoz, amennyivel fenntartja magát, amennyi elég az őrzésére, illetékekre és adókra. A termőföldet és legelők egy részét bérbe lehet adni, de fontos karbantartani ahhoz, hogy támogatást lehessen rá pályázni. Mindez nem történik egyik napról a másikra, mindent meg kell tanulni, a mezőgazdálkodást, a panzióvezetést, turisztikai szolgáltatást, erdészetet – egyik sem a szakmám, a befektetést pedig oda kell irányítani, ahol állagmegővásra, értékmentésre van szükség. Az uzoni kúriában működő Curia Nobilitaris panziót és a lovasiskolát, a lovasturizmust kellene fejleszteni oly mértékben, hogy jövedelmet termeljen. Ez az elkövetkező tíz-tizenöt év gondja.

A visszaszolgáltatás nem azt jelenti, hogy most hirtelen meggazdagodtak az egykori kisemmiszettek, hanem azt, hogy olyan életvitelt választanak, amiben ezeknek a műemlékértékű épületeknek is szerepük lesz. A turizmust látom az egyik járható útnak. A zabolai Mikes-kastély „működése” vagy a Kálnoky-féle miklósvári vállalkozás erre mutat példát.

– *Talán megszokásból vagy a múlt iránti megkülönböztető tiszteletből természetesen hangzik ma is a gróf úr, grófné megszólítás...*

Zsigmond:

– Az én felfogásomban ezeknek a címeknek akkor volt valós jelentéstartalmuk, amikor azok kifejezték viselőjüknek az uralkodóhoz, a fejedelemhez való viszonyát. Családunkban valóban értelme volt a középkori comes, grófi méltóságnak, amíg felmenőim férfi tagjai – katonai vagy személyi méltóságban – betöltötték ezt a szerepet az erdélyi fejedelmek mellett (János Zsigmondtól egészen II Rákóczi Ferencig, az utolsó erdélyi fejedelemig). Az én családomra nem volt jellemző, hogy a Habsburg-udvarban tisztségekre pályáztak volna. A grófi cím tehát már századok óta csak emlékeztető a család számára. Nem így a nemesség, amit egész egyszerűen ápolni kell, nemcsak a főneméseknek, hanem mindenkinek, aki nemesi levéllel rendelkezik. Valóban úgy gondolom, hogy kötelez, vagy kellene köteleznie, és jó volna, ha Székelyföldön ez a tudat egy kicsit erősödne, mert itt nagyon sok nemesi család van. Jó volna a családi múlttal többet törődni és ezt a szellemet jobban ápolni. Általánosan igaz ez az egész székely társadalomra, a „nemes székely nemzetre”, amely hajdanában nemesi kiváltsággal rendelkezett, és különösen igaz ez azokra, akik rendelkeznek nemesi oklevéllel. A nemesség gazdag érték- és erényvilágot tartalmaz, kitűnő esély arra, hogy küldetésstudat alakuljon ki az egyéneken. Nem gondolom, hogy enélkül nem alakulhat ki, de a nemesség alkalmas erre. A „nemes” gondolkodás meghatározhatja az életről alkotott felfogást, a közösséghez való viszonyulást (közösségi létet), az értékrendet.

SOÓS MÓNI

MIKLÓSVÁRI KASTÉLYTURIZMUS

A Kálnoky-modell évről évre egyre vonzóbb.

Ami növeli a felelősséget is: nem eshet a színvonal, a legapróbb részletben is hetek, hónapok, évek munkája rejlik.

A személyzet nagy része szakképzett, csak megfelelő gyakorlattal és tapasztalattal lehet valaki a csapat teljes értékű tagja.

■ 1. A Németországban született és Franciaországban nevelkedett gróf Kálnoky Tibor ősei levelezéseiből ismerte meg felmenői erdélyi történetét. Édesapja, Kálnoky Farkas még gyerek volt, amikor családjával együtt kénytelen volt elhagyni szülőföldjét.

Kálnoky Tibor sok országban élt, de sehol sem érezte magát otthon, míg 1987-ben édesapjával Erdélybe nem látogatott. Ezt követően tudatosan készült a visszatelepedésre. Budapesten végezte tanulmányainak egy részét, hogy megtanuljon magyarul, majd 1996-ban végleg hazaköltözött. Mert úgy látta, hogy Erdélyben még minden megvan, ami a legtöbb európai országban már odalett. A nyugati társadalmak elvesztették a kapcsolatot a természettel, életükből hiányzik a hagyományos értelemben vett emberi kapcsolat, és pontosan ez Erdély tőkéje.

Esküvőjére a világ minden szögletéből érkeztek vendégek, akiknek a szeme rányílt a százévnyi időkülönbségre. Ezt érzékelve olyan miliő kialakításán kezdett gondolkodni, ahol a vendég napközben középkori hangulatot idéző programokban vehet részt, kastélyokat, várakat, helyi embereket ismer meg, szekérre ül, a havasi esztenánál ebédel, este pedig visszatér egy régi, de minden igényét kielégítő, felújított parasztházba.

A fiatal gróf közel tíz évig harcolt, hogy bár részben visszaszerezze az elveszett örökségét. Erdélyből való kitoloncolása után Kálnoky Hugó, a nagyapa kénytelen volt túladni szinte az egész vagyonán. Csak a sepsikőröspataki iskola és kastély épülete maradt meg, amit egykor Márton Áron püspök bérelt. Tibor az épületeken kívül mindössze nyolc hektár földet, közel négy hektár erdőt

kapott vissza, a kastély körüli terület negyven százalékát pedig visszavásárolta. Mivel az államosításkor a miklósvári vadászkastély már nem volt a Kálnokyak birtokában, jelenleg hosszú lejáratú haszonbérleti szerződéssel tudhatja csak a magáénak – egyelőre ötven évre. Megvásárolt pár parasztházat Miklósváron, mert ésszerűbbnek tűnt azokat felújítani, majd lépésenként restaurálni kezdte a kastélyait is. A miklósvári kastélyra több tízezer eurót költött szinte látható eredmény nélkül, ahol egyelőre két szoba lakható. A vendégházak megnyitásához is ugyanazt az utat kellett végigjárnia, mint annak, aki ötszáz szobás szállodát akar üzemeltetni. Amikor a sokadik engedély kiváltása után sem jutott el a felújításig, kénytelen volt belátni, hogy saját erejéből nem viszi sokra. Ezért hozta létre a Kálnoky Alapítványt.

A régi székelő parasztházakat a lehető legkevesebb beavatkozással, kizárólag hagyományos alapanyagokból restaurálták, nagy hangsúlyt fektetve az apró részletekre. Hagyományos, de összkomfortos szobák, antik bútorok és textíliák, minden igényt kielégítő fürdőszobák, kemencére épített szauna, közel háromszáz éves borpince, csodálatos természeti adottságok teszik felejthetlenné az itt eltöltött időt. Miklósváron a vendég nem átutazó, hanem egy nagycsalád tagja. Mostanra immár négy felújított parasztház, tizenegy szoba és húsz alkalmazott várja azokat az igényes vendégeket, akik a „steril” luxusszállodákat ember- és természetközeli, kényelmes, hangulatos, nemes egyszerűségekre szeretnék cserélni.

Kezdetben a gróf a javítási munkálatokat az erre a célra szakosodott vállalkozókkal próbálta kiviteleztetni. Amikor ezek a 18. századi pince kőfalát betonnal erősítették meg, és kevésen múlt, hogy a régi, zsindeleyszerű tetőcserepek nem végezték a szemétdombon, Kálnoky rájött, hogy neki kell kézbe vennie a felújítást. Kikérdezte a helybelieket a hagyományos alapanyagokról, a régi, jól bevált módszerekről. Hónapokba telt, amíg néhány fiatal munkással helyrehozták a korábbi hibákat. Helyenként a több száz éves gerendák között szigetelésnek alkalmazták még a régi trágyaszalma egyveleget, és ha cserépre volt szükség, mindig akadt olyan gazda, aki örömmel eladott egy bontásra szánt csúrt, így kerültek néha százévesnél is öregebb, az egész Erdővidékre jellemző villás farkú baconi cserepek még a vendégházak kőkerítéseire is.

A gróf és felesége a legvalószínűtlenebb helyeken keresték és találták meg a finoman összeválogatott régi bútorokat, textíliákat, régi porcelán és egyéb kiegészítőket. Évek óta az elsők közt érkeznek meg a feketetői régiségvásárba, ahonnan a berendezési tárgyak nagy részét gyűjtötték, és sikerült kialakítaniuk egy olyan miliót, amelyben a régiségek ellenére nincs múzeumi hangulat, nincs két egyforma bútordarab, se textília, mégis minden szoba harmóniát és melegséget áraszt, kényelmes és élhető. Mindez úgy illeszkedik bele a 21. századi környezetbe, hogy észre sem vesszük, csak amikor már hatalmába kerít az érzés, hogy sokan vagyunk, akik talán nem figyeltünk oda eléggé a nagyszüleinktől ránk maradt örökségre.

2. Az érintetlen természet erdélyi gyökerei és a miklósvári vendégházak alapötlete buzdította Károly herceg brit trónörökösét is régi parasztházak vásárlására a Segesvárhoz közeli Szászfehéregyházán (Viscri) és a Kovászna megyei Zalanpatakon (Valea Zalanului), amelyeket később közösen újítottak fel. A páratlan környezetben lévő vendégházak a miklósváriakkal alkotnak láncolatot, és különös fontossággal bírnak nemcsak azért, mert a figyelem központjába állították az egyébként elnéptelenedésnek indult, nehezen megközelíthető falut, hanem azért is, mert egykor annak a bírónak épültek, aki a Kálnoky Sámuel által itt épített üveghutát felügyelte a 17. század derekán Egyed mezején.¹

A falut ma mindössze százegy ház alkotja, lakóinak száma nem éri el a százötvenet sem – 98 százalékuk magyar, a többi román, többnyire a hajdani blánások (az

üveghuta „táplálását” végző favágók) leszármazottai élnek itt, ahol egykor külföldi szakemberek közreműködésével hatalmas katlanokban készítették az üveget. Az üvegcsűr termékeinek egy része Karácsony Zoltán magángyűjtő tulajdonában van (üvegkancsók, poharak, orvosságosüvegek stb.).² A völgyben fekvő falut mindkét irányból csak földúton lehet megközelíteni, ami távol tartja a kíváncsiskodókat. Károly herceg és Kálnoky gróf közös elképzelése épületrestaurálók szakmai zarándokhelyévé tette a zalánpataki vendégházakat. Itt teljesedik ki a miklósvári alapötlet.

A walesi herceg több mint fél évtizede jár rendszeresen Erdélybe. Bevallása szerint nemcsak azért, mert itt természet és kultúra tökéletes összhangjára lelt, hanem azért is, mert itt még van, amit tanulni azoktól az emberektől, akik tökéletes harmóniában élnek a természettel – a földdel együtt a földből élnek. Angliában a főként állattenyésztésre korlátozódott mezőgazdaság és a fokozott műtrágyahasználat következtében kipusztultak a vadvirágok, kerítések választják el az embert a természettől, és a túlnépesedés miatt egyre szennyezettebb a levegő és a víztartalék. Erdélyt a herceg Európa gyöngyszemének tartja. Angliában is a természethez való visszatérésre buzdítja az embereket. Látogatásait hasonló időutazásként éli meg, mint a legtöbb Nyugatról érkező vendég. Pusztja jelenlétével is felhívja a figyelmet arra a hatalmas pusztításra, amit az iparosítás végzett Angliában, és hisz abban, hogy nem fogjuk elkövetni ugyanazokat a hibákat. Erdély a gyermekkorára emlékezteti, mindent megtalált itt, ami ott már elveszett, és érthető érdeklődést tanúsít minden iránt, amivel egyébként otthon is foglalkozik: bioélelmiszereket állít elő, kipusztult növények újratelepítésével próbálkozik, az épített örökség megmentéséért harcol. Itt még viszonylag megfizethetőek a kistermelők jó minőségű, természetes alapanyagokból és hagyományos módszerekkel készült termékei, de Angliában már luxuscikknek számítanak, különösen ha azok az ő nevéhez fűződnek. Nem meglepő tehát, hogy kölcsönössé vált az érdeklődés Erdély és a walesi herceg között.

Károly herceg termelői áron vásárol mézet, lekvárt, almalevet és egyéb, Angliában kuriózumként értékesített erdélyi különlegességeket. Rendszeressé vált látogatásai büszkeséggel töltötték el a helyieket, akárcsak egész Erdélyt, ismeretlenségbe vesztett falvak kerültek fel újra a térképre azáltal, hogy királyi méltóságok tették látogatásukat, viszont időnként csalódottságuknak is hangot adnak. A herceg körüli médiafelhajtás és a nevével fémjelzett Erdély-propaganda előre látható elvárásokat szültek a helybéliekben, akik a dicsérő szavakon túl anyagi támogatásra is számítottak. Az a pár ember, akit a vendégházaiban foglalkoztat, kevés ahhoz, hogy fenntartható legyen az oly sokat hangoztatott, természetes életfeltételeket szem előtt tartó biogazdálkodás, hagyományőrzés vagy csak egyszerűen a túlélés.

3. A miklósvári vendégházak kapcsán feltétlenül szót kell ejtenünk az egykori sepsikőröspataki birtokról is. A Kálnoky család egykori otthona, a kőröspataki kastély³ teljes mértékben a totalitárius rendszer martalékává vált, jelenleg apró lépésekben restaurálják. 2012-ben a főbejárat javítási munkálatai közben előkerült a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” szocialista jelmondat. A kastély jelenleg lakhatatlan, azonban a közvetlen szomszédságában lévő istállóba visszatért a lovaskultúra. A Kálnoky család életében több száz éves hagyománya van a lovaglásnak. Mária Terézia uralkodása idején, amikor a huszárság aranykorát élte, a Kálnoky lovasezred volt az egyik leghíresebb (Kálnoky Antal gróf ezredes vezetésével),⁴ a 19. század második felében pedig id. Kálnoky Hugót a Monarchia legjelesebb lovasának tartották.

Ma is tovább él a lovak szeretete. A gyermekek lovasoktatása, lovas túrák szervezése mind-mind az erdélyi lovaskultúra újjáélesztését szolgálja. A lovas körtúrák a kőröspataki istállóból indulnak – Zalánpatakon, Kisbaconon, Erdőfűlén és Miklósváron

át ide térnek vissza. A hatnapos túra alatt a vendégek lóháton fedezik fel Erdővidék gyönyörű tájait, ami világviszonylatban lassan már kuriózumnak számít.

A Kálnoky-modell évről évre egyre vonzóbb. Ami növeli a felelősséget is: nem eshet a színvonal, a legapróbb részletben is hetek, hónapok, évek munkája rejlik. A személyzet nagy része szakképzett, csak megfelelő gyakorlattal és tapasztalattal lehet valaki a csapat teljes értékű tagja. Mivel eldugott falvakról van szó, egyre nehezebb a magasan képzett szakemberek (idegenvezetők, botanikusok, biológusok és menedzserek) megtartása – főleg a zsúfoltabb nyári hónapokban.

A gróf visszatelepedését követő kezdeti lelkesedést hamar közöny és irigység váltotta fel. Az emberek nehezen dolgozzák fel azt, hogy ami a grófnak profitot termel, az nem más, mint az ő mindennapos rutinba fulladt életük. Kezdetben gyanakodva figyelték a messziről jött vendégeket, akikkel csak hangutánzó szavakkal tudtak kommunikálni, de hamar megbarátkoztak az őszintén érdeklődő idegenekkel, és a kezdeti bizalmatlanságot kölcsönös nyitottság váltotta fel.

Érdekes volt szemtanúja lenni annak a változásnak, amit a vendégek váltottak ki a falu lakóiból. Egy idő után átértékelődött az egész addigi életszemléletük, más szemmel nézik saját magukat, a közösségüket, kultúrájukat, mondhatjuk azt is, hogy új dimenziókba léptek saját önértékelésükben. Az esti „tehénparádé” például már nemcsak egy késő délutáni kötelező program, hanem olyan jelenség, amiről már minden helybéli tudja, hogy nem sok ehhez hasonló látvány tárul a sokat látott világutazók szeme elé.

Míg a legtöbb helybéli embernek szemet se szúrt a nyári vadvirág- és madárkavalkád, addig az angol turistacsoportok heteket töltenek itt nagytóval, távcsővel, kamerával és jegyzetfüzettel felszerelve, hogy a Nagy-Britanniában az iparosodással kipusztított rétek hiányát Erdélyben pótolják. S ha első látásra mosolyt keltő is a látványuk, úgy tűnik, nekünk is szükségünk van a jelenlétükre.

4. Közvetlenül az egyetem elvégzése után ismertem meg Kálnoky Tibor vállalkozását. Pályakezdekként szkeptikusan vágtam bele a közös munkába, mert előítéleteim voltak a hazai turizmussal szemben. Ma már úgy érzem, hogy ez az egyetlen hely, amit fel tudok vállalni. A Kálnoky Vendégházak létrehozásához nem volt szükség túlfűtött fantáziára, sem mondvacsinált hősökre, hogy fenntartható legyen a hely varázsa. Minden vendég más kritériumrendszer szerint osztja be az itt eltöltött idejét, más életszemlélettel fedezi fel magának Erdélyt. És ehhez mi biztosítunk egészséges táptalajt.

Ahogy a messziről jött emberek szemében lassan felfedeztem a most már sokat hangoztatott kulturális és természeti sokszínűség lényegét és szépségét, úgy lett egyre meggyőzőbb a felismerés, miszerint Székelyföld az egyetlen élhető hely számomra, csak itt válhat hasznossá mindaz, amit eddig tanultam. Itthon maradni kihívás volt, és egyre inkább azzá vált, de itt értettem meg azt, hogy egy ember leginkább a saját kultúrkörében tud kiteljesedni. Addig, amíg hasznosnak érzem magamat a saját környezetemben, addig eszembe se jut azon gondolkodni, hogy „európaiként” az enyém lehetne a világ, ugyanakkor megértem azokat is, akiket a kétségbeesés külföldre kényszerített.

Egyre több olyan látogató érkezik, legfőképpen újjazdag bukarestiek, akiket nem a környék érdekel, csak el szeretnék mondani magukról, hogy ők is jártak ott, ahol az angol herceg. És ez még nem is lenne baj, ha tisztelettel tennék. Mivel nem értik meg a hely lényegét, igényeik ritkán egyeztethetők a külföldi vendégekéival.

Egyre több riport- és dokumentumfilm készül a faluról, szaporodnak az írások a Kálnoky-modellről. A brit trónörökös sűrű romániai útjainak sokat köszönhet az

országimázs. Ennek ellenére a vendégek zöme még ma is szájhagyomány útján jut el Miklósvárra.

■ **JEGYZETEK**

1. „És ha a Teksa patak havasias küllemű völgyén még fennebb hatolunk egy jó órányira a kakucsi malmoktól, találjuk a Zalányi üvegcsűrt, egy havasi kis falut, mely nevét onnan vette, hogy 1740–50 között gr. Kálnoky Antal az akkor erdővel bővelkedő lakatlan vadonba egy üvegghutát épített, mely zalányi területen lévén, zalányi üvegcsűr nevet kapott. Az üveggyártás csakhamar nagy mérvben indult meg; Stiria és Csehországból sok mesterember jött be, még több fahordással foglalkozó úgynevezett blánás települt a gyár körül, kik az akkor rengeteg erdősegek között szabadon irtva, csekély taxafizetés mellett letelepedtek. Így keletkezett aztán itt egy falucska, melyben ma már 250 lélek lakik. Azonban a százados üveggyártás annyira letarolta az erdőt, hogy néhány évvel ezelőtt a gyár működése megszűnt, s azóta a lakosok hamuzsír- (soda) főzés, marhatenyésztés s nagyon korlátolt terjedelmű földműveléssel tartják fenn magukat.” (Orbán Balázs: *Miklósvárszék*. In: *A Székelyföld leírása*. Bp., 1868. 17.)
2. Farkas Aladár: *A borszéki üveggyár*. Bányászattörténeti Közlemények [Rudabánya], 2012. 2. 104–114.
3. „Itt van egy szép park százados fától árnyalt ősi kastélya e családnak, mely öles vastag falaival azon kor emléket varázsolja vissza, midőn az emberek lakaikat akként építették, hogy had idején várul, védhelyül is szolgáljanak. A modernizált kastély nagy lovagtermében érdekes arczképcsarnoka van a Kálnoky ősöknek, kiknek nevei történelmünkben gyakran fordulnak elő. A négyszög idomú, régen sáncövezte kastély északi oldalát gót izlésű imola szegélyzi, veres porond kőből készült átszelt lóherívvel záródó portáléján a Kálnokyak jelmondata: »Non est mortale quod op...«, a kapu ráházatán pedig e körirat olvasható: »Templum hoc. A Spec. quon. Stefano Kálnoki Fundatum Et per Gen. Elisabetham de Lázár Honori Dei Op. Max. Et S. Be. Ladislai Nomini A Solo Erectum Consecrarunt.« Homlokzatán 1685 évszám, azonban nézetem szerint ez évszám csak kiigazítást jelöl, mert e kastély annál jóval régebb lehet.” (Orbán Balázs: *Szent-Györgytől Bodokig*. In: *A Székelyföld leírása*. Bp., 1868. 50.)
4. Nagy Kálmán: *A magyar huszár születése, dicső harcai és történelmi jelentősége*. In: *A magyar huszárság története. A lovasműveltség sajátosságai*. Bp., 2004. 105–297. <http://mek.oszk.hu/06800/06824/06824.pdf>

KÁNTOR LAJOS

IGEVÁR – ERŐS VÁR

■ A Kriterion-történetet tizenhat helyzetképben írta le Domokos Géza, 2000-ből visszatekintve, *Igevár* címmel. Mindazoknak szóló ajánlással kezdte, akik a Kriteriont építették, és védelmére keltek, amikor annak falait ostromolták. Hogy ez az erős vár mit jelentett Ceaușescu Romániájában, elsősorban az itt élő magyarság számára, sokan megfogalmazták: valósággal egyetempótló lett a Bolyai felszámolása, a magyar nyelvű felsőfokú oktatás elsorvasztásának éveiben-évtizedeiben. És jóllehet számosan építették ezt a várat, védték is, amíg lehetett – Domokos Géza volt a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben.

A történet első szakaszában, illetve az előtörténetben talán nem is az a legérdekesebb, hogy a „kalandos keresztelő” miképpen zajlott (a görög szó kiválasztása, amelynek közeli román és magyar alakja segítette az értékszempont előtérbe állítását), hanem a még korábbi mozzanat, a bukaresti művelődési miniszter, Pompiliu Macovei telefonhívása. Noha nyilván felső pártkörökben született meg a döntés, az emberi tényező itt – és a következő húsz évben – nem mellőzhető. A Domokos adta Macovei-portré érdemes az idézésre.

„Jól ismertük egymást, hiszen fél éve, újságírói munkám mellett – az *Előre* főszerkesztő-helyettese voltam akkoriban – a magyar kulturális ügyekben illetékes tanácsosi funkciót is betöltöttem mellette. Gyökeresen különbözött minden őelőtte járó, de különösképpen utána következő művelődési bizottsági elnöktől. Franciás iskolázottságú,

...jóllehet számosan építették ezt a várat, védték is, amíg lehetett – Domokos Géza volt a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben.

ötven év körüli férfi volt. Nem állt jól neki a folytonosan cipelt tömött irattáska. A szellem emberére valló előkelősége nem illett össze az arctalan, inkább párthivatalnoki, az önálló gondolkozásra, kreatív kezdeményezésre kevés alkalmat nyújtó beosztással. Nyugalma, másokat meghallgató türelme, beszédmodora, ruházata, minden az egykori nyugatos bojár- vagy nagypolgári román családok sarjait, az őket jellemző választékosságot juttatta eszembe. Feltételezem, hogy a magas polcra való ültetését nem ezeknek az erényeknek köszönhette. Szakmai rangja mellett [jó nevű építész volt], gondolom, szerepet játszott engedelmességre hajló természete és ifjúkori beállítottsága is.”

1969. októberi volt az első, Pompiliu Macoveitől származó információ, amelyből Domokos Géza értesült a könyvkiadói rendszer átalakításáról, aztán jött a KB sajtóosztályának vezetőjétől a hívás, hogy mint könyvkiadói tapasztalattal rendelkező szerkesztőt a pártvezetőség Domokost szemelte ki az új (nemzetiségi, többnyelvű) kiadó igazgatójának. December 15-én a minisztertanács elnöke aláírta az alapító rendeletet. 1970 februárjában Domokos Géza több interjút is adott immár a Kriterion létezéséről, terveiről. Gálfalvi Zsoltnak, az *Előre* számára nyilatkozta: „Fő feladatunkat, most az induláskor, abban látom, hogy szilárd elvi alapon, a romániai nemzetiségi kultúrák és a Román Szocialista Köztársaság egységes kultúrájának érdekeiből kiindulva, segítőtársává szegődünk mindannak, ami irodalomban, tudományban és művészetben értékteremtő. Szeretnők, ha a Kriterion, amely megalakulása első pillanatától a párt- és állami fórumok megkülönböztetett támogatását élvezzi, garanciát jelenthetne minden nemzetiségi alkotó ember számára...” Ezúttal (és még egy ideig) a kötelező udvariassági-köszönő körök valóságot fedtek. Két nappal korábban (február 20-i megjelenéssel) nyugodt szívvel jelenthette ki Domokos a riporter Beke Györgynek, az *Utunkban*: „A minisztertanácsi határozat, amelynek alapján a Kriterion más kiadókkal egy időben létrejött, az ország egész könyvkiadási rendszerét helyezi korszerűbb alapokra.” Ugyanitt azonban a Kriterion-igazgató tanúságát adja annak, hogy a „felülről” megnyitott lehetőséget érdemben akarja kihasználni, és erre a tágabban értelmezett (korántsem csupán a baloldali) múlt s a biztató jövő perspektívája egyaránt ösztönzést jelent. Szöveg szerint: „Ami a kitekintést, szélesebb horizontra való törekvést illeti, Kuncz Aladár és Gaál Gábor műve a kiindulási pont. Múltismeretünk elmélyítésével egy időben új területeket kell meghódítanunk a modern ízlésnek, a huszadik századi gondolkozásnak.” (Figyelnünk kell arra, hogy a nevek sorolásában Kuncz megelőzi Gaált – ezt Méliusz József biztosan nem így írta volna! – Mindkét interjú bekerült a Kossuth Könyvkiadónál, Budapesten 1988-ban megjelent, *A Kriterion műhelyében* című kötetbe.)

Több interjúban megtaláljuk a kiadói program bizonyára legfontosabb tényezőjét: a teljes paletta – irodalom, művészetek, tudomány – kibontásának szándékát. Az egyes kötetek, a most születő művek vállalása mellett az Irodalmi Könyvkiadótól örökölt és az új sorozatok nyitnak kaput a történelembe, a művelődéstörténetbe, irodalomtörténetbe, zenei és képzőművészeti életbe, a népeletbe. Ez jelenti az „egytempótlást”. A magyar–román kapcsolatok építése pedig – túl az előírásokon, elvárásokon – szívügye Domokos Gézának, ezt is sokszor elmondja, és büszkén hivatkozik egy-egy magyar könyvük román fordításban elért sikerére (legalábbis írói körökben meg a sajtóvisszhang fényében).

Az *Igevár* „széljegyzetei” közt hivatkozik Domokos a „kedvencekre”, elsőnek Sütő András „húsz év interjúiban, vallomásaiban rendszerint első helyen emlegetett, a Kriterion-emblémát elsőnek hitelesítő” könyvére, az *Anyám könnyű álmot ígér* fantasztikus útjára; az 1970-es első kiadás 9500 példányát közvetlenül követte a második (13 850), 1972-ben a harmadik (42 850). Hat év alatt közel százezres (91 200) példányszám. Kedvencei, büszkeségei közé sorolja a kiadóigazgató az *Erdélyi Magyar*

Szótörténeti Tárat, Szabó T. Attila korszakos gyűjtőmunkájának eredményét, pontosabban az első kötet (1975-ös) megjelenését, felidézni saját lelkes kommentárját. (Erre még visszatérek.) Meglep viszont, hogy az *Igevárban* nem tesz említést az első Kriterion-év egyik legvisszhangosabb sikeréről, a *Balladák könyvéről*, jöllehet Kallós Zoltán magyar népballada-gyűjtése az egyetemes magyar művelődés – és persze a könyvkiadás – országhatárokon átívelő nagy eseményének számított.

Önmagunkat ellenőrizni akarván, előveszem Láng Gusztávval közös könyvünket, a Kriterion által kiadott *Romániai magyar irodalom 1945–1970*-et, az 1971-es első kiadást. Mi került bele a Kriterion első évének terméséből? A február 7-i keltezését viselő Mentségben, az „úttörőnek bukni is érdem” Arany János-i idézete után magyarázatként szerepel az időkorlát, ami miatt olyan új jelenségek mellett voltunk kénytelenek említés nélkül elmenni, mint például a nemrég indult bukaresti lap, *A Hét* és „az átszervezett könyvkiadás, a Kriterion létesítése hozta változások irodalmi és szellemi életünkben”. Ugyanakkor a könyv lektorainak járó köszönetben szerepel Domokos Géza neve (a Dávid Gyuláé és Marosi Péteré mellett). Az igazsághoz ugyanakkor hozzátartozik, hogy a kötet Sütő-fejezetében az *Anyám könnyű álmot ígér* jelentős terjedelmet kapott, hasonlóképpen Bálint Tibor nagyregényéhez, a *Zokogó majomhoz* (igaz, csak az 1970-es újranyomás dicsérheti a Kriteriont, 1969-ben még az előd Irodalmi Könyvkiadóé a dicsőség). Az erdélyi magyar drámának szentelt fejezetben pedig *Az eb olykor emeli lábát*, Páskándi Géza 1970-es kötete mondhatni főszerephez jut, *A bosszúálló kapussal* és a *Vendégséggel*. (Utóvégre ezek mind a dicsőség kategóriába tartoztak, tartoznak mindmáig.)

Ha már a „Kántor–Láng” szoba került, nem hallgathatom el a kolozsvári Continental (a hajdani New York) szálloda emeleti előterében (valamikor az 1970-es év közepén?) zajlott beszélgetésünket Domokos Gézával (Bodor Pál is jelen volt). Találkozásunk oka: elmondani, hogy készül egy ilyen összefoglalás, a budapesti Irodalomtörténeti Intézet felkérésére, az Akadémiai Kiadó számára. Sejtettük, hogy az újabb kori magyar irodalom egészét felölelni hivatott kézikönyv megjelenése elhúzódik (végül 1982-ben látott napvilágot a „határon kívüli” részek áttekintése!), munkánkat tehát szívesen ajánljuk fel a Kriterionnak. Nem volt szükségem különösebb meggyőző munkára, Domokos Géza emlékezetem szerint egyből igent mondott – és az 1971-es kiadást követő második évben vállalta a javított új kiadást, öregebb és fiatalabb dogmatikusok, konzervatívok ádáz kritikái (és politikai) támadásai ellenére. Igaz, a címen módosítanunk kellett, válaszként a vádra (egyébként az 1945-ös kezdő év a magyarországi felkérés szerinti volt), hogy ugyanis mi elítélendő módon nem a romániai történelmi 1944-hez igazodunk...

Ennyi együttműködő, határozottan baráti és egyetértő mozzanat felemlegetése után el kell mondanom két esetet, melyek vitát provokáltak közöttünk. Az egyik kitűnően oldódott meg, a másik a javaslattevő kudarcával végződött. Mindkettő Kriterion-közele volt. Az egyiket nem tudom írásosan igazolni. Fent jártam a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségében, ott találkoztam össze Gézával. Arra már nem emlékszem, hogy ki hozta szóba az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat*, én mindenestre kardoskodtam volt tanárom hatalmas életművének kiadása mellett, Domokos Géza viszont erősen kételkedett a lehetséges sikerben, hiszen egy ilyen kötet legfeljebb százan vesznek majd meg. (Talán volt fültanú, a még élők esetleg tanúskodhatnak.) Domokos kiadóvezetői – és emberi – bölcsességét dicséri, hogy végül nem csupán beleegyezett a sorozat elindításába, hanem mint az *Igevár*ból idézhettem, büszkeségei közé emelte a magyar nyelvtudományak, a magyar művelődéstörténetnek ezt a kiemelkedő művét, ennek megjelenését.

A másik dolgot, makacskodását, ellenkezését egy Kós Károly-életrajz előkészítésében – máig nem értem. Az ötlet nem tőlem származott, én csupán felkaroltam

és továbbítottam barátom, kollégám, Ritoók János javaslatát, és felajánlottam, hogy segítek a 90 éves Kós méltó kiadói köszöntésében. Valószínűleg több menetben folyt le csatározásunk, mindenesetre fennmaradt egy hosszú, haragos, de érvelni próbáló levelem, amelyet 1973 januárjában (tehát tizenegy hónappal az évforduló előtt) küldtem el Domokos Gézának. Íme a szöveg:

Kolozsvár, 1973. jan. 21.

Kedves Géza!

Sajnálom, hogy legutóbb nem volt tíz perced konkrétan elbeszélgetni a Kós-émlékkönyv tervéről – talán akkor több kedvvel figyeltél volna rá. Az ötlet ugyan nem az enyém, mégis kötelességemnek érzem, hogy legalább levélben megpróbáljalak meggyőzni Dávid Gyulának elmondott ellenérveid egy részének indokolatlan voltáról. Persze, ha csak annyit mondasz, hogy minden emlékkönyvet kivettek a kiadói tervekből, vagyis *nem lehet* ilyesmit próbálni, megértem. Azon viszont váltig csodálkozom, hogy nem ismered fel az *alkalom* (egy Kós-típusú sokoldalú alkotó 90. születésnapja, a Kósé, akit Szabédi annak idején nem véletlenül emlegetett Tamási és Kodály mellett!) rendkívüliségét, amelynek révén a romániai magyar kultúra *önmagát becsülhetné meg* egy rangos és előreláthatóan rendkívüli sikerű kiadvánnyal. Ismerem a szerkesztés nehézségeit, ennek ellenére – jobb híján – vállaltam volna az anyag összeszedését, ingyen és bérmentve s a nevem feltüntetése nélkül (nehogy azt higgye valaki, anyagi vagy erkölcsi hasznot akarok húzni az ügyből!); Láng Guszti ugyancsak szívesen betársulna a vállalkozásba. Tanácsod, hogy csinálja ezt meg egy-egy lapszámban a Korunk és az Igaz Szó, nyilván kibúvó, hiszen e két dolog nem azonos súlyú.

Így, noha a hívős fogadtatás után nem sok reményünk van véleményed megváltoztatására, az marad hátra, hogy mégis elmondjam e levélben elképzelésünket, amely – szerintünk – legalább 80%-osan megvalósítható volna, néhány hónap alatt, hiszen a tervezett anyagok egy része készen van, itt-ott esetleg már meg is jelent (folyóiratokban többnyire), vagy kéziratban hozzáférhető. A feltételezett szerzőknek egyelőre természetesen nem szóltunk, nem lévén erre felhatalmazásunk, az ügy érdekében azonban számíthatunk gyors közreműködésükre. A közlemények egy része szólna csupán Kós tevékenységéről (az emlékkönyvek jelentős része így készült), a többi a romániai magyar kultúra két háború közötti vagy újabb problémáihoz kapcsolódna – azokon a tevékenységi területeken, amelyekben Kós is megnyilatkozott. Tanulmányt kérnénk Varró Jánostól Kós Károly pályájának valamely szakaszáról (a rész bizonyára jobb volna az egésznél). Kész anyaga van Debreczeni Lászlónak Kósról, az építésről. Átvehetnénk a Beke-interjút Kós román kapcsolatairól, valamint a Pomogáts Béláét a Szépmíves Céhéről. Kós-leveleket kaphatnánk Marosi Ildikótól. Gábor Dénestől kérnénk a Kós-bibliográfiát, Gyimesi Évától részlettanulmányt Kós stílusáról, Ritoók Jánostól Kós és a szász irodalom kapcsolatairól, Bannertől (vagy Murádtól) a grafikus Kós Károlyról, Kötő Józseftől Kós színpadi szerepléséről. Esszét, emlékeztést adhatna Szemlér, Balogh Edgár, Sütő, Méliusz különböző találkozásairól. Gáll Ernőtől biztosan kapnánk tanulmányt a két világháború közti romániai magyar értelmiségi mozgalmakról (a Korunkban is volt már ilyen), Páskánditól esszét a történelmi drámáról. Saját tematikájában adna tanulmányt Szabó T. Attila, Benkő Samu, B. Nagy Margit, Jakó Zsigmond, ifj. Kós Károly, Faragó József, Tóth Sándor, Sóni Pál, Láng, Dávid Gyula (pl. Chinezuról), Kántor. Kiegészítések persze elképzelhetők. Ahhoz viszont, hogy tapogatózni, sőt szervezni lehessen, valamiféle biztatás kellene tőletek. Dávid Gyulának csupán határidős aggályai voltak, szerinted – ahogy hallom, az emlékkönyv korszerűtlen műfaj. Bővebb érvelés helyett csupán a Nyugat-Németországban készült Lukács-émlékkönyvre figyelmezt-

tetnélek – talán ők sem óhajtottak anakronisztikusak lenni, s Lukács sem éppen ódi-
vatú stúdiumtárgy.

Egyelőre csupán ennyit. Kedves Géza, régi barátságunkra emlékeztetve (amely
még az ősidőkben, Ifjúmunkás-főszerkesztő korodban kezdődött), őszintén sajná-
lom, hogy az utóbbi időben néhányszor már majdnem az összeveszésig veszeked-
tünk – mindannyiszor úgy éreztem, hogy az általam is nagyra értékelt taktikai meg-
gondolásaid abszolutizálása volt a kiváltó ok. Te biztosan másképp érzed, az én el-
fogultságaimat okolod (a múltkor, például a változatlanul aktuális Csiki-ügyben, ki-
jelentetted, hogy velem nem lehet vitatkozni – de tudomásom szerint semmi előre-
haladás nem történt a kéziratrendezések, levelezés, visszaküldés vagy kiadás ügyé-
ben –, maradtunk tehát a majdnem-összeveszésnél). Azt hiszem, nem kell biztosíta-
nom Téged, milyen fontosnak és rendkívül gyümölcsözőnek tartom kiadói munká-
dat (ezt bel- és külföldön mindig elmondom), épp ezért s éppem érted veszekszem,
vitatkozom. Időnkénti bizalmatlanságod, visszavonulásaid (például az irodalomtör-
ténét fordítása ügyében – amely meggyőződésem szerint nem a román közönség igé-
nyeinek, hanem ellenfeleinknek tett engedmény) viszont bántanak – és *nem elsősor-
ban a zsebemet bántják!* No de ez más kérdés, nem tartozik közvetlenül a Kós-
emlékkönyvhöz.

Nagyon kérlek, mindenképpen válaszolj, s a lehető leggyorsabban, nehogy majd
valóban az időhiány akadályozza meg a terv valamiféle kivitelezését.

Baráti szeretettel üdvözöl

Kántor Lajos

A Kós-emlékkönyv ügye lezárult – Gézának abban lett igaza, hogy a folyóiatok
vállalták fel (szűkösebb keretek közt) a szakmailag alátámasztott ünneplést; például
a *Korunk* Kós – Kalotaszeg lapszáma (1973 novemberében) minden addigit és azutá-
nit felülmúlva hatezer példányban jelent meg, és kalotaszegi falvakba is eljutott,
visszhangot keltett (Károly bácsit pedig valóban boldoggá tettük).

Kiadói kapcsolatunk nem romlott meg, ezt a hetvenes évekbeli levél- és üzenet-
váltásaink, tanácskozásaink – és Kriterion-kiadásban megjelent könyveim, közös
vállalkozásaink igazolják. Persze nem minden ajánlat került meghallgatásra. Például
az 1972 októberében felajánlott, a *Korunkban* 1967 és 1971 közt futott egyéni rova-
tom, a „Kövek” egy kötetbe összegyűjtése csupán 2005-ben történhetett meg, a
Pallas-Akadémia jóvoltából (*A Nagyelefánt nyomában*); a Gézának 1974 júniusában
jelzett lehetőség egy igényesebb kritikai kötet összeállítására (erdélyi magyar írókról,
magyarországiakról, Déry Tiborról, Juhász Ferencről és román kortársakról, így
Sorescuról, Buzuráról) *Korváltás* cím alatt valósult meg – 1979-ben (a Kriterionnál).
A Domokos-hagyatékban, a Szabédi-házban megtalált hosszú levél több vonatkozá-
sát talán érdemes felidézni, mert a Domokos Géza vezette Kriterion sokirányú figyel-
mére emlékeztet.

Ennek a Gézát megszólító levélnek az elején megköszönöm a székely balladák
ajándékba kapott kötetét. Egy hosszan elnyúló fordítás, Adrian Marino *Bevezetés az*
irodalomkritikába című, több mint 500 lap terjedelmű alapművének magyar (átülte-
tői) gondjait magyarázom a továbbiakban (1979-es megjelenés lesz ebből is, Dávid
Gyula fordítói segédletével, a késlekedésnek egyértelműen én vagyok az oka), majd
a Kántor Erzsébet tolmácsolásában készülő Sorin Titel-kötet kriterionos kérdései és
a budapesti Európa párhuzamos kérése jelenik meg itt. („Belia válaszolt is nekem, és
arra kért, emlékeztesselek Téged, hogy a tervezett, általad összeállítandó kisregény-
kötetben *A fogoly hosszú utazása* szerepeljen, feleségem fordításában – nem zavarja
őket, mint írja, a Kriterion kötete.”) És visszakapcsolva a már említett kritika-gyűj-
teményhez, szóvá teszem: „Arra azért mégis jó volna alkalmat adni, hogy az ember bi-

zonyíthassa azt, amit az irodalomtörténettől kértek számon (ami más műfaj): az elemzést. [Dávid] Gyula mondta azt is, hogy szívesen kiadnátok viszont önálló könyvet, monográfiát. Hát persze, csak hagynák az embert ilyesminek nekiülni. Egyéb-ként forgatok a fejemben több dolgot, így például végre egy tisztességes Tamási-könyv tervét. (Talán láttad a múlt heti Utunkban *Székelység ábrája?* c. cikkemet s az előzőeket Tamásiról...) És újra foglalkoztat *Az ember tragédiája*, Madách – többek közt hazai színpadi változatai kapcsán is (a váradi izgalmas vállalkozás – színészek nélkül is; várom a Harag-féle vásárhelyit). Esetleg írd meg, mit szölk efféle távlati elképzelésekhez. És jó volna, ha végre döntenétek a Helikon próza-antológia ügyében is, mert azt sem lehet egyik napról a másikra elkészíteni. Leveledet, igaz, még a Kós-ügyben is várom, na de hát...” (A Helikon próza-antológia válogatása, sőt már a begépelés is elkezdődött, de valahonnan fentről leállították – máig nem készült hasonlő, a Szemlér Ferenc nevével fémjelzett, 1973-as nagy kötet, *Az Erdélyi Helikon költői* epikus társa.)

1974-ből, 1975-ből, '77-ből és '79-ből találok újabb munkaleveleket. Ezekben részben a korábbi témák folytatódnak (szegény Domokos Gézának hány Kriterion-szerzővel kellett személyes levelezést folytatni!), részben új elképzelésekről, tervekről van szó. Itt-ott elszámolási kérések is előkerülnek, akár a Marino-fordítás, a Helikon-antológia munkálatai kapcsán, ha már „energiám 80%-át fordítom a Kriterionnak tett ígéreteim teljesítésére (a maradék a Korunké, Utunké és Igazságé, néha a Tribunáé), ami távlatilag nagyon biztató, csak hogy a távlat többnapos, esetleg -éves”. 1975. február 24-én, a kolozsvári Kriterion-fiók vezetőjének, Dávid Gyulának is válaszolva, Gézáat ugyancsak terhelem jövőbeli elképzeléseimmel, részben már alakuló tervekkel: „77-re számítani lehetne Lírai novella, balladisztikus novella című könyvemre, ez a disszertációtémám, amelyen vagy hat éve dolgozom, s néhány hete újra elővettem, ebben az évben szeretném átadni a dolgozatot az egyetemnek; a másik 79-es vagy 80-as megjelenés lehetne, a romániai magyar irodalmat saját koncepcióm alapján vizsgálnám, a kezdetektől a hetvenes évekig összefüggően, öntörvényűen (ha jól emlékszem, beszéltem neked róla tavaly nyáron, a tengerparti homokban). Szívesen csinálnám [Láng] Gusztival, de úgy látom, nemigen áll rá, s őszintén szólva ez azért is nehéz, mert nekem erről a könyvről sajátos elképzelésem van. (Persze ha Gusztai mégis belemerne még egyszer egy nyaktörő és fáradságos vállalkozásba, közös könyvünk mintájára, illetve a módszereket modernizálva, dolgozhatnánk együtt. A különféle körülmények ismeretében azonban ezt nem látom reálisnak.)”

(A tervek sorsa vagy a megvalósulás – vagy a végső lemondás róluk. Doktori, azaz kandidátusnak megfelelő dolgozatom végül elkészült, és a Kriterion adta ki, *Líra és novella* címmel – alcíme szerint: A sólyom-elmélettől a Tamási-modellig –, 1981-ben. A „sajátos” koncepciójú erdélyi irodalomtörténet tulajdonképpen egy esszéig – tanulmányig? – jutott el, valamikor megjelent, talán a *Korunkban*, *Az irodalom lépésői* cím alatt, Szilágyi Domokos egyik verséből indulva ki.)

De hogy a „saját Kriterionom” hetvenes évekbeli történetét lezárjam – persze visszaugorhatnék 1970-ig, klasszikusokat és kortársakat felvonultató kötetem, az *Alapozás* megjelenéséig –, az évtized második felére eső, Domokos Gézáat megszólító levelekbe is bele kell lapoznom. 1977 márciusának közepén kérdezek rá képzőművészeti könyvem szerkesztőségi-nyomdai állására, s most a kolofonban leolvashatom, hogy a nyomás szeptemberben már meg is kezdődött a kolozsvári nyomdában. Sürgős kérésként szerepel ugyanitt a második korrektúrájánál tartó Móricz-kötet, az *Éltre ítélve* című elbeszélés-válogatás előlege. A Holban-regények fordításának haladásáról beszámolva, kérdezek rá a '77-es bukaresti földrendés kiadót érintő következményeire. („Nem tudom, mennyire normalizálódtak nálatok a dolgok, s hallom,

otthon is komoly volt a kár nálatok, de a fiúktól a szerkesztőségből úgy tudom, ismét megindult az üzem.”)

Az 1979. október 24-ről fennmaradt levél részletesebb beszámolóval szolgál, a belső és a kívülről érkező javaslatok egymáshoz való arányításával ad némi információt.

1979. okt. 24.

Kedves Géza!

Nemrég váltunk el Csíkszeredában, de ott kevés alkalmunk volt szakmai dolgokról beszélgetni, különben is jobb az ilyesmi írásban. Egy-két tervemről már írtam Neked, dolgozom is a Szabédi-Nagy Albert könyvön (aminek a műfajától Te fáztál, de hiszem, hogy felforrósodsz majd mellette, ha kéziratban látod); a disszertáció szövege Gyulánál van, eredetileg 80-ra ígérte, de 81-ig sem avul el, hiszem (ebből hoz most a Literatura, Pesten; ha másért nem, Tamásiért keletje lesz).

Távolabbi tervekről most, de a munkához neki kellene kezdeni már. Gyula kérésére, biztatására hajlandó volnék megírni a *Móricz Zsigmond Erdélyben*-t, két-három éven belül. Jelezd, ha igényt tartasz rá. Ez nem antológia volna, hanem irodalomtörténeti-művelődéstörténeti tanulmány, kb. 15 ív terjedelemben, a romániai magyar irodalom szempontjából is fontos esztétikai kérdéseket is felvetve. – Talán ennél is munkaigényesebb, s most már nekigyürkőzést kívánó munka volna a *Romániai magyar színház*, főként az utóbbi évtizedek problematikája. Olyanszerűen gondolom a két háború közti szakasz bemutatását (minthogy nincsenek közvetlen élményeim), ahogy irodalomtörténetünkben szerepel. Problémákat emelnék ki, egy-egy fejezetben, de úgy, hogy az egészet tükrözze a könyv. Ezt Kötő Jóskaival csinálnám (a többi „színház körüli” vagy ún. színikritikus vagy impotens, vagy beszámíthatatlan), tőle egy teljes bibliográfiát, illetve játékrendet kérnék, ezt mellékelnék, a feldolgozás (megfogalmazás) az enyém volna. Erre sürgős választ várok, hogy Kötővel beszélhessek. (Ő elvben szívesen vállalja, gyakorlatban is, de igenlő szavadat várom a vállalkozás megindításához.) Erre is kell legalább 3-4 év.

Panaszképpen is írom, kicsit értetlenül a Sorin Titel (és végső formájában a Holban) sikere után: évek óta mennek-jönnek a levelek fordítás-ügyben, feleségemmel közös *javaslatainkat elvetitek*, legutóbb (február 7-én!). Botár Emma pár hét türelmet kért, hogy Ti javasoljatok – és azóta nincs semmi. Mi ezt nem kereseti lehetőségnek tekintjük (az nevetséges is volna, ahogy fizetik a fordítást), hanem érdemi szolgálatnak. Innen a javaslatok is (Radu Petrescu, régebben Buzura, Sorescu stb.), kortársak és le nem fordított, érdekes két háború közöttiek műveire. Most nem kerestem újabb javaslatokat, Botár Emma feleségemnek szóló levele után, a tiéteket várjuk. Különben, ennyi ajánlkozás után, miközben igazán sokan fordítanak, így-úgy, elmehetne a kedve az embernek. Erzsikében sem könnyű ében tartani a lelkesedést... Egyszóval, ismerve elfoglaltságotokat, várjuk a februárban ígért ajánlatot; legalább 80-ban lehessen hozzáfogni új, érdemes munkához. (Említettem, azt hiszem, Sorescutól a *Răceala*, azaz *Hideglelés* jön az Európánál, Erzsike fordításában, a Matcával egy kötetben. Vajon nem volna érdemes kihozni itt a történelmi drámatrilógiát? Szerintem elő is kellene adni, Haragot próbálom meggyőzni. Váradon egyébként most játszották D. Solomon *Molière Emberglyűlője* c. darabját, Erzsike fordításában, meglehetősen sikerrel. Tisztességes darab, tisztességesebb Barangánál és Everacnál, jobb is náluk.) Most nézem Botár Emma levelét, írja, „engedményt” azoknál tehetünk, akik tettek valamit a román-magyar barátság ügyéért. Aprópó (bár itt főlősleg az engedmény), Sorin Titelnek jön ki románul új könyve. Ehhez mit szólátok? (A fogoly... jó bevezető volt, s már elég régt is volt...)

Tudom, úgyis sok az olvasnivalód, nem szaporítom a szót. Mindenesetre írnék vagy írással választ, kérlek, a színháztörténet ügyében pedig legalább üzenj, hogy munkába állíthassam Kötőt (aki bibliográfiailag megbízható, jól használható, tapasztalatból tudom).

Megkaptad a Tükört? (Ferit kértem, postázza.)
Baráti szeretettel üdvözöl

Kántor Lajos

Ui. Gézám, küldesd a honoráriumomat Móriczért (újraszámítva, tud erről H. Szabó Gyula), és lehetőleg a *Korváltásért* is (állítólag októberben meglesz).

A levél néhány tételéhez magyarázatul: a Móricz-centenáriumra jelent meg a rangos névsorral és jó emlékező (dokumentum értékű) szövegekkel felvonuló kötetünk, a *Móricz Zsigmond közöttünk*. (Néhány szerző a könyvből: Kós Károly, Szentimrei Jenő, Szabó T. Attila, Balogh Edgár, Molter Károly, Böződi, Tamási Áron, Nagy István, Gellért Sándor, Asztalos István, Imreh István.) Valószínűleg ez adta az ötletet Dávid Gyulának, hogy a *Petőfi Erdélyben* és *Jókai Erdélyben* mintájára készüljön egy ilyen átfogó felmérés is (ami sajnos nem született meg). Az első romániai magyar színháztörténet viszont igen – korábbi változatában budapesti színháztudományi felkérésre (az 1945 utáni erdélyi szakaszról, ahogy az irodalomtörténet is) –, ez egészült ki Kötő Józsefnek a két világháború közti színházaink történetével, és lett belőle önálló kötet (*Magyar színház Erdélyben 1919–1992*), Kriterion-kiadásban, de csak 1994-ben (már a H. Szabó Gyula igazgatta bukaresti könyvkiadónál). A Szabédi–Nagy Albert-tervet, tervezett műfaját már nem tudom felidézni, külön-külön írtam, szerkesztettem könyveket róluk; érdekes, hogy a festőművész Nagy Albert életét és művét bemutató *Fehér volt a világ* szintén kriterionos kiadvány lett (az Európánál elakadt előkészítési szakasz lezárultával), 1997-ben, de a könyvkiadót már Bukarest–Kolozsvár jelzettel nevesítve, az átköltözés fázisában. A Tükörrre tett utalás a színvonalas budapesti képes hetilapot, az *Új Tükört* jelenti, gyakran írtam Fekete Sándornak, főleg képzőművészetről.

Kriterion-munkatársi („bedolgozó”) minőségemtől végre függetlenül (aminek itt csupán a Madách-levelek 1982-es tékás kiadása mond ellent), következzen itt egy eredeti Domokos Géza-szöveg 1979-ből, a Szabédi-házban található hagyatékából: az év tavaszán (?) rendezett Téka-tanácskozáson hangzott el, és jól érzékelteti Domokos bölcs, elkötelezett, korszerű kiadóvezetői, művelődéspolitikai gondolkodását, gyakorlatát. (A gépirat mellett Dávid Gyula küldő levele található.)

Azzal kezdem, hogy a jelenlévők közül az egyedüli vagyok, aki minden eddigi Téka-értekezleten részt vettem. Emlékszem arra, amikor 1970 februárjában először találkoztunk, nem sokkal a Kriterion megalakulása után: Csehi Gyula, Mikó Inre – őt mi kértük fel, hogy legyen a kiadó rézéről a sorozat társszerkesztője –, Bodor Pál, aki már a régi kiadónál felkarolta Csehi Gyula kezdeményezését, és jómagam. Már az a megbeszélés is, mint általában a későbbiek, a jobbítási szándék, a keresés, a szóki-mondó vitákra jellemző feszültség légkörében zajlott le.

Ekkorra öt könyv jelent meg, nyilvánosság elé került a kezdemény célja, de a sorozat hivatalosan még nem létezett. A Téka sorozatcím nincs feltüntetve a borítón. Programokat, meggyőződéseket, távlatkereső koncepciókat kellett egyeztetnünk. Ehhez megértő szándékra, kölcsönös bizalomra, és ami nem is olyan könnyű, az egyéni meggyőződésből fakadó indulat féken tartására volt szükség. Mint ilyen helyzetben lenni szokott, a legtöbb kérdésben kompromisszumos megoldás született. Részben innen a máig észlelhető ellentmondások, kialakulatlanságok, törések, és miért ne valla-

nánk be, időnkénti kudarcok a sorozat programjában és szerkesztési gyakorlatában. Különös, mondhatnám, paradoxális helyzet állt elő: a kritika mindjárt az elején, 1969-ben melegen üdvözölte a Tékát, a közönség körében is nagy rokonszenvnek örvendett, ugyanakkor a sorozat csinálói, szerintem igen helyesen, csak részben voltak elégedettek munkájukkal.

Mindjárt azon az első megbeszélésen felmerült az eredeti elképzelés módosításának a kérdése. Egyrészt abban az irányban, hogy a szépirodalmat ne vegyük bele a sorozatba – emlékezhetek, a Nagy Kálmán Kalevala-fordításából közölt ízelítő, a középkori vágáns költészetből összeállított Engel Károly-féle antológia, a Kóbor poéta vallomása, Korolenko-kötetünk, A multani vérvád még az volt. Véleménykülönbségek merültek fel a Csehi Gyula elképzelésében szerepet játszó kuriózumok – emlékszem, Csehi nagyon szerette ezt a szót, és a legszebb értelemben használta: mint elfelejtett, a mai közönség tudatából érdemtelenül kiesett szöveg újrafelelevenítésének és fogalmazásának az igényét – és a kiadó elképzelése között. Mi inkább az egyetemes kultúra maradandó értékeinek sorozatát szerettük volna kialakítani. Hogy ez a két elképzelés hogyan békült meg, azt a sorozat kötetei mutatják. Volt azonban Csehinek még egy – számomra rendkívül fontos – elgondolása, ami sajnos nem vált valóra: azt szerette volna, ha a kiadó évi 24 kötetet jelentet meg. Mi csak 12 kötetet tudtunk vállalni, teljesíteni pedig a legtöbb évben 9-10-et.

A sorozat kialakítása során – és ezt különösen most, az újabb szakaszban megjelent köteteket is az asztalon látva állapíthatjuk meg – jelen volt egy másik nézetkülönbség is. Csehi Gyula és Mikó Imre sok mindenben másfajta alapállásból alakította ki az egyetemes kultúra értékeiről való meggyőződését, és eszerint vezették a sorozatot is. Ma már úgy érzem, az idők igényeit, az olvasóközönség művelődési nemzeti elvárásait illetően gyors változások mentek végbe, s a mi feladatunk fokozottabb mértékben reagálni ezekre a változásokra. Csehi Gyula előtt még egy olyan sorozat képe lebegett, amelyet mindenki megvásárol, amely mindenkihez szól, s így néhány év alatt összeáll belőle egy olyan kiskönyvtár, amelyben ott van minden, amit egy művelődni vágyó olvasónak ismernie kell. A valóság azonban mást mutat: a könyvvásárló is szakosodik, igyekszik – és tetszik, nem tetszik ez a mai magatartás a könyv iránt – elsősorban azt megvásárolni, ami a szakmai előhaladáshoz szükséges. Vannak persze olyan könyvbarátok is, akik a teljes Téka-sorozatot gyűjtik. Sok olyan levelet kapunk, amelyeknek írói ezt vagy azt az „elszalasztott” Téka-kötetet kérik, ami nélkül nem teljes a sorozatuk. De általában a Téka-olvasók is szakosodtak. Ezt mutatják a példányszámok is. Mert amíg a hazai magyar könyvek példányszáma megháromszorozódott az elmúlt tíz év alatt, addig a Téka átlagpéldányszáma az 1970-es 4224-ről 1978-ban mindössze 6475-re emelkedett. Ha tehát leszámítjuk a látványosan nagy, 15–20–25 000-es példányszámokat, azt mondhatjuk, hogy nem az egész olvasóközönség vásárolja a teljes Téka-sorozatot, hanem az olvasók, egymástól életkorban, szakmában, művelődési színvonalban különböző rétegei kiválasztják az őket érdeklő kiadványokat.

Ebből pedig nagyon fontos dolog következik számunkra: még inkább szem előtt kell tartanunk a sorozat megtervezésében és kiadásában a minőségi igényt. Ez az útja annak, hogy a szakosodó kívánalmaknak megfeleljünk és a pillanatnyilag a Tékával szemben itt-ott tapasztalható érdeklődés-lanyhulással szembenézzünk. Különbözik minden könyvsorozat esetében – éppúgy, mint a lapok, folyóiratok állandó rovatainál – egy idő után észlelhető az effajta kifáradási jelenség. Egy alapos kultúrszociológiai vizsgálat – ha van ilyen – széles körű elemzés alapján tárhatná fel ennek a jelenségnek a bizonyára sokfelé ágazó okait. A példányszám nem mindig irányadó, legfeljebb akkor, ha az eladási gyorsaságot is ki tudjuk mutatni. Magát a jelenséget azonban ilyen irányú kutatások nélkül is érzékeljük. Még egyszer mondom: a folyamat megál-

lításának csak egy módja van: a legkonceptiózusabb tervezés, a művek és szöveggondozók, műfordítók szelektálásában mutatott nagyobb igényesség és természetesen a beadott munkák elbírálásában és szerkesztésében támasztott kritériumok megalkuvást nem ismerő alkalmazása.

A Téka nemsokára megjelenő 100. kötetében megtalálható prospektus a sorozat teljes címjegyzékét és néhány, az olvasóhoz intézett kérdést foglal magába. Szeretnők, ha a Téka-barátok minél nagyobb számban vállalkoznának véleménymondásra. Erre annál is inkább szükség van, mert a következő távlati tervünk függelékeként szeretnénk összeállítani egy újrakiadási tervet is. Évente egy-két kötetet juttatnánk el a sorozat olvasóihoz az eddig megjelent címekből, amelyek iránt az érdeklődés a legnagyobb.

Végezetül: tíz esztendeje egyfolytában keresünk. Nem szabad megtorpannunk, elkedvetlenednünk, nem mondhatunk le az önmeghaladás tiszta igényéről. A Téka-sorozat népszerűsége itthon és külföldön kötelez erre.

Nem tudom, hasonló koncepció kifejtésére sor került-e (írásban, megörökített szóban) a Kriterion ugyancsak fontos egyéb sorozataira vonatkozóan (például: „fehér könyvek”, azaz a magyar történelem, művelődéstörténet ébresztését szolgáló kötetek vagy a „másik oldalon” a Horizont, a világirodalmi művek kiadói tervbe, országközi egyezésbe iktatása kapcsán). Az *Igevárban*, 2000-ben, természetesen szó van róluk. (Az én „horizontos” múltam ugyanolyan egyke, mint Téka-szereplésem: Gion Nándor kötetéhez – *Latroknak is játszott* – kértek tőlem utószót.)

Mint ahogy szó van Domokos könyvében a „betűmágusokról”, a Kriterion grafikai arculatának alakítóiról, mindenekelőtt a kiadószerkesztői korában páratlan erdélyi könyvgrafikusról, Deák Ferencről. (Erről a Kriterion-munkáról, illetve művészetről mindeddig a legrészletesebb, szakmai igényű összefoglalást többek közt Dávid Gyulától – a 2011-es *Könyv, grafika, könyvművészet Erdélyben* című Korunk–Komp–Press kiadványban lehet megtalálni. Reprodukáltuk itt Domokos Géza *Igevárának* illetékes fejezetét és számos könyvborítót, illusztrációt a Kriterion legjobb időszakából.)

Hasonlóképpen beszélt Domokos (*A Kriterion műhelyében*-interjúkban) a valóban feledhetetlen Kriterion-találkozókról Erdély különböző városaiban, ahol százak jöttek el, hallgatták meg a kiadó embereit, illetve a meghívott szerzőket, és dedikáltatták a friss könyveket. Személyes emlékeim közt talán egy nagyváradai találkozó a legemlékezetesebb (a Szakszervezetek Házának óriástermében), már csak azért is, mert ott tartott legtovább nekem a dedikálás. (Ha jól emlékszem, ez 1981-ben vagy '82-ben lehetett, Balogh Edgár lett akkor a csúcstartó, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetével, én lehettem a második túlórázó, már nem tudom, melyik saját könyvvel.) De jó emlékeim közé tartozik csíkszeredai és 1981. februári temesvári turnézásunk is. Valamint egy udvarhelyi (?) kisipari műhelyben Domokos Gézával kettesben tett látogatásunk; talán a Reményik-verskötet volt napirenden (*Az építész fia*, 1983-ból), ott mondta el Géza, hogy lesz egy Nyíró-novelláskötet is nemsokára. Tőlem kérték a válogatást, az elő- vagy utószavazást – ám erre a cenzúra már ki mondta a vétót.

Elkezdődött a Kriterion súlyos gyanúba keverése – tulajdonképpen már korábban is. A gyanúsítások, feljelentések, fenyegetések története más fejezetbe, sajnos egy nagyon gazdag (!) fejezetbe tartozik.

WILHELM SÁNDOR

EGY ÉRMELLÉKI KASTÉLY KÁLVÁRIÁJA

■ Ha Nagykároly felől Nagyváradra utazunk, egy dombtetőre épült impozáns épületegyüttes már messziről jelzi, hogy nemsokára Székelyhídra érkezünk. A két összetartozó épület a katolikus templom, gyönyörűen restaurált barokk stílusú tornyával, valamint az emeletes hajdankori Stubenberg grófi kastély.

Érmihályfalvától Diószegig, ameddig a szem ellát, a középkorban az albsi Zólyomiak voltak a terület urai. Ők tették Székelyhidat a hatalmas uradalom központjává, s minden valószínűség szerint ők építették az első várkastélyt is a székelyhídi promontóriumra, ami sajnos hamarosan a török betörések áldozatául esett. Erről a régi épületről különben Evlija Cselebi török krónikás is megemlékezik útleírásában, aki a török hadakat elkísérte portyázásaikon.

Amikor a 17. században az utolsó Zólyomi, Miklós, felségárulás bűnébe esett, a birtok az erdélyi fejedelmekre, esetünkben a Rákócziakra szállt. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leverését követő nagy osztogatásban a domíniumot egymást követően több császárhí család is megkapta donációként, közülük a Dietrichstein grófi család szerepe volt jelentős a település életében. Id. Dietrichstein József, Mária Terézia kamarása, még Bécsből irányította a birtok ügyeit, ám fia, szintén József, már ideköltözött, s kényelmes kastélyt építtetett magának, amihez valószínűleg felhasználták a régi várkastély romjait. A templom egyszerre épült a kastély nyugati, földszintes szárnyával a 18. század közepén. Bejárata fölött a Dietrichstein grófi címer és az 1768-as évszám áll, ami az építtetőre és az építés befejezésének idejére utal. A kastélyépület udvar felé néző oldalán hosszú, boltozatos folyosó húzódik, előtte timpanon-

Mivel a könyvtár könyvei senkinek se kellettek, kiszórták őket a lépcsőre, azokon meneteltek a zsákhordók, hogy a következő évben aztán teherautószám hordják a zúdába a megmaradt papírhulladékot.

nal díszített oszlopos kocsifelhajtóval. A folyosó templom felőli végéből feljárt vezetett egy zárt karzatra, ahonnan a grófi család hallgathatta a misét. A szobák a folyosóról nyílnak, fűtésükre gyönyörű, kívülről táplálható fehér majolika kályhák szolgáltak, amelyek a szájhagyomány szerint egyenesen a bécsi Burgból származtak.

Az uradalom s a kastély házasság révén a Stubenberg grófi családra szállott. Az új tulajdonos a kastélyparknak a mai főtér felé néző csücskébe háromszintes, a kor igényeinek megfelelő magtárat építtetett 1840-ben. Az egyes szinteket hatalmas tölgyfagerendákkal alátámasztott, több sorban lerakott fenyődeszkából készült padozat választotta el.

A kastély bővítésére 1906-ban került sor, amikor az északi oldalon az eredeti épületre merőlegesen új szárnyat építettek. Mivel ez a dombéltre épült, az építész ügyesen kihasználta az adottságokat, így lett a főútra néző homlokzata emeletes, míg az udvarra néző földszintes. Benne a lakószobák mellett fürdőszoba, ebédlő, bálterem és könyvtár is helyet kapott. Az épületet terjedelmes, üvegezett narancsház, télikert egészítette ki. Az alsó szinten a személyzeti lakószobák mellett tágas konyha és mosókonyha helyezkedett el. A konyhából kézzel működtetett lift emelte az ételeket az ebédlőbe. Ennek a szárnyak már központi fűtése volt, a meleget három kazán biztosította, egy a felső szintet, egy másik az alsót, míg a harmadik a télikertet fűtötte.

A kastély körül gyönyörű parkot alakítottak ki, amelyben az évszázados hagyásfák, mocsári tölgyek, kőrisek, szilék, hársak mellé egzotikus fafajokat, bokrokat ültettek. Szökőkutas medencék, szobrok, lugasok, pihenők tették változatosabbá az egészet, ezek közül már csak egy félig kiterjesztett szárnyú, megcsonkított csőrű sas szobra árválkodik egy széttört medence romjai fölött.

Az épület s a park jó része alatt bonyolult pincerendszer húzódik. A fekvő nyolcas alakú főjáratból hét irányba is kivezető ágak indultak, ezek egy része mára már beomlott. Az aránylag szűk alapúrendszer szokatlanul furcsa lapos téglákkal van kirkva. Nem valószínű, hogy borospincének készült volna, talán a török idők előtt, az akkori birtokos Zólyomiak által épített régi kastély menekülési úthálózata lenne.

A proletárdiktatúra éveivel megkezdődött a kastély kálváriája. Nyomtalanul eltűntek a régi szárny értékes kályhái, lába kelt a bútorzatnak, a képek egy részét „magáévá tette” az akkori községi párttitkár, de a legtöbb kikerült az udvarra, a rámákból kivágták a festményeket, s eldobták, hiszen az aranyozott kereteknek nagyobb hasznát vették, jól mutatnak benne a csupasz keblű cigánylányok és más hasonló „művészi alkotások”.

A jelek arra mutatnak, hogy a magtár nem volt elegendő a parasztok padlásáról lesepert, elorzott gabona tárolásához, ezért a kastélyt is magtárrá léptették elő. Mivel a könyvtár könyvei senkinek se kellettek, kiszórták őket a lépcsőre, azokon meneteltek a zsákhordók, hogy a következő évben aztán teherautószám hordják a zúzdába a megmaradt papírhulladékot. A télikert ablakait kitördelték, az ajtókat, ablakokat megrongálták. Csodával határos módon megmaradt egy gyönyörű kovácsoltvas kandeláber a kocsifeljáró oszlopai közt, egy hasonló stílusú virágtartó az udvar közepén, s megmaradtak a lépcsők remekművé, ugyancsak kovácsoltvas korlátai is.

Aztán nagyot változott a kastély sorsa! Benne alakult meg az Érmellék első középiskolája 1954-ben. Azt hinnénk, hogy ezzel minden jóra fordult, de sajnos, nem így történt. Amikor megszüntették és Margittához kapcsolták a székelyhádi járást, az akkori nagy hatalmú tanügyi főnök azonnal leszereltette és az új központba vitette a központi fűtés fűtőteteit. A funkciójukat veszített kazánok sokáig az udvaron rozsdásodtak, majd fémhulladékként végezték. A sors iróniája, hogy az említett úriember, miután véget ért a nagy karrier, hosszú éveig épp Székelyhídon tanított, s a kastélyban fagyoskodott, velünk, tanárokkal s a diákokkal együtt, hiszen az épület vastag falait sehogy sem tudták átmelegíteni a szűkösen kiuntal tüzelővel a sebtében felszerelt, jórészt selejtes cserépkályhák.

Hiába nyilvánították műemléknek az épületet (besorolási száma 353.BH-II-m-B-01195), az idő vasfoga tovább őrlött, javításra az iskola nem kapott pénzt, de sajnos, az

akarat, az odafigyelés is hiányzott, amivel valamelyest pótolni lehetett volna a pénzhianyát. A tetőszerkezet lassan romlott, a cserepek elmozdultak, beázott, majd beomlott a tornateremként használt ebédlő mennyezete, ez lett a sorsa a templom felé eső részben a kémialaboratóriumnak is. A kocsfeljáró egyik sarka leszakadt, lehullott az egyik oszlop fő a főbejárat mellett, s nem akadt senki, aki valamit is igazítson. Mire felépült az új iskola s a kastély kiürült, szinte lakhatatlanná vált az egész épület. Az már csak ráadás, hogy beomlott, elpusztult a személyzeti bejáró közelében a gazdaságtörténeti műemlékként is számba jövő háromágú jegespince, aminek középső ágában terjedelmes jégvermet lehetett megtölteni jéggel, a másik két ágban pedig vaskampók sorára lehetett akasztani a romlandó árut.

A kiürült épület még lakható részébe néhány hajléktalan családot telepített a város vezetősége, azzal a céllal, hogy ezek majd megakadályozzák a további rombolást. Hát, lehet, hogy mást nem engedtek rombolni, elvégezték azt ők maguk. Eltűntették, eladták a maradék cserépkályhákat, kivágták és eltűzelték a bokrokat, s ami pótolhatatlan kár: szétszedték és a hulladékfelvásárlóhoz szállították a grófi konyha hatalmas beépített sütő-főző alkalmatosságának minden fémalkatrészét. Pedig az egy különleges, egyedi darab volt, ipartörténeti remekmű, alig hiszem, hogy egész Bihar megyében akadt volna hozzá hasonló!

A magtárépület talán még rosszabbul járt. Egyik szárnya már rég összeomlott, a középső rész, a másik szárny viszont dacolt az idővel. Ezek végzete a közelmúltban teljesedett be: az egyik holland bútorgyár magyar származású fullajtárja ugyanis szemet vetett a benne rejtőzhető értékes faanyagra, potom pénzért megvette a tanácstól az épületet, s nem vesztegette az időt, gyorsan kibelezte, a kitermelt deszkákat pedig természetesen felhasználta. Azóta a magtár anyagából készült „eredeti antik bútorok” már bizonyosan néhány nyugati vagy talán épp hazai újjgazdag villáit díszítik. Az illető „idegenbe”, onnan meg a nyakunkba szakadt úriember természetesen nevetett a markába, annál is inkább, mert még a kifosztott épületet is sikerült eladnia, sőt – ami egyenesen hihetetlennek hangzik – „értékes szolgálatait” díszpolgári címmel honorálta a székelyhídi tanács! Csak a kizsigerelt épület omladozó falai meredeznek csupaszon, csúfítva a főteret, míg végleg úrrá nem lesz felettük az enyészet, pedig egy ilyen épület Európa minden szegletében gazdaságtörténeti műemléknek számítana, amit foggal-körömmel óvnának.

A pincerendszer egy részére egy hasonlóan élelmes, ezúttal hazai szerencselovag tette rá a kezét, s azonnal nekilátott bontani a téglaburkolatot, azzal az elképzeléssel, hogy az egyik szomszéd faluban kemencéket építtessen belőle s pékséget indítson. A vállalkozás gyorsan befuccsolt, az elhordott téglák viszont természetesen nem kerültek vissza a helyükre.

A kastélypark is alig emlékeztet már hajdankori önmagára. Területét megnyirbálták, keleti végét telkesítették, s a telkeken az mtsz, valamint az iparvállalatok vezetői számára húztak fel szolgálati lakásokat. A magtár szomszédságában, az összeomlott szárny helyére a rendőrségnek, az akkori milíciának építettek székházat, ezt ma a halász-vadász egyesület helyi fiókja birtokolja. De jutott hely annak idején a park közepén a dísztribünnek is, ahonnan a soha el nem érkező csodás jövőt ecsetelgették a kötelező állami ünnepekre kiharancsolt tömegnek az elvtársak. Jókora darabot hasított ki a park területéből a nyári kertnek nevezett vendéglő is, ahol az említett ünnepélyes alkalmakon az agymosás után sörrel öblíthette le a csóré kolbászt a mulató közönség. Hogy közben tönkrezúzták a szobrokat és a szökőkutak medencéit, ugyan kit érdekelt? A tribün ugyan rég eltűnt, de a nyári kert megmaradt, sőt miután a fogyasztási szövetkezet a közelmúltban eladta (hogy milyen jogcímen, azt ne firtassuk), az új tulajdonos még bővítésbe is kezdett, közben elfogyott a pénz, s most ott áll egy félkész monstrum a kastély alatt.

Ami még megmaradt az egzotikus faállományból, annak eltűzeléséről gondoskodtak a kommunista rendszer kegyeltjei, a kastély szomszédságában üresen maradt személyze-

ti lakásokba betelepített lumpen elemek. Tépték, törték, vitték az ágakat, az idős fák a sebekbe pusztultak bele, a fiatalabbakat viszont gyökerestől kivágták, senki nem vonta felülőségre a garázdálkodókat.

A park védelmét az iskola vezetősége sem tekintette szívügyének. A középiskola diákjainak sportolási lehetőség kellett, ezért kézilabda- és kosárlabdapályákat alakítottak ki a kertben, ezt természetesen megint a faállomány bánta. Az egyik ilyen akció során beomlott egy pince, aminek elfalazott végéből előkerült a terjedelmes vesszőkosárban elrejtett grófi ezüstnemű. Azt mesélték azok, akik jelen voltak, hogy az értékek egy része szőren-szálán azonnal eltűnt, még azt sem érte meg, hogy a rendőrség udvarára átszállítsák, pedig az akkor még a kastélykerítéssel szemben, az út túlsó oldalán állt. A maradékot talán a nagyváradi múzeumba vitték...

Az 1970-es években elterjedt a hír, hogy a grófi család leszármazottai pert nyertek a román állammal szemben a hágai nemzetközi bíróságon, s kártérítésben részesültek. Még azt is tudni vélték a bennfentesek, hogy az utódok, akik szállodát és vendéglőt üzemeltetnek Bécsben, nem pénzben, hanem jóféle kisüsti szilvapálinkában kérték a kártérítést.

2010-ben aztán – hosszas viták után – a városi tanács átadta használatra a kastélyt a dévai Szent Ferenc Alapítványnak. Bójte Csaba, az alapítvány elnöke szokásához híven ezúttal is gyorsan a dolgok közepébe vágott, mestereket hozatott, akik nekiláttak a felújításnak. Megjavították a tetőszerkezetet, kicserélték a cserepeket, bevezették a termálvízes fűtést, megfigyelőkamerákat szereltek fel az illetéktelen behatólok lefűlélésére, ezeket azonban gyorsan ellopták az „illetékesek”. Most éppen a régi szárny belső rendbetétele, a szálláshelyek, fürdőszobás lakrészek kialakítása van soron. A kerítések kipótolására is megvan már az anyag, de azt csak azután szerelik fel, miután belakták az épületet, nehogy a térfelügyelő kamerák sorsára jusson. A másik szárny rendbetételére a rendelkezésre álló pénzüsszeg függvényében kerül majd sor, itt közösségi termeket, dísztermet, könyvtárszobát és vendégszállásokat is szeretnének kialakítani. Vannak tervek a télikert s a park rendbehozatalára is, s ha minden kész lesz, régi fényében fog pompázni, ismét Székelyhíd díszje lesz a környék talán legszebb épülete, s ha az eddig nagyon is elemükben lévő fosztogatókat sikerülne megregulázni, sokáig így is maradhatna.

A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknek nyújtott felbecsülhetetlen értékű segítség mellett a kastély társadalmi célú rendezvényeknek is teret ad majd. Az első ilyen rendezvény az ez év január 26-án a Magyar Kultúra Ünnepe keretében rendezett ünnepség volt, amelynek során felavatták II. Rákóczi Ferenc emléktábláját a kastély udvarán. Az emléktábla alkotója Kádár Ferenc budapesti szobrászművész. A résztvevők megemlékeztek arról, hogy 310 éve tört ki a Vezérlő Fejedeleme vezette Habsburg-ellenes szabadságharc, helyi apropóját pedig az adta az ünnepségnek, hogy éppen négy éve kezdtek el a Szent Ferenc Alapítvány keretében a rászoruló gyermekek napközis rendszerű étkeztetését. A rendezvény díszvendége volt a bukaresti magyar nagykövete felesége, aki pályázati pénzből finanszírozta az emléktábla elkészítését, valamint az Egyesült Királyság magyarországi nagykövete, az alapítvány egyik lelkes támogatója, aki az ünnepséget követő farsangi bál fővédnökségét is elvállalta, hiszen ennek jövedelmét szintén a kastély felújítására fogják fordítani.

■ IRODALOM

Benedek Zoltán: *Érmellék*. Helios Kiadó, Orosháza, 1996.

Borovszky Samu (szerk): *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Bp., 1901.

Jakó Zsigmond: *Bihar vármegye a török pusztítás előtt*. Sylvester nyomda, Bp., 1940.

Nánási Zoltán: *Székelyhíd történeti monográfiája*. Érmellék Egyesület kiadása, Székelyhíd, 2003.

Wilhelm Ákos Sándor: *Negative anthropic effects threatening the biodiversity of the protected dendrological park of Sacueni-Bihar*. Studia Univ. „V. Goldiş”, Seria Ştiinţele Vietii 2012. 22. 2. 291–296.

KESZTHELYI GYÖRGY

Már statisztika sem (Évára emlékezve)

Már – vagy még – az sem.
Sem ámulás, sem gyászhumor
a városról, ahol kaszával
védi a hidat az eltévedt élőktől
egy üres szemű fegyveres őrszem.

És mégis... mégis a galambok,
a pókok s az összes vadállat –
szelíden ülnek a cementpárkányon;
övék még mindig az utolsó falat.

Az első... az első kié? – ha lényegtelen
már kezdettől fogva az anyagcsere –
ha csak a szív: az óriás szoba
etet, melegít boldog-boldogtalant.

A függöny ránca alkonyi fényben –
kis mesekönyv – sóvárgó fészek.
Várat, még várat magára a tündér –
jönnek, gyűlnek a fekete pókok,
építik tovább a halk birodalmat.
Ezer szemükben óvatos magány.

2011. június 10.

sirató

fehér-fekete folt
rikító látomás
ujjbeggyel festett
szívárvány a falon
szó dallam-e vagy
átok éppen – nyárba
nyúló téli este
út mentén zokogó
huszonkét bokor – mi
menthető át még
abból a vésett
márványkastélyból
a belső szobába

a belső szobából
nyíló márványkastély
szerteburjánzó
bokor – méregpohár
mély fekete fészek –
halálnak fiatal
unokája lakja
szó-e dallam vagy
ujjbeggyel festett
fehér-fekete
végtelen este
szivárvány-ívek
tapintható teste

halálnak fiai
fiatal lányai
szálljatok a kerten
át mint a zsoltár –
ima vagy átok –
márványkastélynak
unokája – várlak –
ujjbeggyel festek
szivárványt neked az
elátkozott falra
a belső szobából
nyíló fekete-
fehér hallgatásra

2011. június 6.

Átrajzolt sínek

Átszírozom a sínek vonalát:
olajos kerék típuskattogása,
összegombolt, bő esőkabát,
nyugtalan tavasz beteg kapkodása.

Négy forró sor. Ebből állt egy szempár,
egymást követő szavak ütközése,
megszabott sáv, nyugati határ,
műemlékország vasszerkezetére

festett görbe kereszt, aranykorona,
hú anyanyelved és törvénycikkelyed,
Farkasrét – Szent Mihály-orgona,
tékozló bűnöm... mégis itt a helyed.

2013. február 23.

A belső derűsebb jelek
ellentéte az utcaszín.
Valami regényről leváló,
cementhabban caplató mokasszin,
Moulin Rouge-ban tipegő saru.

Ilyen lehet a hideg kő
és a lázas sztratoszféra
olyankor, amikor
egy elmélethez nő
kezünk s benne a kulcsosomó.

Megismételtem vagy kihagytam
valami fontosat, figyelt az Úr –
nedves-fekete a járda alattam
egyre szürkébb az ég,
befelé világít az ablak.

Megcsonkított, hófehér óralap,
belenyugvás a kiiktatásba.
– Gyapjúöltönyt, nyakkendőket kap
a megértő, értelmiségi szolga,
kiegészíti egy kürtőkalap. –

Cipeli mégis a szomszéd szemétét
poros amulettként, mert
erre azt mondják: szentség.
Kiderül viszont, hogy halálra vert
kutyának feje, veszett
csontszilánk – csak a bölcs
gyülekezetek avatják
áldó-romboló babonátárggyá.

Felforr, majd kihűl a kráter,
aztán a földet ellepi a korom
forró, szertesztét röpködő leple.
Sassá magasztosuljon a fekete lepke!
És akkor sem hullatok könnyet.
Vadvirág nőjön átkozott ágyamon!
És akkor sem változom.

2013. február 3.

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. SZÁZAD)

■ A társadalmi párbeszéd (éles viták) középpontjában áll Európa-szerte, Kelet-Közép-Európában különösen s így a magyar közbeszédben is a nemzet, nemzetköziség kérdése. A *Korunk* 2013. januári lapszámában sikerült több munkatársunkat (magyarok mellett románokat) megszólaltatnunk arról, hogyan látják, hogyan élnek meg a nemzeti identitást különböző környezetekben, a politikai életben, a történelemben, a kultúrában, a gazdaságban – itthon és a nagyvilágban. A budapesti Illyés Gyula Archívumban bemutatott *Korunk*-szám kapcsán vetődött fel az ötlet: érdemes volna ankétot szervezni, könyvvé szerkeszteni az egymástól eltérő (vagy összehangzó) véleményeket.

Megszólítjuk hát barátainkat – szakembereket, írókat, publicistákat –, fejtsek ki röviden (2–4–6 ezer leütésben – kivételes esetben hosszabban), mit gondolnak ezekről a fogalmakról történelmileg és 21. századi megközelítésben:

- nemzet, állam, államnemzet, kultúrnemzet
- nemzetköziség (internacionalizmus)
- nemzetfölöttség (kozmpolitizmus), nemzetek fölötti intézmények
- nemzeti önismeret
- mi a magyar? ki a magyar?

Néhány gondolatébresztő idézetet másolunk ide a *Korunk* idei januári lapszámából:

Cs. Szabó László: „Ki vagyok én? Mi a magyar? Erre a kérdésre annyi ádáz szenvedélyt pazaroltak a magyarok, mint mondjuk Oxfordban az erkölcsfilozófia vagy nyelvi logika vitáira. A népet belsőleg bizonytalanná tette rokonalansága Európa közepén, külsőleg egy sereg történelmi csapás, a maga hibájából, de balszerencse által is. Az ország jó négyszáz éven át számottevő középhatalom a Dunánál, királyai Bambergből, Bizáncból, Párizsból, Kijevből és Palermóból (két normann udvarból) házasodnak, de a tizenhatodik század derekától soha többé nem volt olyan független, mint Anglia vagy Spanyolország.”

Cs. Szabó László: „Kozmpolitizmus és magyarság összehangolása neki [Kosztolányi Dezsőnek] sikerült legjobban a nemzedékből, mert neki volt a legtermészetesebb. Csak kis peremnép fiai tudják, milyen nehéz művelet, kevesen születtek rá.”

Tamási Áron: „...bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudatát én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.”

Kossuth Lajos (tehát egy 19. századi emlékeztető): „Nálunk nincs ügy, amely a nemzeté volna, nálunk a legszebb ügy is csak pártügy lehet.” (1847.)

Kolozsvár, 2013. április 15.

Kántor Lajos

A nemzetek típusai és kialakulásuk szakaszai

■ A modern európai történelemben a nemzetek két alaptípusát különbözteti meg a szakirodalom, és egyben a mindennapi nyelvhasználat. Az egyikre a közös terület és az ugyanazon jogi-politikai keretekhez, tehát államhoz való tartozás a meghatározóan jellemző, a másikra pedig a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága. Friedrich Meinecke, a 19. és a 20. század nagy német történésze 1907-ban Fichte és Herder megfigyeléseit elfogadva az előző típust politikai vagy államnemzetként (*Staatsnation*), az utóbbit pedig kultúrnemzetként (*Kulturnation*) definiálta.¹ E két típus földrajzi elterjedését alapul véve Anthony D. Smith, a nemzettel kapcsolatos kutatások egyik legjobb mai brit szakértője legutóbbi könyveiben a nemzet Nyugat-Európára és az Egyesült Államokra jellemző nyugati, és a világ több más részére, így Európa keleti felére is jellemző keleti vagy etnikai modelljéről ír.²

A nemzet két típusának Európa nyugati és keleti felére jellemző kialakulását a nyelvhasználat is pontosan tükrözi. Az amerikai és a brit angolban a nemzet (*nation*) első jelentése azonos az állammal (*state*), illetve az országgal (*country*), s a nemzeti-ség (*nationality*) elsődlegesen állampolgárságot (*citizenship*) jelent. Az olyan megnevezések mint a *United Nations* vagy az *international relations* ezért az angol nyelvben nem azt jelentik, mint amit magyar fordításuk (Egyesült Nemzetek, nemzetközi kapcsolatok) sugall, hanem az államok egyesülésére, illetve az államok közötti kapcsolatokra utalnak. Ugyanez a helyzet a francia *nation* és *nationalité* szavakkal is. A közép- és kelet-európai nyelvek — így a magyar is — ezzel szemben markáns különbséget tesznek nemzet (*Nation*,) és állam (*Staat*), illetve nemzeti-ség mint etnikailag és/vagy kulturálisan elkülönülő embercsoport (*Nationalität*) és a politikai kötelekre utaló állampolgárság (*Staatsangehörigkeit*) között. Ennek megfelelően egy nemzetel sohasem egy állam lakosságát, hanem mindig meghatározott fejlettségi szintet elért nyelvi-kulturális közösségeket azonosítanak. Vagyis a nemzet egy adott nyelvi-kulturális közösség egészét jelenti számunkra, függetlenül attól, hogy tagjai egy vagy több államban élnek-e.

A nemzetek kialakulásának okaival és folyamatával foglalkozó interpretációk három fő csoportba sorolhatók. A herderi alapvetésig visszanyúló hagyományos vagy nacionalista magyarázat szerint a nemzetek a történelem állandó létezői; az ókori perzsák vagy asszírok lényegében ugyanolyan emberi közösséget alkottak, mint napjainkban a németek vagy a románok (Louis S. Snyder, S. Amin). Az utóbbi évtizedekben született elméletek többsége ezzel szemben a modernizáció, azaz az iparosodás, városiasodás, a politikai mobilizáció, a szekularizáció és a tömegoktatás olyan „kitalált” („teremtett”, „konstruált”, „elképzelt”) termékének tekinti, amely a felbomlott hagyományos kisközösségek helyébe lépve egész társadalmak homogenizálását és aktivitását valósítja meg (Karl Deutsch, Elie Kedourie, Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm). E modernista és a hagyományteremtés konstruált jellegét hangsúlyozó felfogással szemben újabban egyre több kutató emeli ki a modern nemzetek premodern gyökereinek, vagyis a származásnak, a közös eredetnek, kultúrának, emlékeknek és mítoszoknak a fontosságát. A származási csoportok vagyis etnikumok, illetve a kulturálisan és politikailag integrált közösségek vagyis nemzetek e magyarázat szerint az emberi társadalmak fejlődésének egymásra épülő különböző szintjeit jelentik (Pierre Van den Berghe, Walker Connor, Anthony D. Smith, Johns Armstrong).³

Azok, akik az utóbbi megközelítést elfogadják, az etnikumból vagy népcsoportból nemzetté válásnak általában két nagy szakaszát különböztetik meg. Az elsőt a laza kötődésű népcsoport vagy csoportok kulturálisan integrált közösséggé válása, a másodikat a kulturálisan már integrált közösség gazdasági, társadalmi és politikai érdekeinek az artikulálása, politikai mobilizációja és végül különböző csoportjogok kivívása jellemzi. A második szakasz folyamán, de legkésőbb végére a kulturális közösség politikailag is tudatos integrált közösséggé, azaz nemzetté alakul. Az első szakasz tipikus céljai és eredményei a nyelvi és/vagy vallási egységesítés, továbbá a közös történelmi emlékezet megteremtése vagy standardizálása, amelyek a közösség kulturális azonosságának alapjai. E folyamat jellemző állomásai a következők voltak: 1. új irodalmi nyelv megalkotása és ennek kodifikálása szótárak, nyelvtanok és különböző irodalmi munkák segítségével; 2. a „dicső múlt” felfedezése, vagy ennek hiányában megalkotása és propagálása a történetírás, a néprajz és a különböző művészeti ágak segítségével s végül 3. olyan kulturális intézményeknek (akadémiák, múzeumok, egyletek, színházak) s iskolahálózatnak a felállítása, amelyek rendeltetés-szerűen és nagy hatékonysággal gondoskodtak a fentiek szerint létrehozott szellemi kötıanyagok széleskörű terjesztéséről. Az első kettő tipikusan kreatív értelmiségi feladat volt, amelynek elvégzésére nyelvészek, művészek (írók, költők, festők, zenészek), történészek és etnográfusok vállalkoztak, míg a harmadik elsődlegesen szervezési (társadalmi és/vagy állami) teendőket feltételezett.

A kulturális önszerveződés szakasza általában a gazdasági modernizáció kezdeti fázisával esik egybe, s szorosan összefüggött a helyi elit és az idegen hatalom, illetve a helyi elitiek egymás közötti érdekkonfliktusával. A kulturális egységesítés ebből a szempontból nem más, mint a rivalizáló etnikai elitiek bázisteremtésének első, kezdeti fázisa. Ez a folyamat vezet aztán el a nemzetté válás második szakaszában a kulturálisan különböző, és magukat általában diszkrimináltnak érző etnikai közösségek politikai jellegű harcához a gazdasági erőforrások és az államhatalom megszerzéséért, vagy azok ellenőrzésének befolyásolásáért.⁴

Charles A. Kupchan ugyanezt a folyamatot három szakaszra osztotta. Az elsőre a származással, nyelvvél és kultúrával összefüggő csoportszajátosságok artikulálása, a másodikra a központi politika intézményeivel való szembefordulás és csoportautonómia kivívására való törekvés, s végül a harmadikra szeparatizmus, az állami keretek széttörése, s saját állam létrehozása a jellemző.⁵ Ugyancsak három fázist különböztet meg Miroslav Hroch is, elválasztva egymástól a politikai tudatosodás és aktivitás kezdeti, lényegében még csak az elit-csoportokat mozgósító, s annak befejező, „tömegmozgalmi” szakaszát. Az első fázis viszont nála is kulturális jellegű.⁶

■ JEGYZETEK

1. Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München, Berlin, 1922°. 1-22.
2. Anthony D. Smith: *National Identity*. Reno, Las Vegas, London, 1991, University of Nevada Press, 8-15.
3. A különböző koncepciókat áttekintő és kritikusan értékeli Anthony D. Smith: A nacionalizmus. In. *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 9-24. Vö. John A. Hall: Nationalisms. Classified and Explained. In. *Notions of Nationalism*. Ed. by Sukumar Periwál. Budapest, London, New York, 1995, CEU, 8-33. és Peter J. Taylor: Nemzet és nacionalizmus. In. *Tér és Társadalom* 3. (1991/2-3) 1-15.
4. Paul R. Brass: Ethnic Groups and Nationalities: The Formation, Persistence, and Transformation of Ethnic Identities. In. *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. Ed. by Peter F. Sugar. Santa Barbara, Oxford, 1980. 1-68.
5. Charles A. Kupchan: Introduction: Nationalism Resurgent. In. *Nationalism and Nationalities in the New Europe*. Ed. by Charles A. Kupchan. Ithaca, London, 1995. 5-6.
6. Miroslav Hroch: *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge University Press, 1985. Elemzésének rövid összefoglalására lásd uő: National Self-Determination from a Historical Perspective. In. *Notions of Nationalism*, i.m. 65-82.

Mire vagyunk büszkék?

■ „A huszonegyedik század vallásos lesz, vagy nem lesz” – valahogy így fordítható magyarra az a mondás, amelyet André Malraux-nak tulajdonítanak, jóllehet a neves francia író és politikus köztudottan ateista volt, és ő maga is cáfolta annak idején, hogy ilyesmit mondott volna. Lehet, hogy nem mondta, vagy nem így mondta, de ez a jóslat tagadhatatlanul létezik, tehát mindenképpen van egy mondatunk, amely a huszonegyedik század első évtizedén jóval túllépve, beigazolódni látszik. Mármost olyan értelemben, hogy a tudományos-technikai robbanás, a követhetetlenül felgyorsult kommunikációs fejlődés korában, amikor pillanatok alatt bárki bárkivel kapcsolatba léphet a földgolyón, valójában vakhitek, vallási fundamentalizmusok, szélsőséges nacionalizmusok szaggatják ezerfelé az egyébként globalizálódni látszó világot. A zavartalan kommunikációt legfennebb mágneses viharok fenyegetik, de sokkal veszélyesebb identitás-viharok fogják talán megrázkódtatni a közeljövőben ezt az egykor elrablásra érdemes hajadonból rágós húsú vénasszonnyá változott Európát is. Idézett mondatunkat – bár ezek szerint nem tudom, kitől idéztem – úgy állítanám fejjéről a talpára, hogy: ha a huszonegyedik század nacionalista lesz, akkor nem lesz. Állítom ezt azzal a meggyőződéssel, hogy a nacionalizmus ellenszere nem a nemzeti identitások eltüntetése, hiszen amennyiben ezt az emberiség vagy csupán Európa is megkísérli, nem lesz, vagyis elpusztul. A kollektív identitás felmutatása (falu, város, nemzet, ország, kedvenc futballcsapat vagy rock-zenekar) emberi sajátunk, enélkül nem nagyon tudnánk meglenni.

Éppen ezért ma a nagy kihívás, hogy a francia forradalom óta jól vagy rosszul, de fungáló nemzetállamok vagy államnemzetek helyébe mit teszünk. Számomra ugyanis egyértelmű, hogy az európai egyesülés folyamatát lehet lassítani vagy gyorsítani, akár valamelyest módosítani is az irányt, de ha valaki teljesen vissza akarja fordítani, katasztrófába sodorja országát, esetleg az egész kontinenst. Viszont nem könnyű még elképzelni sem egy olyan Európai Uniót, amelyben államhatárok nélkül, a tagállamok szuverenitását jelentősen korlátozva, mégis tartósan meg lehessen őrizni a nyelvi és kulturális sokszínűséget, sőt különletet. Az uniós intézmények ugyan kínosan ügyelnek arra, hogy a huszonvalahány hivatalos nyelvet tiszteletben tartsák, de igazság szerint ezek a nyelvek már ma sem lehetnek egyenjogúak, a gyakorlatban az angol dominál, és a francia, a német meg a spanyol egymás sarkára taposva próbálnak lépést tartani, nevetséges helyzeteket produkálva olykor. Nincs hát ebben a pillanatban szerintem olyan recept, amely az európai nemzetek identitás-válságára gyógyírt kínálna, és ezért is lángolhattak fel máris az etnicista, tradicionalista, fundamentalista eszmék, egy valós igényre válaszolva, a modern európai ember *angoisse*-át, a magánytól vagy éppen ellenkezőleg, a létfeltételek globalizálódásától való szorongását oldva ezáltal. Veszélyes placebo-ról van szó tulajdonképpen, mert rövid távon hatásos lehet, hosszú távon viszont elrákosodhatnak ezek az Európa-ellenes nacionalizmusok. A legnagyobb baj, hogy míg a gazdasági megoldásokat kétségbeesetten keresi az Európai Unió, addig a nemzeti kérdést, az etnikai-kisebbségi problémákat mindenestől a szőnyeg alá söpörte. Nem véletlenül. Az árfolyamok, termelékenységi mutatók, eladósodási ráták között még mindig könnyebb kiigazodni, mint a nemzeti identitások határtalan, de egyenjogú együttélését megtervezni.

Mi magyarok mai helyzetünknel fogva alkalmasak lehetnénk arra, hogy egy ilyen közös terv kezdeményezői legyünk, de gyanúm szerint éppen ellenkező irányba indultunk el, a kizárólagosság, a bezárkózás felé, és ujjal mutogatnak ránk innen is, on-

nan is. Pedig ha jól meggondolom, nem is csak mostani állapotunk, hanem egész történelmi tapasztalatunk arra predesztinál, hogy elképzelnünk egy nem-államnemzeti európai mozaikot, amely nem önti egybe, nem kutyulja össze a színeket, hanem képes tartósítani azokat. Amikor mai helyzetünkről beszélek, nyilván arra gondolok, hogy mivel több millió magyar él Magyarország határain kívül, elsősorban Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján, de másutt is, ezáltal a magyar nemzet egészének talán minden más európai nemzetnél alaposabb ismeretei vannak – sajnos! – arról, hogy államapparátus és hatósági védelem nélkül, sokszor éppen az állam ellenében, miként lehet a nemzeti identitást konzerválni és továbbvinni. Illetve mindenképpen fontos tudást halmoztak fel ezek a magyar közösségek azzal kapcsolatban, hogy milyen megoldások működtethetők eredményesen, és mit is kell lehetőleg rögtön elfelejteni. Történelmileg pedig, ha a sokat és méltán emlegetett ezer-száz esztendőre visszatekintünk, akkor el kell ismernünk, hogy szinte kevesebb ideig volt az akkor még mai nemzetállami kritériumok szerint nemzetnek nem nevezhető, de nyelvi-kulturális megközelítésben igenis „kulturális nemzetként” viselkedő magyarság közigazgatásilag is egybetartozó és önálló, mint amennyi időt szétdarabolva, gyakran egymással szembeugrasztva megélt. Mindez arra predesztinál bennünket, hogy a befogadó és nem a kirekesztő nemzetfogalmat valljuk magunkénak, és ne tévesszen meg minket a magyar nyelvnek az indoeurópaiaknál nagyobb hajlékonysága és szóalkotó, szó-egybeolvasztó képessége, miszerint nyelvileg lehetséges magyarnak, magyarabbnak és legmagyarabbnak lenni. Magyar volt Koppány, és magyar volt István is. Magyar volt a félig-meddig román (akkor még: oláh) származású Hunyadi János is. Magyar volt a Zentánál kurucaival a törökökkel együtt harcoló Thököly Imre, és a győztes Savoyai Jenő seregében küzdő magyarok is. Ismétlem, nem csak a kuruc, nem csak a labanc. De magyar volt II. Rákóczi Ferenc és Károlyi Sándor is. Kossuth Lajos, Széchenyi István és Görgey Artúr is. És Deák Ferenc. Hogy is zsidózhatsanak, tótozhatsanak, oláhozhatsanak ma annak a nemzetnek a fiai, amelynek legnagyobb – szinte azt mondtam én is: legmagyarabb – költőjét eredetileg úgy hívták, hogy Petrovics Sándor? Pogányság vagy kereszténység? Bizánc vagy Róma? Hagyomány vagy európaiság? Persze, ezek mind-mind valós dilemmák, mégis jó lenne tanulni a körülöttünk levő – és velünk szemben bizony igazságtalanul is nyertes – nemzetektől, hogy mindmáig megóvták magukat attól a tragikomikus polarizálódástól, a kultúrában is, a politikában is, ami minket ma egyre inkább jellemez. Az az intoleráns nemzetfelfogás, amely természetesnek tekinti a *magyar* jelző fokozását, és valamiféle felsőfokra törekszik, tulajdonképpen teljesítmény- és minőségellenes, hiszen magát a nemzeti hovatartozást tekinti minőségnek, etnicista megközelítésben. Közhely, de attól még igaz, hogy aki ab ovo értéknek tekinti a származást, az a világraszóló művészeti vagy irodalmi teljesítményt is eltaszítja magától, ha nem illik bele ebbe az elképzelésbe, lásd Kertész Imre Nobel-díját.

Politikai fórumokon vagy kampánygyűléseken én magam is sokszor idéztem egy ártatlannak látszó kis viccet: *Azt mondja a székely ember a fiának: – Légy büszke, fiam, hogy székely vagy! Megértetted? – Megértettem, apám, de miért legyek büszke? – Azért, fiam, mert ha nem vagy büszke, akkor is székely vagy!* Nos, sok minden benne van ebben a kis párbeszédben, humor is, keserűség is, gőg is, akár nacionalizmus is, de legfőképpen: önirónia! És innen kellene elindulni, ettől az öniróniától, amely aztán elvezethet a jogos – mert valós történelmi és kulturális teljesítményen alapuló – büszkeségig.

Aki viszont azért büszke az identitására, mert egyéni teljesítményre nem is képes, nem is hajlandó, azt meg kell állítani, ki kell józanítani. És ebben nagy felelősége van a magyar értelmiségnek, amely hovatovább elhiszi, hogy „inter arma silent musae”, és hogy amikor a politikusok éppen egymással háborúskodnak, akkor neki

hallgatnia kell. Nem kellene. Főleg, ha arra gondolok, hogy nemcsak egymás számára, hanem Európa számára is lehetne mondanivalónk az államnemzeteket felváltó kulturális nemzetek mibenlétéről. A huszadik századi Európa már-már halálosan igazságtalan volt velünk, Trianonnál is, később is. Akkor viszont a huszonegyedik században ne legyünk igazságtalanok mi magunk saját nemzetünkkel szemben! Számomra nem az a kérdés, hogy ki a magyar. Minket a történelemben nem a vezérek tartottak meg, néhány kivételtől eltekintve, hanem egy befogadó nyelv és kultúra. Hát az a magyar, aki ezt a nyelvet és kultúrát magáénak vallja. Én inkább azt kérdezném, hogy ki ma a hasznos magyar? Itthon is, Európában is. Nyilvánvalóan az, aki mindenféle történelmi traumán túllépve képes maradandó értéknek tekinteni a teljesítményt, hogy ez a nemzet ezerszáz évvel ezelőtt is be tudott illeszkedni, „globalizálódni” tudott, mégsem veszett el. Ha már mindenképpen ki akarjuk „oktatni” Európát, erről kellene beszélnünk. De még azelőtt egymással kellene megvitatnunk: törvényszerű volt-e, törvényszerű-e, hogy nem a jövőt építjük, hanem csak a múltat korrigáljuk nap mint nap, és államnemzetben reménykedünk – talán a kettős állampolgárságot is így értelmezik egyesek –, miközben fogyatkozik a kulturális nemzet? Mennyi megválaszolatlan kérdés, hány vitát le kellene bonyolítani, ha lenne éppen készség a párbeszédre. Talán módosítani kellene azt az örökzöld viccecskét is, valahogy így: „ – Légy büszke, fiam, hogy a koma is székely, megértted? – Megértettem, apám, de miért legyek büszke? – Azért, mert ha nem vagy büszke, akkor is székely .” És így tovább. Egyszer talán még a szomszéd is belefér valamilyen formában ebbe a kelet-közép-európai tréfákozásba. Ez viszont már nem csak tőlünk függ...

BÜSZKE VÁR

■ Délután két óra után érkezett az első jelentés, hogy ég a Krasznahorka vár. Hirtelen nem tudtam, mit is csináljak hamarabb: a tudósítást az előrehozott parlamenti választások menetéről, vagy inkább a tüzesettel foglalkozzam. Ez utóbbi mellett döntöttem, hiszen a világhálóra felkerült fotók és filmfelvételek alapján azt gondoltam, minden odalett. A jólelkű Franciska grófnő halotti hintója, az ébenfa bútorok, a könyvek, festmények, fegyvergyűjtemény... minden. Amely kincseknek pár évvel ezelőtti látogatásunk alkalmával annyira örültek a fiaim. „Anyá, ez igazi páncél és igazi kard” – mutatta csillogó szemmel a kisebbik fiam, aki akkoriban éppen a lovagok és a lovagkor bővületében élt. Azóta sajnos tudjuk, hogy Szapolyai János kardja megsemmisült a tűzben, de tény, a gyűjtemény 90 százaléka megmenekült, és Kassán a műszaki múzeumban, illetve a betléri kastélyban várják a jobb időket. A szlovák kulturális tárca és a belügyminisztérium megnyugtatóan gyorsan reagált a katasztrófára. Nem volt meglepő az sem, hogy pár óra leforgása alatt kiderült, két cigarettázó gyerek gyújtotta fel a gáz domboldalt. A közharag rájuk és a roma közösségre irányult; néhányan azonban csendben megjegyezték, hogy talán a tűz sem tudott volna olyan gyorsasággal terjedni, ha a domboldalt kaszálták volna. Később megtudtam, ez arrafelé nem volt szokás, régi metszeteken, festményeken is látni a vár tövében burjánzó cserjéket, bokrokat. Azon a szerencsétlen március 10-i napon sajnos minden rossz összejött: a szárazság, a szélirány a vár felé és a gyerekek eldobott csikkje a várdomb tövében. A politikusok első megnyilvánulásai után sokan csóválták a fejüket: a kulturális miniszter vagy nem tudja, mit beszél, vagy nem látta a várat, amikor hetykén kijelentette, a műemlék egy részét már az ősszel megnyitják a látogatók előtt. Mondta ezt tíz nappal a tüzeset után, amikor a kárfelmérés még be sem fejeződött, s amikor a víz és a villany bevezetésén dolgoztak a szakemberek. Aztán jöttek újabb és újabb hajmeresztő kijelentések a felújítás gyors és szakszerű lebonyolításáról. „Az igazság az, hogy a felújítás még el sem kezdődött. Azt, amit most, 2013 tavaszán a kőművesek és az ácsok csinálnak, a felújítási munkák előkészítésének lehetne nevezni” – világosított fel a műemlékvédelmi hivatal által összeállított nemzetközi szakértői bizottság egyik szlovákiai tagja, Barczy Gyula művészettörténész. Amely bizottság egyébként stízik két hónappal a katasztrófa után állt fel, és kitzúta a fő feladatokat. Például az építészettörténeti kutatás lebonyolítását, amely majd a későbbi felújításhoz nyújthat biztos alapokat. Mert a krasznahorkai vár mintegy húsz éven át tartó rekonstrukciója a múlt század hatvanas éveitől kezdődően a nyolcvanas évekig e tekintetben nem volt alapos. Nem derült ki ugyanis, hogy hogyan épült a vár. Az évszázadok során történt hozzá- és átépítések során egyes építészeti elemek eltűntek, befalazták őket, újak jelentek meg. Ezek számbavételének most meg kellene történnie, mondta a művészettörténész, hogy „tudjuk, hogyan újítsuk fel a várat”. Úgy persze vissza lehetne állítani a vár egyes palotáit és termeit, ahogy a tűz előtt, a szocialista idők koncepciójának megfelelően formálták a történelmi emlékeket, de ekképpen nem érdemes. Hogy aztán „melyik” Krasznahorka látható majd pár év múlva, egyelőre nem tudni. A várnak építészeti szempontból több meghatározó korszaka volt. A 17. századtól a 19. század elejéig modern reneszánsz palotákkal bővült, és azzal a hatalmas tanácssteremmel, amelynek bútorzata majdnem teljes egészében a tűz martalékává vált. Az 1817-es villámcsapást követően leégett a tetőszerkezete, s az Andrásyok ugyan cseréptetővel pótolják a régit, de már nem költöznek vissza. Elárvul az egykori családi fészek, majd a kiegyezés után megalakul falai között az első „magánmúzeum”. Az újabb fontos átépítés a 20. század elején történik Dénes gróf megrendelésére, ám ebből alig maradt meg valami a hatvanas években elvégzett rekonstrukció után. A következő probléma, hogy a várfalak is megsérültek a tűz során. A mintegy 1400 fokos pokolban a kövek közötti habarcs porrá száradt, ezért fél métert, de helyenként másfél métert is vissza kell bontani. A szakhatóság tervei szerint 2013 végéig elkészül az új tetőszerkezet, s ha minden jól megy, egy évre rá ismét fogadhatják a látogatókat. A vár tövében meghúzódó település lakói szeretnék meggyorsítani az idő

múlását. A polgármester, Peter Bollo elmondása szerint Krasznahorkaváralja már vagy 35 ezer eurót veszített a turisták elmaradása miatt. Arról nem is beszélve, hogy a tűznél is nagyobb pusztítást okozott a faluban a magyar és szlovák, valamint a roma közösség egymásnak feszülése. Most a váron megközelítőleg 40 ember dolgozik, de ez alig enyhít a faluban és a környéken tapasztalható hatalmas munkanélküliségen. A település számlájára befutott adományokból öntik újra a várkapolna lélekarangját, és ebből finanszírozzák a vendégek számára megálmodott pihenőparkot a várhegy tővében.

Haják-Szabó Mária

MEGINT A PERZSÁK... (gondolatok a történelmi narratívák továbbörökítéséről)

*Az embernek legédesebb a napsugár,
a halál semmi: örült, aki halni vágy,
még a rút élet is szebb, mint a szép halál.*

■ Euripidész Iphigéniával mondatja e sorokat, a királyi vérből való szűzzel, akit a Trója ellen induló görögök Artemisz istennőnek készülnek feláldozni. Pszichológusok szokták olykor idézni, ha öngyilkosjelölteket próbálnak jobb belátásra bírni. De kicsit továbbgondolva: miképpen „a rút élet is szebb, mint a szép halál”, a legtökéletlenebb demokrácia is jobb a mégoly nemes célokat hirdető diktatúránál. Igaz, nem hallottam még diktatúráról, mely nem a „démoszért”, a „népért” cselekedett volna... Egy szélsőbaloldali megéltem, és történelmi tanulmányaim akadályoznak abban, hogy elhiggyem: a jobboldali más. „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van...”

Egyáltalán: származott valami jó az újkor-jelenkor parancsuralmi rendszereitől? Nekem nem nagyon jut eszembe egyéb, mint néhány zseniális irodalmi alkotás. Mert ha Arany János azt írhatja 1857-ben, hogy „te hunczfut Ferenc Jóska, ördögfattya nyomorult gyilkosa, a ketyegő fészkes fityfene költsön neked ódát, nem én!”, nos, ez derék és egyenes magyar beszéd lett volna. A *walesi bárdok*at viszont valahogy jobban szeretjük... Vagy ha Sütő András 1981-ben megírhatja, hogy Ceaușescu a „szocialista nemzet homogenizációja” által egyet akar: a „magyar nemzetiségű románok” teljes és végleges bedarálását egy engedelmes, egynyelvű, amorf néptömegbe, akkor mi értelme lett volna *A szuzai menyegző*nek, remekbe szabott előtanulmányával, a *Perzsák* című esszével együtt?

A minap újra kezembe került Sütő András e két írását tartalmazó könyve. És lapozgatva ugyan merre kalandoztak gondolataim? Természetesen megint az a támadás ötlött fel bennem (vajon hányadszor?), amit egyes történészek háttértűzével a román bulvársajtó folytat *A székelység története* című „kézikönyv és tankönyv” szerzői, szerkesztői és kiadói ellenében. Mi tagadás, azt hiszem, immár úgy vagyok ezzel, mint a szexmániás, akinek az autóablak-törlő mozgásáról is csak az jut eszébe...

A támadás szakmai részére, az érintettség okán, próbáltam már reagálni, szánalmas volna ugyanezt ragozni tovább. Most egy elvi kérdést szeretnék felvetni, mely akár függetleníthető a vitát kiváltó könyvtől, miszerint *van-e joga egy tájtörténetileg-néprajzilag körülhatárolható, saját csoporttudattal rendelkező kisebbségi közösségnek arra, hogy saját történelmi narratívája legyen?* Hiszen a vita voltaképpen *erről* szól, és nem az egyébként kétségkívül vitatható (és *korrekt* disputát igénylő!) tudományos kérdésekről. Vagy pedig ennek helye nincs, csak annak, amit Dan Brown bestsellerének egyik szereplője vall a történelemről: „...A történelmet mindig a győztesek írják. Amikor két kultúra megütközik, a vesztes megsemmisül, és a győztes írja meg a történelemkönyveket. Amelyekben persze a saját ügyét ünnepli, az ellenfelét pedig becsméri. [...] A történelem, természeténél fogva, mindig egyoldalú beszámoló.”

A *Perzsákban* Sütő – a maga idején merészen aktualizáló átköltésben – vázolja az alternatívát, amelyet a világhódító makedón vezér kegyesen felkínált Bétisznek, Gáza város hős védőjének: „Légy a mi testvérünk, Bétisz, Hellász fiai magukba fogadnak, megosztják veled nyelvüket, kultúrájukat, még isteneiket is, akik megengedik majd, hogy áldozatot mutass be nekik; add föl nyomorú barbár mivoltodat, légy görög, légy makedón, s velük és általuk egyenrangú polgárként gyakorolhatod az ő jogaikat! Térj eszedhez, Bétisz, vedd ki magadból Ahrimánt, a Rossznak istenét, s ne hidd, hogy a Nap Ormuzdnak mindent látó szeme; isteneid, a rosszak is, csak arra jók, hogy MÁS légy, nem görög. Az igazi istenek az Olümposzon laknak. Hozzánk csatlakozva s barbár nevedet feledve – gondold el, mily szépen s bizalmat keltően csöngene: Philón, Plátón, Xenophón vagy Anakreón – az agorának lehetnél szavazó polgára; ha érdemed engedi: bazileusz is a polisznak élén, öregségedre pedig a legfelsőbb tanácsnak: az athéni bulénak tagja. De Bétisz, tudatlan konokságában, nem óhajtotta a bulé-tagságot. Az ostromlók, hogy mégis megnyerjék maguknak: átfúrt bokáinál gyeplőszíjra fűzve, lovakkal vonszoltatták végig a városon.”

Hogy pedig újabb Bétisz-féle ellenállók ne foganhassanak, megszületik a „*Nagy Menyegző*” gondolata: tízezer görög-makedón katona tízezer perzsa nővel ül nászünnepet; maga Alexandrosz pedig III. Dareiosz király lányát veszi ez alkalommal feleségül, míg vezérei perzsa szatrapák leányait. A számok körül adódnak némi viták, amúgy az eseményt a történetírás tényként kezeli. Miképpen a szándékot is eléggé egyöntetűen értelmezik a historikusok: a makedón vezér így akarta birodalmát elindítani végre a nyelvi-vérségi, szokásrend- és hitbéli egységesülés útján.

A történet további fonalát Sütő, a Ceaușescu-korszak fékeit veszelve bekeményítő szakaszának nemzetiségpolitikáját idéző, még erőteljesebb aktualizáló hangsúlyokkal folytatja:

„A királyi parancs végrehajtott.

Vadonatúj hangon tízezer csecsemő bömbölte a nászéjszakás offenzíva diadalát; a legtartósabbnak mutatkozó győzelmet, amely minden cezaromániás férfit megkísértett később. [...]

A tömeges erőszak, épp áldozatainak sokasága miatt, meg a tiltakozás hangjait elfojtó lantosok és fuvolások nagy ricsaja folytán, az önkéntesség látszatát keltette. [...]

De nem adták fel a küzdelmet a parittyapártájuktól megfosztott asszonyok sem.

Utolsó mentsvárukba: az anyanyelv védősáncai mögé menekültek. Immár egyetlen szövetségesükre: az Időre utalva, a pillanatot várták, hogy ősi dalaikat és isteneik nevét gyermekeik fülébe ültessék. Reménységüktől elvakultan nyilván képtelenek voltak a különbségtételre: hogy Mithrasz ezer füle és tízezer szeme képletessé – a hatalomé valószínűségű. Egyebek között az apanyelvűséget szigorúan megkövetelő férji uradalom s a besúgó hadának éjjel-nappali buzgósága révén. A legártatlanabb mozdulat körül is. Egy altatódal ellen följelentést tenni: adott helyzetben éppoly érdemes cselekedet, mint bármiféle ármánykodás felfedése.

Sándornak tehát le kellett csapni a csecsemőgyűgösbe rejtett anyanyelvi összeesküvésre. Görög neveltetésük biztosítása végett a gyermekeket saját felügyelete alá helyeztette.

Kétezer év jövődétávlátából mintha Rousseau sugalmazta volna neki a máig is érvényes pedagógiai igazságot: a gyermekkor az ELME ÁLMA. A tudatnak még karcotlan, hófehér mezeje. Az ifjú azé lesz, aki – ezt a mezőt szavaival teleírva – állomáslapból a gyermeki elmét magának fölbreszti; aki nem röst elsőnek közölni vele, hogy milyen ügyet kell majd szolgálnia.”

Ez az elfelfuttatás az 1980-as években már-már a vakmerőséget kísértően bátornak tűnt. És amikor bővebben kifejtve meg dramatizálva *A szüzei menyegző* előadásain szembesültek vele, zsúfolásig tömött, talpra emelkedett magyar nézőterek tombolva ünnepeltek országszerte. Tökéletesen „átjött” az, amit „át kellett hallani”. A szerző pedig – egy 1981-ben rögzített interjú során – magyarázkodik is, meg nem is: „Bár nem a saját századomat akartam erőszakkal visszavetíteni egy korábbi idejére a történelemnek, hanem a történelemnek abból a belső köréből próbáltam kiindulni, ami akkor történt, de nyilvánvaló, hogy az ember nem teheti félre mindazt, ami saját korának közérzetéből felszívódott gondolataiba.” Igen, ez akkor így volt kerek egész...

A történelmi igazság azonban mindig bonyolultabb, mint az üzenet, amit közvetíteni hivatott. Hiszen a birodalmát kiteljesítő Alexandroszt legalább olyan erőteljesen bírálják saját görög-makedón vitézei, azzal vádolva őt, hogy lélekben behódolt a perzsáknak, asszonyait közülük válogatja, perzsa köntöst hord és szokásokat vett fel, tipikus keleti zsarnokként viselkedik, nem tartja már becsben őket – akik a világ végéig követék –, hiszen a leigázott perzsák soraiból bőséggel kikerül és egyelőre hűségesnek tűnik az a dárdáshad, mellyel terveit tovább szőheti. Ekképpen méltatlankodó katonái közt zendülés tör ki, amit ugyan sikerül lecsillapítani, de Alexandrosz 11 500 görög-makedón harcost, „érdemei elismerése mellett” egy tömegben egyszerűen „hazavág”, azaz Hellászba küld. Köztük nyilván szép számmal voltak „szuzai” férjek is, de „a nagy ügy” érdekében köttetett kényszerházasságok – mindettől függetlenül – nem működtek, rendre bomlottak fel. A görög-makedón harcosok egyszerűen nem tartották méltónak, hogy a hódoltatott „barbár” nemzetségekből vett menyecskéket házastársként kezeljék. Hogy pedig az ifjú arák lelkük és tudatuk mélyén miként éreztek az apáikat-fivéreiket legyilkolók, szülőházaikat felgyújtók iránt, arról is lehet némi sejtésünk. Még Alexandrosz életében új körülmények kezdenek tehát körvonalazódni...

Aztán összeomlik minden. „A dicsőséges Nagy Sándor [...] halálának napján – ismét Sütő Andrást idézve – a szuzai gyermekek második esztendejükbe léptek. Anyjuk nyelvén csiripeltek már, mint a tanítómesék parányi madarai, melyek egykor az oroszánt megették...”

Vagyis – visszatérve egy röpké helyesbítés erejéig Dan Brown gondolatához – *a történelmet csak részben írják a győztesek.* Ők írják – ehhez nem fér kétség – a „hivatalos” történelmet. De a legyőzötteknek, megaláztatottnak, behódoltottnak is megvannak a maguk narratívái, és megtalálják ezek továbbadásának módját. Nem akadémiai tézisek öröklődnek így, tudós érvrendszerekbe csomagoltan, keménytáblás díszkötetekben, majd színes-szelesvásznú kosztümös filmekben rögzített (ál)naiv hőseposzokként, hanem halk szóval énekeltek, suttogott, esetleg elsárgult lapokon továbbadott történetek. Ha pedig a nyilvánosságot kísértik, szimbólumok hada nehezíti a cenzorok dolgát, látszólag gügye gyerekversekbe, tündérmesékbe, elfeledett óvilágok történeteibe burkoltan érkeznek a többszörösen rejtjelezett üzenetek. Hitelességüket senki nem ellenőrzi, sem történelmi, sem filológiai szempontból, hiszen a történet egészében és minden részletében teljesíti az illegális valamennyi kritériumát. Hivatalosan nincs, de működik, elvileg akár évszázadokon át. A hősök és erények – valódiak, vagy költöttek – nem az állami zsoldban álló hivatásos mítoszteremtők boszorkánykonyháiban nőnek félelmetes és egyben jószágos óriásokká, hanem csak úgy spontán, szájról szájra, mígnem jön az internet, és minden korábbi korlátot szembekacag. A történettudomány gondosan, évszázados szabályok szerint kiépített gátjai eleve hiányoznak: *akitől megtagadják történelmét, annak azt taglaló tudománya sem lehet.* Persze attól még e közösségeknek vannak történettudományt művelő tudósai: kóbor részecskék a többségi hatalom szigorúan ellenőrzött rendszerében. Számuk meg súlyuk egyre csökken, és kerülniük kell minden kényes kérdést, vagy ami még rosszabb, a hatalom álláspontját kötelesek képviselni az adódó vitákban. Marad hát a fű alatt tovább élő alternatív múlt, melynek kliéiben a régi mítoszok csodái hatványozódnak, nincs már képzelet, mely lépést tartana a jelenséggel.

Állapotok, melyekről úgy hittük, túllépett rajtuk az idő. A jelek szerint némelyek bosszúságára. A kérdés csupán annyi: itt és most, a harmadik évezred hajnalán, kinek használna a visszatérés?

Hermann Gusztáv Mihály

TÜDŐS S. KINGA

FELTÁMASZTHATÓ ÉLETDOKUMENTUMOK

Conscriptiók, inventárok, urbáriumok az erdélyi fejedelmek korából

Bár írásunkban a bemutatott források tudományosan felhasználható jellegét hangsúlyozzuk, ez nem jelenti azt, hogy e forráscsoport kizárólag a szakemberek számára értékes. A laikus érdeklődő is „időutazást” tehet egy-egy hajdanában büszke kastély rég kiürült lakóhelyiségeinek dűledező falai között, ahol a régmúlt időkben nemegyszer került sor éles vitákra a haza sorsáról. Igaz, a mára már elhagyott udvarházak, otthonok, romokban heverő ajtók küszöbeit „átlépve” az olvasót nem várja a házigazda díszesen terített asztallal. Ennek ellenére mégis otthonra találhat, hiszen nyitva áll előtte a kastélynak minden zuga: az „úr házatól” a cselédszobáig, a pincéig, kamráig. S ki tudná megállni, hogy ilyen környezetben képzeletében ne jelenjen meg egy-egy velencei zöld gránát mentében öltözött, fején nyusztcsüveggel egykori nagyjaink közül a házigazda, aki a bársonnyal borított kardját derekára kötve épp az országgyűlésre indul. Mert a veszedelem elől védeni kellett az otthon melegét. S ökögyelme jól tudta, míg van tisztá forrás, abból erő is fakad.

■ Ezek a kincstári vagy az írásbeliséget ritkábban használó erdélyi várak, kastélyok, udvarházak urainak gazdaságát felmérő összeírások az élet egy-egy sarkalatos fordulópontján készültek. Írhatták/kelethették a vármegyék valamelyikében vagy a határszéli birtok falvak egyikében, általában a földbirtokos, a kis- és főnemes rendelkezésére, de bizonyos esetekben – például tulajdonosváltáskor, örökösödés, birtokelkobzás vagy más birtokjogi perek alkalmával – azt a kincstár is elrendelhetette.

A zömében a világi emlékekre korlátozott összeírások többségében részletesen felsorolták a birtok központját képező otthonok helyiségeit, a lakóterek berendezéseit, az élet fenntartását biztosító konyha, kamra, pince leírását, az udvarok, kertek kinézetét, a hozzá tartozó szántóföldek, legelők, erdők és rétek, a halastavak, malmok és malomházak – esetenként műhelyek, bányák – meglétét és állapotát, valamint a birtokon szolgáló jobbágy- és szolganépet állatállományukkal együtt.

E sajtóságos okiratgyűjtemény ezáltal vált ma már nélkülözhetetlen segédeszközzé a művelődés-, művészet-, az építészettörténet, a mezőgazdaság-történet, a népi kultúra megismerésének éppúgy, mint a társadalmi demográfia tanulmá-

nyozásának. Információs értéke tovább bővíthető a szóban forgó földbirtokok igazgatásáról szóló feljegyzésekkel, gazdasági utasításokkal, számadásokkal, alkalmi kimutatásokkal (extractus), valamint különböző természetű feljegyzésekkel (memoriale), szegődményekkel (conventiones), naplókkal (diarium), amelyek alapján a hajdani feudális életforma számos kérdése-válasza fogalmazható meg.

Az okleveles anyag sajátosságához érdemes még hozzáfűzni, hogy nem a szemlélődést, a szépséget értékelő-minősítő közvetlen élmény tolmácsolására voltak hivatva. Az összeírást végző „*deákos emberek*”, a *conscriptorok* jól körülhatárolt szabályokhoz alkalmazkodtak. Ők nem voltak emlékirók, elbeszélők, naplói-írók. A látottak szépségét nem levélpapírra rótták, hogy annak élményét szeretteikkel megosszák. Hivataltból, rendelésre cselekedtek. Ennek ellenére mégis akadtak közöttük néhányan, akik – a reneszánsz kor emberének művészet/műalkotás iránti szellemiségéhez híven –, szépet érzékelő, értékelő megjegyzéseiket nem rejtették soraik mögé.

A feljegyzések készítői nem gondolták, hogy évszázadok múltán nekik köszönhetően ismét feltámadhat az élet a várakban,

a kastélyokban, az udvarházakban. Leírásuk alapján az utókor újfent számba vehet minden lakószobát és konyhát, fontossá válhat minden fiókos asztal, falba épített almárium, festett mennyezet. Jelentőséggel bír majd a pincékben, kamrákban tárolt élelmiszerek jegyzéke, a csűrökben, színekben őrzött, felsorolt egyek-mások.

Bár ezek az irományok gazdaság szempontú megfontolásból készültek, a mai ember számára tartalmuk átértékelődik. Adatszolgálóivá váltak a régi rendi társadalom hétköznapi történetírásának – várak, kastélyok, udvarházak művelődéstörténetének. A conscriptiók, inventárok, urbáriumok információs értékének felhasználása – a 19. század második felének előzményei nyomán – a 20. században újabb lendületet vett az erdélyi történetírásban. Előszörban a Jakó Zsigmond, Makkai László, David Prodan, B. Nagy Margit által készített tudományos igényű és nagyobb lélegzetű, módszeres összefoglalókra gondolunk. Tanulmányaik értékét tovább növelte, hogy azokhoz számos korabeli szöveget vagy szövegrészt is mellékeltek.¹ E kutatások zöme elsősorban a vármegyékre vonatkozik, Székelyföldön készült összeírásokról viszont alig találunk bennük utalást.²

A birtokos rendeletére készített összeírást – a *conscriptiót* gyakran csak *inventárnak* nevezve – a szolgálatában álló gazdatiszt vagy az udvarbíró (*provisor*), esetenként a számtartó (*racionista*) végezte. A helyszínre kiszállva végigjárta a lakóépületeket, a gazdasági udvart, megvizsgálta a birtokhoz tartozó földeket és a földhasználat rendjét, majd a látottakat írásba foglalta. Előbb piszkozat formájában az ún. „*prima vistát*” készítette el, majd átmásolva, a jegyzéket letisztáztva, aláírásával és pecsétjével hitelesítve adta át urának.

A kincstár rendelkezése készítette összeírást, az ún. „*törvényes conscriptiót*” a hivatalból kiküldött ember, a „*kamarai személy*” annak rendje s módja szerint állította össze. A szóban forgó birtok, épület, stb. településen belüli elhelyezkedésének pontos leírásával, általában az égtájolás megállapításával kezdte. Ezt követte a szomszédok pontos megjelölése, megnevezése.

Erdély első Bécsbe kihelyezett vicekancellárjának, gróf Kálnoki Sámuelnek a rendelkezése 1698. február 18. és március 27. között készült összeírás a miklósvári kastélyról. A conscriptor így kezdte leírását: „...*Udvarháza vagyon Miklosvár székben, Miklosvár nevű faluban, egy felől az*

megh irt falu mezein és Dél felől az megh nevezett Udvarházhoz való Tó szomszéd-ságaiban, melly Udvarháznak nap nyugot felől vagyon egy fenn álló Galambugos Kapu lába, Kapu nélkül.”³

Az összeírások szövegszerkezete évszázadok során sem változott. Kálnoki József⁴ bölöni (Háromszék) nemesi kúriáját 1716-ban is hasonló szempontok alapján mérték fel: az udvarház „*vagyon a falunak felső végin in vicinum alol Farkas György, felül a Mohos kert*”.⁵ 1807-ben, amikor a királyi tábla megbízott emberei az oltszemi Mikó-kastély conscriptióját állították össze, a bevezetőben itt is előbb a szomszédokról szólnak: „*Vagyon itten Oltszemen az Exponens Gróff Urfi ő Nagyságának udvarház helye [amely] szomszédoltatik [...] egy felől az ország és falu közönséges útjával, másfelől egy darabjában az Olt vizével – valamint [...] az ő nagysága szolgáló embereinek lak telkeikkel [következik három szolgáló nevének felsorolása]*”.⁶

Az összeírásokban ezután következik az udvarház, a kastély, esetenként a vár bejárati részének a leírása, majd folytatódik a lakóépület, a „*nemes udvarház*” számbavételével. Az összeíró végigjárta a ház lakóhelyiségeit, a hozzá tartozó, a szükségleteket kielégítő és szolgáló mellékhelyiségeket: a konyhát, kamarát, pincét, sütőházat stb. A kaputól az udvar jobb oldalán emelkedő „*szegélet ház*”, azaz szoba után a „*palota*”, majd a „*bolt*” (bolthajtásos szoba) következett. Onnan a „*mellette lévő ház*”, a „*végso ház*”, aztán a „*régi Bolt*”, ahonnan végül az alsó szinten sorakozó házakba, „*kamorrákba*” és a pincékbe jutott.

A lakóhelyiségek leírása a maguk eredetiségében tárja elénk, sorjázza a hajdani élettereket. Évszázadok távolából így nemegyszer épp ezek alapján tisztázódhat egy-egy vár, kastély vagy udvarház épületénél történt munkálatok időbelisége, stílusa, nagysága, betöltött funkciója. Szerencsésebb esetben előfordulhatott, hogy egy-egy épületről rövid idő múltán újabb összeírást készítettek, így az időközben történt átalakítási munkálatokat folyamatukban is megismerhetjük. Példa erre a Marosvásárhelytől nem messze, a Maros partján fekvő Gernyeszeg⁷ ma már teljesen átépített kastélya, amelyről csaknem két egymást követő időszakban készült összeírás.

1675-ben, amikor az épület a korabeli Erdély történetének egyik meghatározó alakjaként számon tartott Teleki Mihály

kancellár tulajdonába került, megrongálódott állapota miatt részbeni átépítésre szorult. A kastély építéstörténete korábban csak nagy vonalakban volt ismeretes. Am az időközben előkerült 1685. évi, majd az 1689. évi, tehát egymást rövid időn belül követő inventáriumok összehasonlítása alapján lehetőség nyílt a történetek nyomon követésére. Az építés menetéről többek között azt is megtudjuk, hogy míg pl. az 1685. évi összeírásban a várkastély délkeleti szögletén egy „*hat szegre Boronábul rótt ja Bástyá állott*”, addig a négy évvel későbbi conscriptióban már egy úgynevezett „*Veres Bástyáról*” számoltak be. Ennek alapján világos, hogy ez az épületrész 1685 után készült el, és 1689-re már készen állott. A két különböző időpontban keletkezett összeírásból még más, főleg az épület keleti szárnyán történt változásokról is tudomást szerezhetünk.

Az épületleírások révén csaknem minden erdélyi kastély, udvarház vagy vár rekonstruálható. Így történt ez a gyergyószárhegyi (Csík-Gyergyó-Kászonszék) Lázár-kastély reneszánsz kori formájának restaurálásakor is, amikor azt egy, a 18. században készített összeírás alapján állították helyre az 1960-as, 1970-es években. Hasonló segítséget nyújtott a restaurálási munkálatokhoz a miklósvári reneszánsz kastély 1698. évi s az ugyancsak Kálnoki Sámuel tulajdonát képező kőröspataki udvarház leírása is, amelyeknél az újjáépítési munkálatok napjainkban is folynak épp ezek alapján.⁸

Az összeírók egy-egy „*nemesi kúriát*” hol várkastélynak, hol pedig kastélynak vagy egyszerűen udvarháznak tituláltak. Mentségükre szolgál, hogy az udvarház és kastély megkülönböztetése az erdélyi összeírásokban leginkább a 17. század eleje-közepe tájától vált használatossá. Az ismérvek, amelyek alapján az épületeket egyik vagy másik típushoz sorolhatták volna, még nem váltak világossá. Alapjában véve ma is egyedi elbírálás szükséges a megnevezések értékelésekor, hiszen a helyi társadalmi és gazdasági viszonyok, sőt földrajzi adottságok függvényében az épületek rendeltetése hasonló volt ugyan, de formai sajátosságait tekintve számos változatban jöttek létre.

Említettük, hogy az összeírók között akadt olyan is, aki a mai olvasót részletes, színes leírásokkal „ajándékozta” meg. A kilyéni (Háromszék) Székely-kúria⁹ írnoke egyike ezeknek a „szép szavú” összeírók-

nak. Ő az, aki a „*Nagy Kőházban*” lévő asztal terítőjéről azt is megjegyezte, hogy az egy „*új nyomtatott Szattyán bőr*”. A „*Belső Kőház*”-ban lévő asztal pedig „*szép, új veres szarvasbőrrel fedett*”. Az „*Asszony háza*”-ban a hat, vörös bőrrel behúzott töltött szék egy esztergályozott lábakra csinált, fekete viasz vászonnal bevont asztal körül sorakozott.¹⁰

Hasonló érzékkel járta és írta össze a gernyeszegi kastélyt Sípos Mihály megbízott. Ízelítőként a leírtakból: a Nagyasszony Veér Judit lakóhelyiségében az ún. „*Második ház*” falait 19 skarlát szőnyeg díszítette, itt-ott 20 különböző méretű rámás képekkel. A fekete virágokkal festett rövid fogasokon üvegekupák, csészek, kancsók, víznek való lapos üvegek függtek. Az asszony ágya újonnan csinált, metszett, tarkásan festett, aranyos, fapolcos, amely felett – az 1685. évi összeírás szerint – a gerendába szegezve egy vasrudon egy vaskarika volt felerősítve, amelyet „*erőtleniségének gyámolítására*” készítettek.¹¹ A díszes ágy két oldalán négyszögű asztalok. A berendezés tartozéka volt még a zöld posztóval borított hosszú asztal, egy fehér és három zöld karosszék. A sarokban virágos, zöld mázas kályhákból rakott magas kemence „*teteje kívül apróbb, de a fal felől való résziben magas tábla csipkével megcsipkézve*”.

Az 1698. évi összeíró, akit Kálnoki Sámuel bízott meg kőröspataki udvarházának lustrájával, a fentiekben említett conscriptorokkal szemben tényszerűen szűkszavú. Az Úr lakószobájában talált bútorokat leltárszerűen sorjázta: egy lábas deszkaasztal, három karosszék, egy kisméretű kéthajós pohárszék, két fogas. Így és ennyi.

A jómódú erdélyi családok gyermekeit a kastélyok, udvarházak iskolaházaiban házitanítók okították. Az összeírásokban egy-egy jelentősebb birtokközpontban létesített iskolaházról is beszámolnak. Egyik szép példa erre a Teleki Mihály-féle gernyeszegi összeírásban szereplő iskolaház leírása. Annak „*belső házában*” a falra függesztve 22 darab, kisebb-nagyobb „*rámás karta... falra való sujtásos szőtt kelim forma matéria 5 darab*”. Volt ott még „*vásznonra írt Királyok s Asszonyok képe*”, rámba foglalt írások, valamint hosszú asztal, karos pad, parasztszék és almárium.¹² E falak mögött készítették el a fegyedelemasszony, Bornemissza Anna „*Hallotti Kártját*”, amelyhez emlékkerseket

a Teleki csemeték: László, József, Pál és Sándor írtak.¹³

Hangsúlyozzuk, az összeírásokban szereplő bútoreírások jelentéktelen, viszonylag aprónak tűnő megjegyzései az iparművészet számára jelentős információs értékkel bírnak, hiszen az erdélyi otthonok 17. századi eredeti lakószoba-berendezései sehol sem maradtak meg, legfeljebb kivételesen egy-egy bútordarab hírnemőnek. Így tehát róluk képet elsősorban az összeírások alapján nyerhetünk.

Az inventárókban a lakóház leírását a gazdasági épületek összeírása követte. Tovább járva az udvarházat a *provisor* a földszinten elhelyezkedő épületrészeket vette szemügyre: a konyhát (esetenként külön építve), a kamrákat, a sütőházat. Majd folytatta útját a gazdasági épületek között, számba véve az istállókat, színeket, esetenként a gazdasághoz tartozó műhelyeket. Ezek alapján mérhetjük fel, vehetjük számba az egy-egy gazdaság éléstárában felhalmozott termények mennyiségét, a tárolásra szolgáló berendezéseket, sőt még a termelési munkaeszközöket is.

Sajnálattalunkra a korabeli összeírások nem vagy alig szólnak a kastélyokhoz, udvarházakhoz tartozó kertek-parkok világáról, amelyek Erdélyben még nem a fényűzés kedvéért, a szemet gyönyörködtető látványért hozták létre. S bár létezett már úgymond „*élvezeti kertkultúra*” sokféle virággal, amelyek – Lippay János hasonlatával élve – az „*ember szeme világát is csillámitya*”, de azok is alapvetően gyakorlati célt szolgáltak.¹⁴ A 16. század második felében, még inkább a 17. században Erdély-szerzte építkező főurak, tehetősebb nemesek a humanista szellemhez igazodva lakóházaikat körülvevő kertjeikkel is igyekeztek az új stílust követni.¹⁵ Az inventár beszámolója alapján a geryeszegi kastélypark az 1685. évet követően már szabályos virágtáblákra osztott parterrel fogadta az oda belépőket. Közülük négy táblában szegfű, két ágyban felfolyó színes sarkantyúvirág virított, egy tábla mezei liliom, hat virágágyban színes viola, kettőben pedig bársonyvirág. A park közép-pontjához vezető sétány két szélén egy-egy rend fehér- és sárgaliliom, valamint két rend rózsafa sorjázott.¹⁶ Ilyen „*kegyes*” inventárral viszont kevés alkalommal találkozunk.

Az ingóságösszeírások alkalmával ki-egészítő iratanyagként, de gyakran önálló formában *urbáriumokat* is készítettek –

általában tulajdonos- vagy gazdatisztváltás esetén, a birtok vagy birtokrész átvételekor, az adott birtokkal kapcsolatos perek folyása során, vagy amikor a régi összeírás már valamely okból elavult. Urbáriumot állítottak össze a birtok elkobzását követően is, amikor az a fejedelmi fiskusra szállt, vagy onnan adományként a kincstár tulajdonából új gazdához került (*inscriptio*).¹⁷ Készítjük többnyire az alkalmazott gazdatisztok, másként udvarbírók (*provisor*) voltak, máskor a mellettük szolgáló számtartó vagy íródeák, akikre az egész gazdasági ügyintézés nyilvántartása hárult.

A fejedelemség előtti korból ránk maradt – meglehetősen kevés – urbárium latinul készült.¹⁸ Használatuk az uradalmi gazdálkodás adminisztrációjában viszont a 17. század közepe táján vált gyakorivá, szövegük a néhány soros latin bevezetőt követően magyar nyelven készült.¹⁹

Az urbáriumok megnevezése a kor-
szakban nem egységes. Az összeírók gyakran nevezték „*Urbaria*” elnevezéssel, annak ellenére, hogy tartalmukban jobbra az urbárium szabályait követték. Az elnevezésben tehát nem voltak következetesek. Így történhetett meg, hogy például az 1642. évi aranyosszéki hadköteles székelyek összeírását is az „*Urbaria*” elnevezéssel illették a tartalmának inkább megfelelő és egyébként is szokásos „*Connumeratio*” vagy „*Regestrum*” helyett.²⁰

Makkai László megítélése szerint Erdélyben és a Részeken az urbáriumoknak egy fejlettebb típusa vált használatossá: „*ami valószínűleg a kincstári birtokon Bethlen Gábor idejében bevezetett egységesítés következménye.*” Sajátosságukhoz azt is hozzáfűzi, hogy általánosságban „*az erdélyi urbáriumokból hiányzik a teleknagyság megjelölése, mert az erdélyi jobbágyszolgáltatások nem a teleknegosztáshoz alkalmazkodtak.*”²¹

Mivel az uradalmi gazdálkodás adminisztrációjában a 17. század második felében már elterjedt az írásbeliség, megsokasodtak nemcsak a vármegyei birtokok, de a székelyföldi gazdaságok állapotáról szóló összeírások is. Az urbáriumokba foglaltak fő feladata elsősorban az volt, hogy rögzítse a jobbágylakosság földesúrral szembeni kötelezettségeit, szolgáltatásait, valamint – vizonzásképp – a földesúr részéről a jobbágyoknak adott engedményeket. Ez a két fél közötti „*szereződésnek*” is felfogható okirat – amely a földhasznála-

tot, a mindennapi falusi élet mikéntjét, az uraságnak járó „*úrbér*” különféle fajtáit sorolta fel – lényegében arról biztosítja a feleket, hogy az írásban lefektetett szolgáltatásokon, juttatásokon kívül egyik fél sem követelhet többet a másiktól.

Egyfajta jogviszonyt meghatározó hiteles iratként tartották tiszteletben az urbáriumot. A székelyföldi birtokokkal is rendelkező Bethlen Miklós fontosnak tartotta gazdaságának számbavételéről hiteles iratot készíttetni. Ezzel kapcsolatban egyik tisztartóához a következő sorokat intézte: „*Ha valamely jószágokban közelebb való urbáriumok találtak, azokból, ahol nem lesznek pedig, annak rendi szerint conscribáltván*” igazgassa a birtokot.²²

Az urbáriumokban sor került a majorodási földbirtok (szántó, legelő, erdő, kaszáló, halastó) természetének, az ott dolgozó férfijobbágyok és szolgák neveinek, azok fiainak a bejegyzésére, egyszersmind felsorolták állatállományukat, valamint a háztartásonként rendelkezésükre álló földek mennyiségét. Ennek köszönhetően tudunk a megművelt földek terményeiről, az adott vidéken termelt gabonafélék, hüvelyesek, vetemények fajtáiról és mennyiségéről.

A 17. század utolsó évtizedeiben keletkezett okiratokban ezt még a *fugitivus* (szökött), valamint a *vagus* (kóbor) jobbágyok névsorával is kiegészítették. Itt jegyezzük meg, hogy mivel az urbáriumok nemegyszer tekintélyes mennyiségű személyösszeírásokat is tartalmaznak, demográfiai mutatóként is figyelmet érdemelnek. A jövevényeket és az elvándorlókat, a fugitivusokat tartalmazó lajstromok pedig mind a belső, mind a külső migráció nagyságára, sőt földrajzi vonalára is enged következtetni.²³

Az urbáriumok illusztrációjaként álljon itt az 1691. évi Kálnoki-féle összeírás, amelyből a grófi birtok földvagyományáról a következő adatokat összegezhetjük: a jelzett időszakban legkevesebb 830 holdra terjedő szántót művelt a 7 nagyobb gazdasági központ köré csoportosult, 18 falu vagy falurészben élő, kb. 150 jobbágy- és szolganép.²⁴ A kilyéni Székely Ferenc nemes birtokához pedig jóval kevesebb, azaz száz holdra terjedő, mezőgazdaságilag megművelhető földterület tartozott, amelyen ötvennél is több „*fejekötött*” jobbágy dolgozott.²⁵ Az „*inventárból*” Miklósvár, Bölon, Köpec, Barót, Közéapajta, Szárazajta és Zalánpatak jobbágyairól és cigányairól, valamint azok állat- és földvagyományának

nagyságáról is tudomást szerzünk. A kimutatásszerű oszlopokban előbb a férfijobbágyok neveit (*Nomina Personarum*) jegyezték fel, azt követték a fiúgyermekek keresztneveit és életévüket megörökítő sorok (*Filii cum aetate*), majd külön kimutatásba foglalva az állatállomány (*Equi, Boves, Vaccae, Iuvenes, Oves, Apes, Porci*). Végezetül a jobbágyok funkciójára, munkakörére vonatkozó megjegyzéseket sorolták fel, mint például: udvari varró, kocsis, halász, szakács, téhenpásztor, valamint azt, hogy még „*egy kenyéren*”, azaz együtt él a szüléivel. A miklósvári Vajda Ferencnek, a gazda udvari kocsisának egy tízéves fia és egy disznója volt. Damokos Mihálynak, a szakácsnak egy hároméves fiacskájáról szólnak, az állatállományával kapcsolatban pedig 4 ökröt, 3 tehenet, 2 borjút, 40 juhót és 4 disznót jegyeztek be.²⁶ A cigány jobbágyokról külön kimutatást készítettek, hasonló beosztás alapján. Bölonben például 5 cigány család tartozott a gróf birtokához, azok 14 fiúgyermekével együtt.

Ott, ahol erre szükség volt, az elhagyott telkeket (*deserta*) és a szökött jobbágyok (*fugitivus*) pusztá házhelyeit is feltüntették a jegyzékben. A Miklósváron élő Oláh Keresztes négy fiával szökött el, és az összeírás idején a szomszédos Köpecen a malomban lakott.²⁷

Az urbáriumban a nevezett jobbágytelkek (*sessio*) és a hozzájuk tartozó szántóföldek, szénarétek s egyéb hasznos helyek pontos földrajzi leírása is megtalálható, a szomszédok neveinek és a használatban lévő földterületek nagyságának említésével. Így például a Miklósváron lakó Csiki Ferenc jobbágy házának helyét Urák Miklós és Sütő Tamás szomszédságában jegyezte fel. Egyik szántásra alkalmas földje a miklósvári határban a „*Keresztes Pataka*” és a nagyobb (azaz idősebb) Bartha Mihály szomszédságában terült el, ahová tavasszal 9 véka búzát vethettek. Az egyik szénarét, amelyről a jobbágy két szekér szénát kaszálhatott, egyfelől az Olt folyó, másfelől Nagy István kaszálója között terült el.

Az urbáriumok sok esetben már eleve oszlopokba rendezett számadatokat kínálnak. Megelőzve a statisztika korát, kiváló lehetőséget nyújtanak táblázatok elkészítésére. A kézenfekvő és egyszerű számadatok értékével kapcsolatban azonban szükséges megjegyezni, hogy bár legközelebb állnak a korabeli valós állapotokhoz, értékeiket csakis a nagy számok törvénye alapján értelmezhetjük. Egy-egy gazdaság-

ról rövid idő múltán több összeírás is készült, ezek adatainak összevetése magától kínálkozik. Az így nyert adatok alapján

betekintést nyerhetünk a nevezett gazdaság fejlődésének folyamatába felemelkedésének vagy hanyatlásának időszakából.

■ JEGYZETEK

1. Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kvár, 1944. (A továbbiakban Jakó 1944); Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp., 1954. (A továbbiakban Makkai 1954); David Prodan – Liviu Ursuțiu – Maria Ursuțiu: *Urbariile Țării Făgărașului*. I–II. Buc., 1970, 1976; B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták*. Buk., 1973. (A továbbiakban B. Nagy 1973). Uő: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Buk., 1970.
2. Az önálló erdélyi fejedelemségben készített urbáriumok, conscriptiók között sajtóságs csoportot képeznek a székelyföldi összeírások, amelyek különleges értéke abban áll, hogy olyan részekről szolgáltatnak adatokat, ahol a társadalmi, földrajzi adottságok és viszonyok még annyira sem kedveztek a nagyobb kiterjedésű földbirtokok kialakulásának, mint Erdély más vidékein. Ez az oka annak, hogy a gazdasági élet központját képező igényesebb építkezésekre is csak kivételesen került sor. A szerényebb nemesi birtokokkal rendelkező Székelyföldön részben ezért nem válhatott szükségessé és rendszeressé, így szokásba sem jöhetett a magánbirtokokat számba vevő urbáriumok, conscriptiók elkészítése.
3. Kálnoki Sámuel gróf (mh. 1706) Háromszék főkirálybírája, majd erdélyi kincstartó. A Bécsben létesült erdélyi kancellária első kancellárja vicekancellár néven. A tulajdonát képező miklósvári – ma is csaknem teljes egészében álló – reneszánsz kastély helyén a 16. század közepén egyszerű udvarház állott. Építtetője feltehetően Kálnoki Bálint volt. A 17. század közepe táján az udvar nyugati részén, a földterasz peremén új épületet emeltek. A hosszánegyszög alapú lakóház délkeleti és északnyugati sarkaira reneszánsz olasz bástyáknak megfelelő építményeket emeltek. A szabályos alaprajz szerint épített miklósvári kastély bástyás kompozíciójával az erdített jellegű késő reneszánsz kastélyok egyik kevésbé ismert alkotása volt. (Tüdős S. Kinga: *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*. Buk.–Kvár, 1998. A továbbiakban Tüdős S. 1998.)
4. Kálnoki Farkas a kormánytanács tagjának fia, 1704-ben aláírta Rákóczi Ferenc számkivetését. Mh. 1711-ben.
5. Román Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy (a továbbiakban SÁL), Fond 74, fasc. XXVII. Fam. Cserei 6. SÁL. Fond 65/10. Fam. Mikó.
7. Gemyeszeg (Maros megye, r. Gornești) 1462–1465 között épült sarakbástyás, kaputornyos kastély Erdélyi István alvajdáé volt. Az épület a hozzá tartozó birtokrészekkel csaknem kétszáz éven át az Erdélyi család birtokában maradt, majd azt követően – hosszabb-rövidebb időre gazdát cserélve – a 17. század második felében a széki Teleki család kezére jutott. A középkori vár utolsó restaurálására Teleki Mihály idejében, 1685–1689 között került sor. A 18. század közepe táján a megromlódtott várkastélyt unokája, Teleki László teljesen lebontatta, helyére a ma is álló barokk kastélyt emeltette. (Biró József: *A gemyeszegi Teleki-kastély*. Bp., 1938. Az összeírások és inventárok feldolgozása: Tüdős S. Kinga: *A régi gemyeszegi várkastély*. Marosvásárhely, 2009. A továbbiakban Tüdős S. 2009.)
8. A Kálnoki-féle miklósvári reneszánsz kastély, valamint a kőröspataki korabeli udvarház helyreállításai munkálatait 1998-ban kezdték el, és napjainkban is folyamatban van.
9. A kilyéni Székely család első említése – *Zekel de Kiljen* –1459-ből származik. A 17. századi leírás szerint a kilyéni Székely portán emelkedő udvarház háromszögletű volt. Lakóhelyiségei: a „Nagyobb kőház”, a „Belső kőház” és a „Bolt”, azaz a boltozott szoba. Kibővített késő reneszánsz formáját 1736-ban nyerte el. Az időközben megromlódtott épület ma renoválás alatt áll. (Tüdős S. Kinga: *Adatok a kilyéni Székely család és udvarház történetéhez. Historia manet. Volum Omagial Demény Lajos Emlékkönyv*. Buc.–Cluj, 2001. 287–306. A továbbiakban Tüdős S. 2001.)
10. Megjegyezzük, hogy ezek a bõrrel bevont bútorok a Bethlen Gábor fejedelem által betelepített (1621) „új Keresztény”-ek, a habánok magas színvonalú ipari termékeként váltak közkezdveltte Erdélyben. (Tüdős S. 2001. 293.)
11. Teleki Mihály felesége nemcsak sok gyermeket hozott a világra, de gyakran betegeskedett, amiről levelezéseiben a kancellár maga is sokat panaszkodott.
12. Tüdős S. 2009. 20.
13. Címe: *A Teleki haz Udvari scholaja Gemyeszegen M DC LXXXVIII. Esztendőben*. Herner János: *Bornemissza Anna megbűvöltetése*. Bp.–Szeged, 1988. 209.
14. Lippay János: *Posoni kert*. I–II. Nagyszombat, 1664, 1667. Újranyomták Gyõrben, 1753-ban.
15. Lásd Tüdős S. Kinga: *Kertek-parkok, különös tekintettel Székelyföldre*. In: Csoma Zsigmond: *Késő reneszánsz, kora újkori kertek és borok Erdélyben*. Bp., 2009. 37–60.
16. I. m. 21.
17. I. m. 189.
18. 1554-ben készült el a gazdag magyarvalkói birtok összeírása. Magyar Országos Levéltár: Kolozsmonostori Konvent lvt. 1554, fasc.26. Urbaria. – A kolozsmonostori 1588. évi urbáriumát idegen jezsuiták készítették, az 1590-ben összeállított számbavételt a fejedelmi kincstárra szállott uradalomról: Jakó i. m. XXXII.
19. E kérdésről bővebben lásd Jakó: i. m.
20. *Urbarium incltyti swedis sicularis Aranyas conscriptum tempore principis Georgyi Rákoczi, anno 1642*. In: *Székely Oklevéltár. Új sorozat*. VI. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kvár, 2000. 89.
21. Makkai: i. m. 31.
22. I. m. 1895. 46.
23. Oborni Teréz: *Az Erdélyi Fejedelemség összeírásainak demográfiai forrásértéke*. Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Bp., 1977. 190–191.
24. Tüdős S. 1998. 102.
25. Tüdős S. Kinga: *A kilyéni Székely család XVIII. századi gazdasága*. Agrártörténeti Szemle 2000. 1–2. 148.
26. Tüdős S. 1998. 139.
27. Uo.

DEMÉNY PÉTER

EMLÉKIRAT MINT KATEDRÁLIS

I

■ Az alábbiakban Ion Ianoși *Internaționala mea. Cronica unei vieți* (Az én Internacionálém. Egy élet krónikája) című, tavaly a iași-i Polirom Kiadónál megjelent emlékiratkötetét elemzem. Az óriási, 854 oldalas opust megpróbálom minél több oldaláról szemügyre venni, minél több aspektusát elemezni. Mielőtt azonban belevágnék, szeretnék két módszertani problémával foglalkozni.

1. A (véleményem szerint mennyiségileg és minőségileg egyaránt hatalmas) művet először „mezei olvasóként” lapoztam fel, elidőzve a Constantin Noicáról, Gabriel Liiceanuról, Nicolae Steinhardt-ról, Andrei Pleșuról szóló fejezeteknél. Aztán végigolvastam az egész könyvet az első betűtől az utolsóig. Később újraolvastam – a szerzőnek oly kedves Thomas Mann szavajárásával – „ceruzával a kezemben”: aláhúztam azokat a részeket, amelyek az első olvasásnál megragadtak bennem, rendszerezni próbáltam az anyagot. Végül a könyv egyik hivatkozásába kapaszkodva, miszerint Gáll Ernő naplójában több utalás olvasható róla, újra (hiszen megjelenésekor már megtettem) fellapoztam Gáll Ernő kétkötetes *Naplóját* (Polis, Kvár, 2003), s rákerestem azokra a helyekre, amelyek Jánosi Jánosra vonatkoznak (itt jegyzem meg, hogy talán nem ártott volna, ha mint azt, ezt az emlékiratot is névmutatóval látják el; bár kétségkívül fárasztó munka lett volna a rengeteg név miatt, ugyanakkor felbecsülhetetlen segítséget jelentett volna a mélyebben érdeklődők számára). Végül a Gáll Ernő naplójában is elkezdtem kalandozni, s olyan passzusokat fedeztem fel, amelyeket Jánosinál is – a maguk helyén megemlítem őket.

Erre a „vázra” próbáltam felépíteni ezt az írást, lehetőleg úgy, hogy semmi fontos ne maradjon ki, vonatkozások és személyek egyaránt a megfelelő arányban és/vagy súllyal képviseljék magukat.

2. Ez a tanulmány *a szeretet jegyében* íródott. Jánosi János tanárom volt az

egyetemen, felejthetetlen esztétikakurzusokat tartott. Ahogy neszét vettem *Az én Internacionálém. Egy élet krónikája* megjelenésének, felidéződtek bennem azok a nagyszerű előadások, s emlékeimet *Bătrînul și catedra* (Az öregember és a katedra) címmel megjelent esszémben foglaltam össze (*Observator cultural*, 2012/654, december 14.; a magyar fordítás csak nagyon távolról érzékeltetheti az intertextuális játékot: Hemingway *Az öreg halász és a tengerének* román címe: *Bătrînul și marea*). Jánosi János kedves levelet írt nekem a szöveg megjelenése után, s felajánlotta, ha Bukarestben járok, keressem fel – látogatásomról *A demokratikus ínyenc* címmel számoltam be a *Szabadság* 2013. február 21-i számában.

Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz (a mű „könyvelői erényei” mellett, melyekről majd szintén szót ejtek), hogy bár sokan és sokféleképpen próbálták megértetni velem, milyen perverz rendszer volt a kommunizmus, következképpen milyen kockázatos a benne élők-ről való ítélkezés, és bár próbáltam racionálisan viszonyulni a diktatúra időszakához, *igazán* ez a könyv értette meg velem mindazt, amit a jó szándékúak mondani akartak. Ez sokat elmond nemcsak (s talán nem is elsősorban) az én alkatomról, hanem a ráció határainról is.

Megjegyzem még, hogy az idézeteket magyarul, saját fordításomban adom meg, az oldalszám megjelölésével zárójelben.

II

■ Ion Ianoși – Jánosi János: az a tény, hogy még egy tanulmány bevezetőjében sem lehet elkerülni a kétértelműséget, mélyen jellemző Jánosi János (a továbbiakban a személyes élmények és a magyar olvasók miatt így fogom nevezni) egész életútjára. A szerző 1928-ban született Steinberger János néven Brassóban, magyar zsidó családban, amelyben a monarchiás jelleg miatt németül is beszéltek; brassói, bukaresti, majd ismét brassói iskolai évek után Kolozsvárra, aztán Lenin-

grádba került egyetemre; itt megismerkedett Janina Cafféval, egy bukaresti lánnyal, akit feleségül vett – így választotta végül a *román* identitást, no meg egy olyan nevet, amely a legkevésbé sem rejti el a *magyart*.

A Jánosi család teljes lelki nyugalommal – és a szó minden aspektusát szem előtt tartva – *nagypolgárinak* nevezhető. Az apai nagyapa a kommandói erdőkitermelési vállalat vezérigazgatója, az anyai nagyapa ugyanott főmérnök (*Herr General-Direktor*, illetve *Herr Chef-Ingénieur* – 14.). Kettőjük között alkati ellentétek feszülnek, s a kisleány inkább az apai ág hat (az anyja – fia kamaszkorában – elhagyja a férjét): a liberális, nagy műveltségű, csiszolt viselkedésű, tartásos nagyapa és apa.¹

A történelem viharai következtében (második világháború, kommunizmus) ennek a nagypolgáriságnak az egyetlen továbbvihető öröksége a *kultúra* marad. Egyrészt imponáló, másrészt szinte ijesztő az a „kulturális hátizsák”, amelyet a gyermek János felhalmoz: Corneille, Racine, Molière, Bossuet, Proust, Valéry (eredetiben, mert annak ellenére, hogy otthonról jól tudott németül, franciául kevésbé, „máskacsul az utóbbit részesítettem előnyben” – 80.), Goethe, Schiller, Heine – más német auktor nem, mert mint a kamaszkori naplóban áll, a Rajnán túl „más hangulat, más szellem uralkodik, másféle emberek élnek” (uo.) – Wilde, Kipling, Shaw, Merezkovszkij, Ilja Ehrenburg, Eminescu, Caragiale, Sadoveanu, Rebreaanu, Ibsen, Calderón, Hašek stb. A magyarok közül Petőfi, Ady, József Attila. Politikai művek: Gide – *Retour de l'URSS*, Benda – *La Trahison des clercs*, Henri Barbusse – *Stalin*. Ezzel kapcsolatban a szerző megjegyzi: „a valós történelmi események ismeretének hiányában ezt is hitelesnek fogadtam el.” (83.)

„Zenét hallgattam. Könyveket olvastam. »Esszéket« írtam. Mindennél inkább rögeszmémé vált írói jövőm, amelybe valósággal szerelmes lettem.” (95.) A gyermek egy életre megszereti Van Goghót és Bibliát.

A többféle identitás azonban nem mindig szívderítő. Az anya éppen az alkati különbözőségek miatt hagyja el a családot – kalandvágyó, életvidám nő, nem tud megmaradni a visszafogott apa mellett. Előbb Budapestre távozik, a második világháborút Londonban tölti, aztán hazajön, második férjével Kolozsvárra költözik – felnőtt fia meglátogatja, ha te-

heti, ilyenkor találkozik Schuller Rudolf-fal, Gáll Ernővel, Szilágyi Júliával és másokkal. Az asszony Látó Anna néven több kötetet publikál.

De súlyos örökség a többféle identitás társadalmi értelemben is. A második világháború előestéjén szörnű jelenet játszódik le: „...egy verekedős, nagyobb osztályokból származó fiúkból álló csoport lefogott az iskola udvarán, és az orrukából bőségesen feleröltetett takonnyal bekenették az arcomat, a nyakamat, a kezeimet. Számukra és számomra ez volt a megaláztatás netovábbja emellett a mindennapossá vált szidalom mellett, hogy: *te büdös zsidó.*” (54.)

Ilyen élmények tapasztalatával részben természetes, hogy Steinberger János belép a Román Kommunista Pártba – a családból csak édesapja és ő teszi meg ezt a lépést. De Jánosi János, az emlékiratíró azt sem tagadja, hogy mindenkor liberális nagyapja a maga szelíd módján vitatta ezt a döntést.

III

■ Ennek a tanulmánynak nem szándéka, hogy fejezetről fejezetre haladjon a könyvben, inkább, amennyire lehetséges, *összképet* szeretne nyújtani. Éppen ezért a *Kolozsvár (1947–1949)* és a *Leningrád (1949–1955)* fejezetről csak annyit mondok egvelőre, hogy az előbbiben talán a magyarokkal és a magyar kultúrával való kapcsolat a legfontosabb, a másodikban pedig az, hogy Jánosi János ebben az időszakban dönt az esztétika mellett, illetve az orosz városban ismeri meg leendő feleségét, Janinát, egy szintúgy zsidó származású, Bukarestben élő polgári család sarját, bár a réteg ezúttal inkább a *kispolgárság* – a lány apja, Leon Caffé sebészorvos volt.

Az én Internacionálémban a bukaresti fejezetek a legfontosabbak: 535 oldalt foglalnak el a könyvben, s 1955-től 1965-ig, 1965-től 1989-ig, illetve 1990-től 2012-ig „tartanak”, következésképpen a szerző életének 57 évét foglalják össze. S még ha egy életet nem is lehet ilyen „könyvelőszerűen” summázni (holott maga Jánosi is ezt sugallja), kétségtelen, hogy egy csomó jelentős dolog ebben a három kisebb-nagyobb szakaszra osztott időszakban történt.

De mi történt? Ekkor kezdte el és élte családi életét, és született Mása, a lánya (1955). Ekkor kezdte el és folytatta Jánosi János politikai és oktatói pályafutását.

A tények felsorolása egyszerűnek tűnik. De az élet nem olyan egyszerű, mint a tények pusztja felsorolása, hiszen minden történet hat és visszahat, minden epizód összefügg több másikkal, és a kommunista rendszer (egyre inkább ez a meggyőződés) éppen arra épült, hogy miközben diktatórikusan *hirdette* a tények létét és egyféleségét, másfelől remekül *használta* a tények kérdésszerűségét és sokféleségét.

Jánosi János 1956-ban a Központi Bizottság Művelődési Osztályának felügyelője lesz. Ebből az „egyszerű” tényből arra lehetne következtetni, hogy lázas kommunista volt, a rendszer hű kiszolgálója. Csakhogy nem így van.

Az egész emlékirat (s a magam személyes „emlékiratainak” a rá vonatkozó fejezete is) azt igazolja, Jánosi *lelkileg* soha nem lett hűtlen ahhoz a liberális szellemiséghez, amelyet nagyapjától és apjától örökölt. Ezt a szellemiséget a legpontosabban az *árnyalás, tépelődés, töprengés* hármásával jellemezhetnénk. Rengeteg olyan helyzet idézhetnék, amelyben ezek nyilvánulnak meg, ezek működnek, ezek teremtik meg a szöveg feszültségét, amely egyébként (ismét a Jánosihoz méltó módon) nem siető, csak zizegő – mint amikor egy drótról minden előzetes figyelmeztetés nélkül *is tudod*, van benne áram.

Néhány példa. „Hogy nem értik egyesek ezt a reményt?”, szól a kérdés a 64. oldalon. Mármint a zsidók reményét, hogy a második világháborúban az oroszok, az amerikaiak és az angolok győznek a németekkel szemben. A kérdés fájdalma szinte kirekesztő... lenne, ha a magyarázatot (a zsidók tudták, a nácizmus győzelmére a kiirtásukkal lenne egyenlő) nem követné egy zárójel: „(Egy »tősgyökeres« hazánkfia bevallja majd, az ő élete és karrierje előnyösebb fordulatot vehetett volna, ha Németország diadalmaskodik, nem az oroszok. Nem mondok ellent neki. Ha zárójelbe tesszük az általános történelmi és morális megfontolásokat, úgy illik, hogy elfogadjuk az egyéni és csoportérdekeket, méghozzá nemcsak változatos, hanem egymásnak ellentmondó formáikban is. Alapos okkal vannak »Ellentétes emlékeink«, ahogy egy esszé címe mondja, melyet felvettem 2002-es *Előítéletek és ítéletek* című kötetembe. Figyelmesen kellene elemeznünk az egymással ellentétes »elváráshorizontokat«, amennyire csak lehet,

újabb hátrányos megkülönböztetések nélkül. Nem könnyű feladat, belátom.)” (uo.)

Jól érzékelhető, hogy milyen pályán leng az inga. Egyrészt: miért nem értik a zsidók egykori reményét? Másrészt: ha elvárjuk, hogy megértsék ezt a reményt, azok, akiktől ezt elvárjuk, a maguk során elvárhatják, hogy mi is megértsük az ő érdekeiket és ábrándjait. Harmadrészt: ezt is kell tennünk, bár nem könnyű.

„Mérlegelem a döntés mellett, illetve az ellene szóló érveket” (74.) – ez a mondat vezet fel az RKP-ba való belépés körüli gondolkodást.

„Nem lenne igaz, ha akkori önmagamnak tulajdonítanám a megérzést azokra az igazságtalanságokra vonatkozóan, amelyek nemsokára sok tanáromat és diáktársamat érték. Nem volt meg bennem ez a tisztánlátás, ahogy nem volt meg sokakban az érintettek közül sem.” (117.) Ez a passzus az éppen nyiladozó kommunizmusra vonatkozik a Kolozsvár-fejezetben.

Leningrádban egy közgazdász hallgató plagizál a szakdolgozatához. Mint idősebbet, Jánosit kéri fel az eset kivizsgálására. A plágium minden vitán felül áll, s az ő referátuma következtében az illető nem kap oklevelet. „Szántam-bántam, hogy ezt a szerepet játszottam ebben az ügyben. Ha egy mostani kulturális hetilap [a *Dilema veche*] címlapján álló megkülönböztetést veszem kölcsön, megállapítottam a valóságot – de figyelmen kívül hagytam az igazságot. Az illető tévedett valóban, a könnyebbik utat választotta, hogy megszabaduljon egy tehertől. Egyáltalán nem volt ostoba; nem lett volna szüksége erre a cselre. Nagyvilági ember lévén egészen más dolgok érdekelték. Én meg, a radikális gondolataimmal, bár liberális természetemmel, a gyakorlatban egy ízben kíméletlennek bizonyultam!” (312.)

„Hogyan viszonyultam, *abban a pillanatban*, a forradalomhoz-ellenforradalomhoz? Ambivalens módon. Íme, a bizonyíték” (351.) – írja János az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatban.

Ismétlem: rengeteg ilyen idézet található a könyvben. A legcsodálatosabb és legegyszerűbb tanúsága a fentebbi „liberális szellemiségű hármashoz”, és annak, hogy mennyire kikényszeríti valósággal az őszinteséget, a 361. oldalon található passzus.

„Bemutatom az 1956 és 1959 közötti cikkeimet.

Azok a szövegek, melyeket itt idézek fel, nagyrészt azok, amelyeket, ma már úgy gondolom, jobb lett volna nem közölnöm.

Méltatlannak tartanám azonban azt a kibúvót alkalmazni, miszerint majdnem mindegyiket magyarul írtam, és a magyar sajtóban publikáltam, nem közölték őket a román közlemények valamely listáján vagy a róluk szóló könyvben, következésképpen a bukarestiek nehezen bukkanhatnának a nyomukra.

Egyes idős emberek az »amnézia« kényére-kedvére bízzák magukat, amikor olyan pillanatokról vagy olyan ügyekben való részvételükről esik szó, amelyek kényelmetlenek ma már. Visszautasítom ezt a kényelmes megoldást. Ahogy az orosz közmondás tartja: »Nem hajlítható ki szavakat az énekből!« Jogod van ahhoz, hogy ne hajolj a múlt fölé, s ameddig még élsz, élj kizárólag a jelenben. Ha viszont úgy döntesz, megírod a visszaemlékezéseidet, kínos, hogy csak a téged előnyös fényben feltüntetett emlékeket válogasd ki, s kihagyd a siralmas epizódokat.”

Itt is a már említett ingamozgás: ugyan hányan fogadnánk el, hogy aki a diktatúrában élt, annak is joga van az emlékeiről való hallgatáshoz?! Nem sokan. Mint ahogy másfelől valóban nagy azoknak az öregeknek a száma, akik csak arra emlékeznek, amire kedvük tartja.

Nem így Jánosi. *Az én Internacionálém* példamutató memoár abból a szempontból is, hogy *mindent mérlegre tesz*: a jót is, de a rosszat is. Tiltakozik az ellen, hogy a tényeknek egyetlen értelmezése lenne, mely független az adott kontextustól, de tiltakozik az ellen is, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja *magukat a tényeket*, s egy legyintéssel („olyan idők voltak, ezt kellett tennünk”) *mindent* a jó serpenyőjébe tegyen.

Nem; ő tartja magát a 845. oldalon kezdődő 147. fejezet indító maximájához: „Egy élet krónikája afelé tendál, hogy legalábbis részben egy korszak krónikája legyen.” Itt, úgy érzem, nyugodtan kivehetnénk az árnyaló szószerkezetet. *Az én Internacionálém* egy korszak krónikája is, és egyáltalán nem „részben”.²

IV

■ Hogyan éri el ezt az extenzív totalitást? A legegyszerűbb válasz ez: a *mennyiséggel*, amely (éppen Marxtól tudjuk!) egy adott ponton *minőségbe* csap át.

A könyv 148 fejezetet tartalmaz 854 oldalon. A hat nagy rész címe, mint már láttuk, egy-egy város neve, mellette zárójelben az időszak.

Szinte könyvelői szárazság, mint már utaltam is rá. S ezt a könyvelői jelet csak felerősítik a gyakori mondatok: „Milyen könyveket olvastam?” (33.); „Két irat fekszik előttem: egy »Ítélet« és egy »Egyezség«. Megérdemlik, hogy legalább részben (szerkesztési és helyesírási hibáikkal együtt) lemásoljam őket.” (szülei válása kapcsán, 39.); „Elöttem van a *Certified Copy of an Entry in Mariage*, 1946. május 29-i keltezésel” (anyja harmadik házasságáról, 85.) stb.

Ezek a pontos adatok át- meg átszövik a könyvet, aláhúzzák annak *dokumentumjellegét* – miközben a mű természetesen sokkal több, mint dokumentum, s ahogy majd kitérek rá, írói erőnyeket csillogtat. Ám a rengeteg dokumentumidézés miatt az emlékirat az 1928 és 2012 között eltelt időszak valóságos könyvészete, levéltára, persze a szerző szempontjából. Ezért óhatatlanul tények, események óhatatlanul szubjektív gyűjteménye, ám Jánosi soha nem arra használja ezt a szubjektivitást, hogy *ferdítsen*; éppen fordítva: az *objektivitást* használja arra, hogy *ne* ferdítsen.

V

■ Ennek az adathalmaznak (és a hozzá kapcsolódó értelmezésnek) egyik nagy folyama a *magyarokról* szól. Bukarestben való letelepedése s ennek folyománycént a román identitás mellett való döntése (román család, román nyelven történő oktatás, román nyelvű tanulmányok és kötetek) – Jánosi úgy érzi, magyar ismerősei-barátai fájdalommal látják, melyik „identitásba” sodorta a sors.³

Az én Internacionálém nem tagadja meg sem a magyar gyökereket, sem a magyar kultúrát. Utaltam már a klasszikus magyar irodalomból való olvasmányokra, ahogy arra is, hogy a szerző értelmezi a magyar forradalomhoz fűződő viszonyát. Mindez azonban csupán a jéghegy csúcsa (itt igazán helyénvaló az elterjedt fogalmazás!): hosszú passzusokat olvashatunk többek között Gaál Gáborról, Bajor Andorról, aki Jánosi szobatársa volt a Marianum bentlakásában; a szerző a 29. fejezetet teljes egészében Székely Jánosnak, illetve *A nyugati hadtestnek* szenteli; szép emlékeket őriz Benkő Samuról.⁴

A sok magyar utalás még akár farszto is lehet egy román számára (a Polirom-

nál megjelent könyv nagyrészt természetesen román olvasókra számíthat), Jánosi azonban nem törődik ezzel, s ilyen módon is azt bizonyítja, mindenkor „sétált” a két kultúra között, s annak ellenére, hogy az egyik az idők folyamán jóval hangsúlyosabbá vált, a másíkról sem feledkezett meg, no meg azt is, hogy annyira el szeretne számolni önmagával és életével, hogy még az olvasónak sem tesz engedményeket.

A Jánosi-memoár egyik érdekes párhuzama Gáll Ernő *Naplója*, mely 2003-ban jelent meg két kötetben a kolozsvári Polis Könyvkiadónál. Jánosi egyik utalása indított arra, hogy újraolvassam, több bejegyzést is találtam egykori tanáromról – különös, hogy az első, 1977 és 1990 közötti éveket felölelő kötetből *egvellenegvet*,⁵ ami talán azt jelzi, hogy kolozsváriak és bukarestiek kommunikációja, különösen ha csak távoli emlékek kötötték össze őket, s ha a nemzetiség kérdésében nehéz volt dönteni, meglehetősen nehézkes volt.⁶

A Gáll-napló második kötetében aztán megnő a hivatkozások gyakorisága: harminc utalást találunk a *Jánosi* névre a főszövegben, négyet a lábjegyzetekben. Az elsőben, az 1990. január 17-iben, mondhatni, benne van minden későbbi: „Tegnap találkoztam Jánosi Jánossal, aki lejár előadásokat tartani az egyetemre. Románul és magyarul ad elő sikeresen, ami elégtétellel tölti el. Nagy formátumú írástudó, és ami eddig negatívum volt nála, a gyávaság, most bölcs távolság- és mértéktartásban nyilvánul meg. A legtöbb aktuálpolitikai kérdésben egyetértünk.”⁷ Jómagam (persze jóval távolabbról) úgy látom, nem Jánosi magatartása változott, hanem a *helyzet*: egy távolság- és mértéktartó ember a diktatúrában kizárólag gyávanak tűnhetett.

Az érezhető rokonszenv és nagyrabecselés (Gáll Ernő olykori paranoid kitörései ellenére) megmarad, az „aktuálpolitikai kérdések” pedig a *személyes kudarc* érzésébe torkollnak mindkét részről. „Találkoztam Jánosival is, aki megkezdte egyetemi előadásait. Nagy vonatkozásokban egyetértünk a belpolitikai kérdésekben, de ő sem látja világosan, hogy merre tartunk. Kitart régi álláspontja mellett: itt a komoly baloldalnak nincs jövője, nem is létezik. Csak a múlt kritikai felidézése és a kultúraépítés marad nekünk tennivalóként.”⁸ *Az én Internacionálém* radikálisabban (húsz esztendő múlva) mondja

ugyanazt: „Egész életemben arról ábrándoztam, hogy barátaim legyenek, akik folytatják a hivatásomat, és akiknek meggyőződése rokon az enyémmel. Minden téren vereséget szenvedtem: a barátok megritkultak, és nem csak amiatt – ami természetes –, hogy fizikailag megszűntek létezni, hivatásom egyre sűrűbb ködbe került, fiatalabb kollégáim más területek felé tájékozódtak, amelyek újabban váltak divatossá, az enyémmel rokon meggyőződést csak olyan emberek vallottak, akik kivételt jelentettek a szabállyal szemben.” (840.)

Baloldalinak lenni egy olyan rendszer után, amelyet a legkevésbé sem lehetett baloldalinak nevezni, bár folyamatosan a baloldali eszmékre hivatkozott, nem volt könnyű. Sem annak, aki a magyar, sem annak, aki a román identitás vagy kultúra mellett döntött. Az ember magányosnak, elhagyatottnak, sebzettnek érezte magát, s ez az érzés, mint az emlékiratokból ki derül, csak mélyült az idők folyamán.

VI

■ *Az én Internacionálém* egyik legszebb motívuma, búvópataka (s itt említtem meg ismét hangsúlyosan a szépséget, mert amint mondtam, Jánosi János műve nagy szépirodai teljesítmény is) a barátok fokozatos elvesztése. Vagy azok halála, vagy a tőle való elfordulás miatt.

Az elfordulás a szerző *következetes baloldalisága* miatt következett be olyan emberek részéről, akik az ő vagy a felesége tanítványai voltak (az utóbbiak közé tartozik például Vladimir Tismăneanu, az előbbieik közé Gabriel Liiceanu és Andrei Pleșu). Jánosi így indokolja baloldaliságát:

„Megismétlem a kérdést: miért vagyok továbbra is baloldali?”

Válasz: az igazságtalanságokért és azokért, akiket igazságtalanul megkülönböztetnek.

Mert még mielőtt ideologikus lenne, a baloldal szociális (vagy annak kellene lennie).” (848.)⁹

Ezt sokan nem értik – az említett tanítványok például „haraggal néznek vissza” a diktatúrára, s a baloldalt Ceaușescu megalomániájával és a kommunista rendszer ostobaságaival azonosítják. Jánosi szép portrékban idézi fel közelebbi vagy távolabbi mestereik (Constantin Noica, Alexandru Paleologu, Nicolae Steinhardt) alakját, akik szintén másként gondolkodtak, mint ő, mégis fenn tudta tartani velük

a párbeszédet. Ez a lehetőség a forradalmat követően megszűnt, s már csak árnyalatnyi különbségek vannak – az derül ki például, Pleșu jóval megbocsátóbb, mint Liiceanu, Tismăneanu árnyaltabb, mint a folyamatosan durva támadásokat indító Mircea Mihăieș (igaz, ő sem barátja, sem tanítványa nem volt a szerzőnek). A Liiceanunak és Pleșunak szentelt fejezetek sem kevésbé szépek – Jánosit nem az indulat mozgatja, inkább rezignáltan veszi számba a veszteségeit –, vagy azok, amelyek Zigu Ornea-ról vagy Radu Cosășuról szólnak.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra. A „păltiniși iskola” tagjaival, Liiceanuval és Pleșuval való kapcsolat leírásakor is kiderül, Jánosi lektorként és a Romániai Írószövetség Kritikai Osztálya Vezető Tanácsának tagjaként sokat segített bizonyos könyvek (a *Păltiniși Napló*, a *Levelesláda*) kiadásában. Emellett más kötetekben is, például Norman Manea *Pe contur* (A margón) című esszégyűjteménye vagy Pleșu *Minima Moralia* című traktátusa esetében. A legtöbbször a Cartea Românească kiadó szerkesztője, Sorin Mărculescu kérte a referátumait, nyilván tisztában lévén vele, kitől kéri őket. Jó példája ez annak, hogyan használhatta ki valaki a korlátozott szabadság lehetőségeit.

A legszebb fejezet azonban az, amely Alexandru Simionról szól. Simionnal az Irodalmi Főosztályon ismerkedtek meg, ahol kollégák voltak. „Összes ismerősöm közül elsősorban az ő jellemének kellene arra köteleznie a mereven antikommunistákat, hogy felülvizsgálják látszólag egyetemesen érvényes közhelyeiket; és hogy arra törekedjenek, tegyenek különbséget emberek, viselkedési módok és életek között – olyan rugalmasságot követelne ez tőlük, melyre nálunk egyelőre sem nem képesek, sem nem hajlandók.” (400.)

Ez a visszahúzó, csöndes, jámbor ember, ha nem dolgozott, olvasott és írt, s a professzionizmus és a nyitottság keverékével viszonyult mindenhez. „Azok, akiket »ellenőriznie« kellett, csak nyerhettek ennek a toleráns viselkedésnek köszönhetően.” (404–405.)

Barátok lettek, a családok összejártak, a Jánosi unokái mindig „Simionel parkjában” akartak sétálni.

Simion 83 évesen halt meg, 2008-ban. Két regény kéziratát hagyta hátra – az irodalmi élet kizárta.

„Vágyódom utána” – írja Jánosi János a fejezet végén (407.)

VII

■ Lassan mindenki elmegy valamiképpen: szülők, barátok, ismerősök. Janina Jánosi azonban, a csodálatos feleség a mai napig él.

A jelzõt nem a hízelgés szándékával írtam. Találkoztam vele (a *Szabadságban* megjelent cikkben erről is beszámolok), s ha akarnék, sem tudnék más kifejezést találni. Ám egyetlen találkozás nyilván nem lenne elég. Tanúm viszont a könyv, amelyik szintén ezt mondja.

Janina asszony alakja a 259. oldalon kezdi meg *Az én Internacionálémban* szokásos kialakulását: az adatok egyre bővülő körre változnak, hogy aztán előttünk álljon a teljes személyiség.

„Janina folyton visszatért azokban a visszaemlékezésekben, amelyeket ennek az [1951–1952-es] egyetemi évnek szenteltem, mégpedig azért, mert ennek folyamán életünk összekapcsolódott – örökre. Családi és személyes életét a következő fejezetben foglalom össze. Most »a jelent« írom körül.” (259.)

Janina asszony alakja tehát olyan ebben a könyvben, mint egy szimfónia: a tételekben motívumok ismétlődnek, ezek „bevésődnek” az ember fülébe, hogy aztán meggazdagodva és szintetizálódva visszatérjenek az utolsó tételben.

A nagy műveltségű leány úgy válik Jánosi János feleségévé, hogy szellemi partnere is lesz. Nélküle, a társaságban teremtett nyugalom és a szellemi partnerség nélkül az egyetemi karrier éppoly nehezen képzelhető el, mint a szerző könyveinek hosszú sora: az első „igazi” kötetének tartott *Thomas Mann* (1965), a *Dostoevski – tragedia subteranei* (Dosztójevszkij – az egérlyuk tragédiája – 1968), az *Alegerea lui Iona* (Jónás választása – 1974), a *Schiță pentru o estetică posibilă* (1975; magyarul *Szépség és művészet* címmel jelent meg Kolozsvári Papp László fordításában – Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1978), az *Idei inoportune* (Alkalmatlan gondolatok – 1995) és a többi.

Amikor arról kérdezték, minek köszönheti, hogy sikerült leküzdenie depresszióját, William Styron, a nagy amerikai író azt válaszolta: „A feleségemnek, Rose-nak.” „Hogyan?” kérdezte a riporter. „She was there” – válaszolta Styron. Nos, Janina is csak „ott van” – Jánosit emberi és írói habitusa különben sem engedi, hogy ódáiban törjön ki. Ez az „ott van” azonban nagyon is érződik – hogy folytassam a zenei hasonlatot, olyan, mint az

alaphang. Janina fordításain is együtt dolgoznak, olykor (mint Tolsztoj *Gyónása* esetében) a férj előszavazza a könyvet, és ő készíti el a filológiai apparátust (Janina Jánosi Grosszman, Habermas és mások műveit, Rilke–Cvetajeva–Paszternak levelezését ültette át románra).

VIII

■ Már említettem a *szépséget*. Jánosi tanár úr gyakran mondogatta nekünk, „az építészet – megfagyott zene” – tőle tudom ezt a metaforát. Nos, *Az én Internacionálém* a zenei elemekkel együtt is olyan (már csak impozáns mérete miatt is), akár egy katedrális. Az eddigiekből remélhetőleg sok minden kiderül a szerkezetre vonatkozóan, most csak a kezdés és a zárás egymásra rímelését boncolgatnám.

„Eine feste Burg.” (9.) A szerző Luther Márton sorával indítja emlékezéseit, s a mondatot Brassóra vonatkoztatja. *Erős vár* –

ez a világhírű személyiségétől származó, a szülővárosra vonatkoztatott szó szerkezet kezd a memoárt, hogy egy sokkal személyesebb és szomorúbb fejezze be: „Édesanymanak, aki hiányzik, mégis velem van.” (854.)

Mása, Janina és János lánya 2011 augusztusában, 55 évesen rákban meghal. „Néhány percig az ágya melletti széken ültem, s egyre csak simogattam az arcát, a haját, a kezét.” (uo.) Alexandru, a legkisebb fiú az év júliusában megvédi a doktorátusát, a védésen még anyja is részt tud venni. Decemberben megjelenik a könyv, s a dedikáció az a mondat, amelyet fentebb idéztem, s amellyel a könyv végződik.

Az élet nagy és kegyetlen szerkesztő. Az általános és heroikus kezdetre egy személyes és fájdalmas vég rímel. Brassó, Leningrád és sok Bukarest után a fájdalom zárja be ezt a kört.

De az unokák itt vannak.

■ JEGYZETEK

1. Az említett ellentétet így vázolja a szerző: „Kettejük kinézete éppúgy különbözött, mint viselkedésük. Az egyiket később szívesen hasonlítgatom, az arányokat persze tiszteletben tartva, egy »Buddenbrookhoz«, hiszen egy régi vágású liberális *Bürgerre* hajaz, rendszerető, befelé forduló, szűkszavú, távolságtartó; a másikat – az első »Artamonovhoz«, egy self-made manhez, aki a szegénységből küszört fel a szociális és anyagi létrán a *bourgeois* státusig, bárdolatlan, viselkedésében nyitott, de önkényeskedő, olykor egyenesen brutális, családja felett éppúgy basáskodik, mint alkalmazottai felett, olyan ember, aki nem kerüli a munkát... és a pénzt.” (16.)
2. Egyetlen esetben érzem úgy, hogy ez az árnyalás ködössé válik. A 831. oldalon a szerző a Tismăneanu-jelentés „gyilkos” jelzőjét boncolgatja (ti. hogy a kommunizmus gyilkos rendszer volt), s Pol Pot vörös khmerjeitől a Pinochet elrendelte gyilkosságokig és a francia forradalom kivégzéseitől a náciizmus népiirtásáig mindent felhoz, hogy bebizonyítsa: „Bármelyik fajta rendszer különféle fázisokon megy keresztül, különféle viselkedésmódok nyilvánulnak meg benne, támogatói és ellenfelei egyaránt vannak. Egyetlen rendszer sem tudja fenntartani magát anélkül, hogy bizonyos társadalmi csoportok, s nemcsak a vezetők, előnyöket ne élveznének a részéről.” (832.) Úgy vélem, ez mégiscsak túlzás. A náciizmus és a kommunizmus, mondhatni, az „emberiség” ítélte gyilkos rendszereknek, s nyilván nem alaptalanul. A *jogos* kívánság, hogy a bűnöket *egyénenként* kell megítélni, ezekben az esetekben átfordult, s a bizonyos emberek megteremtete, mások hasznélvezte *rendszereket* bélyegezte meg a történelem.
3. Nem szeretném agyonterhelni a szöveget, ezért csak lábjegyzetben jelzem: egy normális társadalomban (úgy tűnik, a Monarchia például ilyen lehetett, legalábbis a normalitás több vonását hordozta, mint az utódállamok bármelyike), mi sem érződhetett természetesebbnek, mint hogy az identitás nemcsak *örökölhető* – választható is. Az a Steinberger János, akinek anyja-apja elmagyarosodott *zsidó* családból származott, aki már gyermekkorában *németül* is tudott, aki később *román* középiskolába is járt, aki aztán egy *oros* városban volt egyetemista, aki aztán egy román nőt vett el feleségül – nos, ennek a Steinberger Jánosnak a számára egy megengedőbb világban semmilyen problémát nem kellett volna okoznia egyik vagy másik identitásnak az előtérbe kerülése.
4. „Kebel jó barátom volt!”, kiáltott fel, amikor meglátogattam, s a felkiáltásból nemcsak az elmúlt idők fájdalma csap ki, hanem a magyarságtól való eltávolodásnak a fájdalma is, miközben felfigyelhetünk a személyes nyelvhasználatra is („kebelbarátom volt”, mondanánk a legtöbben. Még egy személyes fordulat: „úgy gondolom” helyett, hogy „úgy értem”. „Domokos Géza, Benkő Samu... ő kebel jó barátom volt, már úgy gondolom, hogy Benkő Samu.”)
5. „Az ünnepek alatt itt járt János is, aki édesanyját, a nagybeteg Látó Annát jött látogatni és ápolását elrendezni. Jó, hogy tudtunk neki segíteni egy ápolónő alkalmazásával. A bukaresti írók életéből, az írószövetség vergődéséből vett példákat említett, amelyek mind a degradálódás felé mutatnak. Teljes zsákutca.” (In: Gáll Ernő: *Napló*. I. 1977–1990. Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gállfalvi György. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 193. 1986. május 4-i bejegyzés.)
6. Egy példa arra, hogy érti Gáll Ernő a nemzetiségi identitás tisztázatlanságát: „[Jánosi] hajlandó (könnyen megteheti) egy »bizonyos határig« elfogadni Iliescuék nacionalizmusát...” (I. m. II. 157., 1992. augusztus 28-i bejegyzés.) „Könnyen megteheti”, mert *ő nem úgy magyar* – másképp ezt a zárójelet nem lehet értelmezni.
7. I. m. II. 33.
8. Uo. 171. 1992. október 30-i bejegyzés.
9. Románul frappánsabb a válasz: „Din cauza nedreptărilor și a nedreptățiilor.”

ZENEVÁR

László Ferenc „zenei ügyelete”

■ Immár három éve, hogy László Ferenc, Kolozsvár európai hírnevű zenetudósa hosszas betegség után, életének 73. évében távozott az élők sorából. Sokoldalú egyéniség volt, a pótolhatatlanok között a legpótolhatatlanabb. Édesapjához hasonlóan az írás művészetét „életfogytiglani társadalmi kötelességnek” tartotta. Angi István, a kortárs zeneesztéta így értékelte életművét: „Öt évtizedes kritikus munkája művelődési létünk két lényeges aspektusát szervezi egészszé: az alkotás és előadás hitelességének és kompetenciájának szigorú vigyázásában mindvégig arra törekedett, hogy intézményes, ideális keretet biztosítson zenei életünk profi és amatőr, tudományos és művészeti fejlődésének egyaránt. Ez derül ki lapszerkesztői munkájából, például *A Hétnél* (1970–1974), amikor esztétikai fórummá magasztja a »zenei oldalt«, és valóságos kritikus szakírói frontot hoz létre.”

Pedagógusi tevékenységét a kolozsvári zenelíceumban kamarazene-tanárként kezdte. Tanítványai „édes gyermekei” voltak, akiknek háza, könyvtára, lemeztára mindig rendelkezésükre állt. A tanítást minden időben nagyon szerette, akár középiskolai tanárként, akár főiskolai/akadémiai professzorként művelte. Egyik róla készült portréfilmben megvallotta: „Ha az ember tanít, lassabban öregedik, vagy legalábbis a szellemi öregedés bizonyos mértékben leválik a fizikaitól, és önállóul, és lelassul. Én esküszöm, hogy ennél jobb mesterség a világon nincs, mint az, hogy az ember hetente rendszeresen, óra-rendszerűen találkozzék az ifjúsággal, és foglalkozzék velük. Én nagyon sokat tanulok, tanítva.”

A kolozsvári zenelíceum fennállásának 60. évfordulójára készült emlékkönyvben magam is nagy tisztelettel emlékeztem azokra az évekre, amikor kamarazenélni László Ferenc tanár úrhoz kerültem. Aki akkor sem küldött haza, ha a partnerem nem jelent meg az órán. Szép csendben elővett a táskájából egy fuvola-zongora partitúrát, és elem tette:

„Tessék, kísérjen prima vista!” – mondta magázva, és feleletet nem várva, a fuvolat máris a szájához emelte. Szerencsémre aránylag könnyen olvastam első látásra, s így sikerült elfogadhatóan összedolgozni a fuvola-zongora szólamot. Ezekből az órából rengeteget tanultam: a megfeszített figyelem és fegyelem művészete mellett az apró részletek minél pontosabb kimunkálását az egész érdekében. Később, amikor a *Szabadság* című napilapban kamaraeztétről és hangversenyekről írtam, mindenik cikkem megjelenésekor tomban dobogott a szívem: vajon mit szól hozzá a TANÁR ÚR? Egyik Mozart-fesztivál alkalmával közölte a szerkesztőség, hogy László Ferenc vár a Zeneakadémia stúdiótermének előcsarnokában. Vajon mit akarhat? Összeszorult gyomorral léptem be a találkozás színhelyére. Sokan álltak körülötte, ő pedig intett, lépjek közelebb. „Szeretettel és érdeklődéssel olvasom a cikkeit” - mondta, és egy mappát nyújtott át, amiben az egész Mozart-fesztivál dokumentációs anyaga benne volt. Aztán halvány mosollyal elköszönt.

László Ferenc továbbképzési kényszerét, kutató vágyát sem a szolisztika, a hazai és külföldi hangversenyek sikere, sem a tanári pálya nem elégítette ki. Ennek a háttérrel, jó értelemben vett „mindentudóvá” válásnak az eredményeként kezdte el zene-történeti kutatásait, zenei szakírói, zenekritikus-publicista pályáját. Különböző heti- és napilapokban közölt, és éveken keresztül volt a Román Rádió és Televízió magyar adásainak állandó munkatársa. Mikrofonba, képernyő előtt mondott zenekronikáit, zenekritikáit is lejegyezte.

Készülő doktori dolgozatomban figyelmem leginkább a zenekritikára fókuszálódik, de László Ferenc dióhéjban összefoglalt írói-művészi portréjának elengedhetetlen fejezeteként kötelességemnek érzem tudományos, szerkesztői és társszerkesztői munkásságáról is megemlékezni. Pontos, ellenőrizhető adatokra épülő tanulmányaiban, könyveiben legtöbbet ugyan Bartókkal foglalkozott, de

életműve magában foglalja a különböző zenei stílustörténeti korszakok értékelését, Bach, Mozart, Liszt, Kodály, Enescu és a jelenkori zene hazai és külföldi nagyjainak életútját, műveiknek, szakszerű – Angi István szóhasználatával – „mikroszkopikus” elemzését is. A jórészt magyarul, románul és németül közreadott, a szigorú tudományosság jegyében fogant tanulmányai ugyanakkor tetszetős stílusban íródtak, jól olvashatóak. E három anyanyelvi szinten ismert nyelven kívül francia, angol és japán nyelven is jelentek meg tanulmányai. A Kriterion Koszorúdíj átvétele alkalmából írt laudációjában Angi István zeneesztéta találóan jellemzi a sokoldalú zenetudóst: „László Ferenc *curriculum vitae*-jében nem határozza meg önmaga profilját. Reánk bizza e meghatározást. Mi pedig sejtjük: zenénk hullámveréséből felmerülő arcképe, ha ráfigyelünk, amúgy is önmagáért szól. Bölcsen beszédes, éretten dacos, fiatalosan meg-megújuló zenészarckép ez. Bölcs, nem alkuvó, tetterre kész személyiség portréja. Bölcsességét tanulmányaiban, nonkonformizmusát művészetkritikáiban, megújulásait közéleti tevékenységében érvényesíti. De megosztatlanul jelen vannak egyéniségének alapvonásai mindhárom területen. Persze nem könnyű meghatározni őket. Talán a belenyugvás-ellenesség, a bírálatra épülő mindig jobb és jobb akarása, a mindig új ötletek feszültségében a pártatlan ítéletmondás kötelesegtudata, no meg a hiteles esztétikai-művészi értékek varázsa iránti számon kérő hódolat lennének azok a vonások, amelyekkel, dehogvis arcképét, de legalább annak ceruzavázlatát a szorongó laudáns megrajzolni igyekszik.”

László Ferenc *A Hét*-ben közölt egyik cikkében így szólt az olvasóhoz: „Az *allegro aperto* hétről hétre közlő szerzője bevallja: vele született hajlamánál fogva középiskolai tanár. Az élet szeszélyes kedvében csinált belőle zenepublicistát, de azután busás kárpótlásul megajándékozta a Mozart-muzsika iránti parttalan szerelemmel.” Elhivatott Mozart-kutatóként is ott munkál benne a kétely, hogy heti megnyilatkozásaiban bizonyára ő csak alkalmi zenekritikusnak számít, nem főhivatásúnak. Minden szerénysége ellenére a hazai magyar zenekritika-írás egyik legműveltebb, legszavahihetőbb, legtekintélyesebb képviselőjeként tartjuk számon, aki minden utána következő ze-

nekritikusnak a példaképévé vált, akitől minden követője sokat tanulhatott. Segítségét soha senkitől nem tagadta meg. „Előbb utánaézek” – mondta rendszerint, mielőtt megadta volna a pontos választ. Nem sietett el semmit, mindig alaposan, körültekintően dolgozott. Tanulmányai, könyvei ezért szolgálnak ma is a kutatók legolvasottabb forrásanyagául.

A Víg Emese szerkesztésében készült *Haza a magasban* portréfilmsorozat harmincperces kisfilmje a zenetudós életének különböző állomásait, élményeit, emlékeit villantja fel. László Ferenc 1970 októberétől 1973 végéig *A Hét* 8. oldalán, „ahogy mondták, a vizes nyolcason” közölte írásait. A zenei oldalon saját publicisztikája mellett állandó jelleggel Vermesy Péter és Rónai István jelentkezett szakírásokkal, de alkalmi besegítőik cikkei is közölték. Az oldal *Zenetár* című kisrovata újonnan megjelent lemezekről és zenei tárgyú könyvekről informált. László Ferenc nagy szeretettel emlékezett *A Hét* zenei oldaláról, mondván: „egy állandóságot jelképezett és jelentett. Voltak olyan olvasók, akik a 8. oldaltól kezdték el *A Hetet* olvasni, mert egyetlen zenei fóruma volt ez akkor nemcsak a romániai magyarságnak, hanem amint utóbb megtudtam, Magyarországon sem volt olyan heti kulturális folyóirat, amely minden héten egy teljes oldalnyi zenepublicisztikát közölt volna.”

Zenei rovatát *Allegro aperto* címmel szerkesztette. Hogy miért éppen ezt a címet adta rovatának? Mozart muzsikájának rajongójaként és később kutatójaként a jellegzetes mozarti tempójelzés a bécsi klasszikus „lángelme” előtti tisztelgésnek vehető. Rovatcímének jelentését egyik cikkében a következőképpen magyarázza: „Nem kell ahhoz különösebb klasszika-filológiai műveltség, hogy tudjuk: ha jó barátok *ápertén* megmondják egymásnak a maguk véleményét, az nem annyira friss, spontán, mint elsősorban nyílt, azaz egyenes, kertelés nélküli szókimondás. Rovatcímem – amellet, hogy Mozart iránti hódolatomat jelképezi – szintén erre utal: az *allegro aperto* nyílt, őszinte, köntörfalazást és diplomáciai patikamérlegelést kerülő zenepublicisztikai rovat.” Idősebb korában boldog megelégedettségel emlékezett azokra az évekre, amikor *A Hét* szerkesztősége „külső munkatársként” is „belsőnek” tekintette.

A Hét általa szerkesztett zenei oldala számára nemcsak professzionális téren

jelentett sokat, szentimentális értéket is képviselt. Minden egyes oldalt gondosan megőrzött egy arra kiszemelt hatalmas dobozban, remélve, hogy egyszer majd valaki tudományosan is feldolgozza a lapokban rejtőző zenei múltat. Ő maga nem vállalta, mivel szavaival élve, tudományosan nem, csakis „líraian” tudna az anyaghoz közeledni.

A Hétben közölt írásaiban többször emlékezik csodálattal Bartókra, Kodályra, Enescura. „1970 szeptemberében a Bartók-évfordulót a romániai zenei élet [és nemcsak a kolozsvári!] ünnepi eseménnyé avatta a művészete iránti őszinte ragaszkodás. Hangversenyek, előadások, emlékünnepek, alkalmi tévé- és rádióadások, írások, képzőművészeti alkotások sokasága idézte őt, a zeneszerzőt, a zene-tudóst, az előadóművészt és a tanárt, Bartókot, a páratlan művészt és páratlan embert. [...] A szeptemberi megemlékezés decemberig tartó, 1970-es Bartók-évvé kerekedett. 1971 is Bartók- év [...] mert a tavalyi Bartók-év a belátható jövő legtalálóbbi határáig tisztázta bennünk Bartók-kultúránk alapkérdéseit. Mert megtudtuk: nem élhetünk Bartók Béla műve és emberi példája nélkül. Mert tudjuk: 1972 is Bartók-év lesz és az utána következők is.” Talán épp ezek a perspektivikus gondolatok serkentették a több évtizedes Bartók-kutatásra, tanulmányok, könyvek megírására.

Kodály Zoltánt nemcsak zeneszerzőként és pedagógusként tartja kiválónak. Íróként is csodálja, „pontos fogalmazásáért” – amelyben „stílus és gondolkodás tökéletes egysége” valósul meg. „Mindig pontosan úgy fogalmazott, ahogy gondolkozott. Klasszikus tisztasággal, tárgyilagossággal, szépen; tökéletesen fogalmazott, mert tökéletesen gondolkodott...” – írja egyik hosszabb eszmefuttatású cikkében. Feltehető, hogy írásaiban egyik követendő példaképnek Kodályt tekinthette, hisz az ő stílusa is egyszerű, szép, tömör, lényegre törő, színes, még címválasztásai-ban is a lehető legökonomikusabb. Nem jellemzőek a cirkalmasan megfogalmazott hosszú címek, inkább az egy-két szóból álló rövid, figyelemfelkeltőek. Íme, néhány példa: a *Gyógyító zene* című cikkében Carl Orff *Emlékkönyvének* kapcsán a „zene diadaláról” és „a gyógyító zenepedagógusok” közötti kapcsolatról elmélkedik. A *Csak kérdelem* című cikkében egy sor kérdést fogalmaz meg a befejezetlenül

hagyott vagy időközben más szerzők által befejezett remekművekkel kapcsolatban. *Falun* című cikkében egy mezőségi falu nótafájára emlékezik, akinek az évek sodrásában „énektudása a várthoz képest fel-tűnően labilis”. A 300 cím csupán egy szám, amelyben a háromszáz éves Kájoni Kódex „kimerítő tudományos feldolgozást” szorgalmazná, ami viszont, amint írja: „elkallódott a második világháború zűrzavarában”.

Az eszményi példakép talán mégis a nagy tudású, ékesszólású prédikációról híres lelkész édesapja, László Dezső, aki már „kisfiú” korában az anyanyelven való írás fontosságára, felelősségére, helyességére, változatosságára, szépségére ösztönözte. Hogy a gyermekkori apai oktatás-nevelés miként hatott a későbbi Kriterion Koszorú-díjat nyert László Ferenc muzikológusra, azt a díj átvételekor mondott köszönőbeszédében a következőképpen fogalmazta meg: „Szép emlékezetű édesapám leginkább talán azzal gyarapította pályamódosításom esélyeit, amit az írásról tanított nekem, kisfiának. Gyermekkoromban még benne volt az első elemista ábécéskönyvben a példamondat: »az úr ír«. Mint társadalomérzékeny értelmiségi apám figyelmeztetett e kijelentés égbekiáltó igazságtalanságára. »Jaj annak a nemzetnek, ahol csak az úr ír!« – mintha ezt mondta volna akkor, vagy legalábbis valami nagyon hasonlót. Újraírtam a kedvéért a mondatot: »az író ír«. »Nem – mondta apám –, nem csak az író. Az ember ír. Mindenki.« A tárgya gyermekkorom későbbi éveiben is visszavisszatért. Akármilyen legyen is az ember foglalkozása, köteles íráskészségét pallérozni – oktatott. Aki csak családi leveleket ír, az is ura kell hogy legyen a szókincsnek és a nyelvtannak, akár a hasonlatoknak és a metaforáknak is. Emberségünk mértéke, hogy hogyan írunk. Akinek pedig a nyilvánosság számára is van mondani-valója, annak életfogytiglani társadalmi kötelessége az írni tanulás.” Mi sem elokvensebb, mint a több évtizedes kutató- és zenekritikusi pályát maga mögött hagyó László Ferenc vallomása, amelyben édesapja perfekcionista törekvéseinek egyfajta folytatójaként az állandó képzés és továbbképzés mellett voksolt: „Nagymértékben köszönhetem neki írni tudásommal szembeni örök elégedetlenségemet. Mint aki sosem elég biztos a dolgában, naponta használom a magyar

nyelv hétközetes értelmező szótárát, a *Nyelvművelő kézikönyv* vastkos köteteit és számos más idevágó szakmunkát.” Az érett korú, minden zenész által nagyra-becsült László Ferenc zenetudós nem átalotta bevallani, hogy nem volt könnyű dolga egy olyan „hatalmas személyiség” fiaként írni elismerést, szaktekintélyt szereznie, mint amilyen édesapja, László Dezső református lelkész, író volt. Erre utalnak édesapjáról megfogalmazott gondolatai: „Ifjabb koromban volt úgy is, hogy sokalottam nagyságát, az árnyékot, amelyet hatalmas személyisége rám vet. Ez a sokallás persze sosem gátolt abban, hogy többre törekedjem, inkább sarkallt. Nagysága azóta is folyton sarkall, hogy megtanultam alázattal elfogadni, és hálás, egyre hálásabb vagyok érte a Gondviselésnek.”

László Ferenc mind népszerűsítő, publicisztikai jellegű írásaiban, mind naprakész zenekritikájában, beszámoló jellegű írásaiban a retorikai szabályok érvényesülnek. Tanulta vagy ösztönösen alkalmazta? Valószínű, hogy kezdetben ösztönösen is ráértett a szónoki beszéd követelményeire, de édesapjától örökölt alapossága és a tökéletességre való állandó törekvése arra enged következtetni, hogy időben elsajátította a retorikai ismereteket, és abból mindent felhasznál, ami egy jó íráshoz szükséges: a figyelemfelkeltő cím, a jó és érdekes bevezető, a mondatszerkesztés szempontjából gondos, lényegre törő, nyelvtanilag helyes, világos, közérthető, szókincs szempontjából igen változatos, stílárís fordulatokban szellemes tárgyalás, amelyből az érzelmi háttér sem hiányzik. És minden cikkének befejező részéből, akár egy jó szónoklat végéről, nem hiányozhat a „végső kicsengés, az utolsó mondatok ereje”. László Ferenc akár dicsért, akár elmarasztalt, írása-inak frappáns végkicsengésében mindig ott volt az építő jellegű intelem, a nevelő szándék, a humor vagy éppen egy sokkoló, felkiáltójeles szó, amint azt a következő sorokban olvashatjuk: „Milyen az a Vájtűlű, az a kritikus vagy akár az a Zenetudós, aki egyszeri hallás alapján biztos véleményt – vagy uram bocsá’: ítéletet – mond egy mai műről és előadásról? Gyanús!”

Jól dokumentált, érdekfeszítő, szellemes és közérthető írásait újraolvasva talán a jelenben érthetjük meg leginkább, hogy az „allegro aperto” rovatcím László Ferenc írói stílusának valóban meghatá-

rozó sajátossága, hisz minden gondolatából, minden sorából a zenei életért felelősséget vállaló „nyílt, őszinte” állásfoglalás, egyéni vélemény sugárzik. 1974-től a bukaresti rádió magyar adásában *Zenei ügyelet* címmel kapott rovatában heti rendszerességgel mondta mikrofonba eseménykrónikáit ugyanazzal a szókimondó, egyenes magatartással, amellyel *A Hét* című hetilapban, az „allegro aperto” című rovatát vezette.

László Ferenc írásaiban szerteágazó odafigyeléssel követte elsősorban Kolozsvár, Erdély, valamint az egész Románia zenei életét. Habár javarészt természet-szerűleg a komolyzenei téma felé terelte az olvasó figyelmét – szimfonikus, opera, balett, régizene, kortárs alkotások –, de ugyanúgy szólt azokhoz is, akiket a folklór és tánczene vagy a dzsessz érdekelt. Tette mindezt nem csupán abból az okból, hogy „témát” keressen, hanem mert ő is szívesen „kóstolt” bele minden műfajba, ha azt értékesnek találta. A *Művelődés* havilap zenei rovatában például többször írt a magyar és román népdalokról, azok egymás közti kapcsolatáról. Egyik cikkének bevezetőjében hálával emlékezik Demény Piroska egykori középiskolai folklórtanárnőjére, „Piri nénire”, aki „a maga lelkesült hozzáállásával, ragályos folklórrajongásával” ráébresztette a „népzene csodálatosságára”, de következő sorokban valójában Szenik Ilona népzene-kutató, főiskolai tanárnak köszöni meg a későbbi népzenei jellegű kutatásaihoz nyújtott önzetlen segítségét: „Amikor mint későn rajtolt, önművelő zeneíró egyre gyakrabban kerültem olyan kérdések elé, amelyek meghaladták népzene-tudományos ítélőképességemet... egyre gyakrabban tértem vissza hozzá tanácsért, könyvészetért, gondolatmeneteim ellenőrzéséért. Ekkor kezdett nekem imponálni tudásának szépséges egzaktsága, elfogulatlan tudományossága, lényeglátása: későn, de nem túl későn, és annál inkább!” Népzene iránti érdeklődésének köszönhetőek azok a tanulmányok, amelyekben a *Művelődés* 1980–81-es évfolyamaiban *Szabad zeneiskola* cím alatt Bartók népzenei gyűjtéséről érkezik, majd a Bartók által gyűjtött népdalok lezáratlanságát hozza összefüggésbe a Wagner-féle „végtelen dallammal”. Harry Brauner román folklórkönyvének 1980-ban keltezett recenziójából kiderül, hogy László Ferenc nemcsak a magyar, de a román és

szász folklórkérdések felé is igazi, őszinte érdeklődéssel fordul, és olvasóit is a bartóki „testvériség” jegyében, az egymásra figyelésre neveli: „Akit kicsit is érdekel a folklór sorsa – nemcsak múltja, hanem jövője is –, föltétlenül olvassa végig Brauner kötetét [...] akiről már az első oldalakon kiderül, hogy nemcsak a román népzenet szereti igaz szeretettel, hanem minket is, valamennyiünket, akik tanulságára ezt a könyvet írta.” A szász népdalokra a „varázsosan vonzóak” jelzőt használja, és azok megismerésére ösztönözve, lehetetlen soraiból nem kiérezni a jóindulatú oktatói-nevelői szándékot: „Romániában együtt élünk a szászokkal, énekelhetnénk is együtt. Vagy bár az egymáséit: ők szászul, mi magyarul. Hogy jobban ismerjük és becsüljük egyik a másikat.” Ő így képzelte, és így is művelte. Mindhárom nyelven – magyarul, románul, németül – énekelt is, beszélt is, írt is.

Mit szólhatunk László Ferencről, az emberről? A mindig tetre kész, a merész kihívásoknak bátran elébe néző, igazi európeér intellektuel mintaképe volt. Szigorúan kedves, segítőkész, igényes. Értékének tudatában egy bizonyos távolságtartás jellemezte, viszont a zenetudomány iránt

érdeklődőknek mindig megnyílt, készséges segítőtárs volt. Angi István jellemzése szerint: „életvitele: iskola; lakása nyílt szalon, könyvtára élő emlékezés. Szeretete szigor; értékelése: a kristályosodó érték bizonyossága. Ítéldereje: e bizonyosság távlata.” A zene, az írás és a társadalmi szerepek mellett családközpontú életet élt. Abban a televíziós portréban, amelyet Víg Emese készített róla, a következőképpen nyilatkozott: „A családomon kívül alig van magánéletem, nincsenek hobbiim, nem bridzselek, nem járok más felesége után. [...] Isten és fölmenőim után harmadiként feleségemnek köszönhetem a legtöbbet.” Emberi, zenetudós és felelősségteljes közírói lényének alapvető sajátosságáról árulkodik az a bölcs gondolatör, amelyet portréfilmjének elkészülése alkalmából Víg Emese televíziós szerkesztőnek dedikált: „Erős várunk a nyelv, mondjuk Kosztolányival, és a magunk tapasztalata alapján hozzátesszük: boldog, aki úgy tud ragaszkodni erős várához, a maga anyanyelvéhez, hogy ragaszkodásából a másokéra is telik. Még boldogabb, aki ráadásul a zene nyelvén is tud, amelyet tolmács nélkül értenek világszerte.”

Kulcsár Gabriella

A NARRÁCIÓ KÖTÉLHÍDJÁN

Kísérlet a narráció katarziséra Ken Kesey *Száll a kakukk fészkére* című regényében és Milos Forman azonos című filmjében

„Ha élni merünk, az azt jelenti, hogy minden pillanatban meg merünk halni, de ugyanakkor azt is jelenti, hogy merünk megszületni. Vagyis átlépni a létezés egy újabb nagy szakadékába, ahol az, ami voltunk, meghal, hogy helyet adjon egy másinak, egy megújult világképpel rendelkezőnek, elismerve, hogy több szintre kell eljutnunk a megvilágosodás előtti utolsó lépcső elérése előtt.”

ARNAUD DESJARDINS

A katarziszról

■ Szinte lehetetlen rekonstruálni azt a létállapotunkat, amellyel a kötélhíd szakadékpontokat összekötő hágcsoin állva szembesülünk: a mélységnek a minket

magába rántó kitérülését – ami egyben a szakadék maga –, amelynek így a kötélhíd a részévé is avat. A katarzisz maga is egy lélegzetelállító mélység, ami a talpunk alatt tátong. Ken Kesey *Száll a ka-*

kukja sem kivétel ez alól. A belőle Milos Forman által forgatott film sem kímél meg az efféle mélységtől. Az elálló lélegzet pedig igénybe veszi az embert. Valamit kezdeni kell vele. Valamiként reagálni kell rá. A katarzisz ezzel a mélység/szakadék jellegével zökkent ki, mintegy kiprovokálva belőlünk a választ.

Egy lehetséges válasz: a narráció. A narráció, az elbeszélés egy kötéllhíd. De miért a narráció az, mely képes erre a hídverésre? Mi az a narráció folyamatában, ami mintegy fölkinálja ezt az eshetőséget? Mire tesz képessé és hogyan a narráció?

Maga az elbeszélés folyamata az, ami már mintegy megteremti az alkalmat erre. Ahogy Ricoeur fogalmaz: „az elbeszélés betölti a maga felfedező és átváltoztató szerepét az olvasó érzelmeinek és cselekvésének vonatkozásában, az elbeszélés [récit] cselekvést refiguráló szakaszában.”²

Az elbeszélésnek, mint valami elmondásának/mesélésének, a működés mechanizmusának a leírását, az utánzást, a miméziszis fogalmát Arisztotelésznek köszönhetjük.³ Ebből a leírásból kitűnik, hogy a történetet el lehet mondani mint szó szerinti aktust, ilyenkor diegetikus⁴ elbeszéléssel van dolgunk, vagy el lehet mondani mint egy látványt, ami a szemünk előtt megy végbe, és akkor mimetikus elbeszélésformát követünk.⁵

A centrumban, amelyre/amelyből fölépül a narráció, az „én”, az elbeszélés „énje” áll. Ez az, ami elválaszthatatlan sajátja az elbeszélésnek. Valaki elbeszél valami(k)ről/valaki(k)ről egy történetet. Miközben elbeszél, azonosul, eggyé válik vele. Így az elbeszélő „én” mintegy kijelöli önmaga helyét ott, ahol épp van. Ez a helymeghatározás egyfajta koncentrált-ság, mely azáltal jön létre, hogy az elbeszélő történetben a szereplők léte azonos magával az elbeszéléssel.⁶ Ez az azonos-ság az, melyben aztán képessé válunk majd arra, hogy a tragikusban felismert mélységet mélységként éljük meg. Mert ebben az azonosságban a befogadónak lehetősége nyílik arra, hogy kapcsolódási ponto(ka)t ismerjen föl ott, ahol eddig ilyeneket nem mert remélni.

Azokat történés-darabokat, amelyek a *Száll a kukkban* szeretszét hevernek, a narráció folyamán épülő kötéllhídról lehet egészsként látni. Egésznek és együttlé-
vőknek. *Zárt értelemkörnek*, olyan-
nak, melyben helyére kerül az, ami látszólag helytelen/helynélküli.⁷

Ez a helyrekerülés – melyben a narráció, mint kötéllhíd segít – az, ami az értelmezésben maga a katarzisz.

A kötelek kifeszítése

■ Amikor elmesél valaki egy történetet, akkor egy sajátos gépezetet indít útnak. Bármennyire is ragaszkodik az elmondás/elbeszélés során a történések szó szerinti visszaadásához, láttassa bármennyire is az elbeszélő egyes szám első személyű szemüvegen át a történeteket, az elmesélt történet mégsem lesz azonos azzal, amit az elbeszélő egykor személyesen átélt. A történetet szereplőként átélőből a történetet elbeszélő lesz. Az elbeszélés folyamata átstrukturálja az átélt történetet. Az átéltekből az elbeszélés aktusa által újra átélt történet lesz. Az újra átélt történet – lett legyen mégoly szó szerinti, elmesélt-ségében rigorózan hű –, nem lesz már egy az egyben ugyanaz a történet. Mert minden elmesélés/elbeszélés – éppen azért, mert el-*mond*, el-*beszél*, távolságot tart mindattól, amiről épp mesél, épp azért, hogy képessé váljon a történetet másokkal megosztani. Ez a távolságtartása nem más, mint egy új kapcsolatnak a fölépítése az elbeszélő és az általa átélt esemény között. Ennek az új kapcsolat-
építésnek önreflexív jellege van, ahogy ez a későbbiekben látható lesz.

Aki elbeszéli a történeteket, az valahogyan beszél. Egy elbeszélésben meg kell különböztetnünk azt, aki elbeszéli, mintegy beágyazza az eseménysort (a narráció aktusa) és azt, amit/ahogyan elbeszél, azaz a beágyaz (narratív tartalom). Ezek a szintek nem minden esetben szálazhatóak szét, különböztethetőek meg (lásd metadiegetikus, hüpodiegetikus narrációk). Gérard Genette a beágyazó és beágyazott narrációk egymáshoz való viszonya alapján három szintet határozott meg. E három egyike az, amelyben a két narratíva között magyarázó viszony van, tehát ok-sági, következményes kapcsolat áll fenn a beágyazó és a beágyazott narratíva között. Azonban ha ezek a narratív szintek határt sértenek, tehát az ok-okozati viszony megváltozik közöttük, akkor Genette nyomán ezeket metalipsziseknek, metalepikus diskurzusoknak nevezzük.⁸ De egyben az elbeszélés ki is alakítja az elbeszélő világot.⁹ Éppen ezért, az elmesélés, a mesélés maga, mint folyamat is megteremti a saját világát. „Mozgó, de egyben megszentelt határ ez két világ között: az egyik világ a mesélés világa, a má-

sik pedig az elmesélt dolgoké.”¹⁰ Az elbeszélés világa/szintje és a története a metalipszisekben keresztezi egymást. A narráció egyik rétege átnyúlik/betüremkedik a másikba. A narráció szintjei keresztezik egymást kívülről és belülről.¹¹

A *Száll a kakukkban* az elmeegőgynézetet elzárandó világa szabadul ki köztünk. A regényben Kesey a nagydarab Bromdennek a kezébe adja az elbeszélést. „Ideális” rá az elbeszélő szerepét osztani, hisz egy süketéget és némaságot vállalt „megfigyelő”, a befolyásolhatatlan, részreahlás nélküli narrátor képzetét kelti. Ennek a Kesey-féle, mintegy „belülről”, egy ápolat tudatvilágán átszűrt történetmondásnak nagy előnye, hogy az elbeszélő én és az írói én közötti határ elmosódik, észrevétlenül megteremtve ezáltal az identifikációt. Az identifikáció mellett látteleletet is ad ez a fajta, Bromden világán át látatott szöveg. Látteleletet, arról a világról, amely az elzártágából adódóan ismeretlen. Mindemellett azonban láttelelet arról, hogy ez az elzárt világ és az a másik, a „kinti” egymásba átjátszhatók, egymás paralleljei. Bromden „narratív kamerája” testközbe hozza azt, ami egyébként érzéketlenül csak a vizualitás révén hozható elementáris közelségbe. Ez a „narratív kamera” az, amely számára feltárul a magával rántó mélység – ha tesszik, a kint és a bent világának a teljesen azonos, egymásba játszható láttelelet –, amiben tudatosodhat mindaz, ami és ahogy van. Ez a fajta belülről látás, „narratív kamera” a szenzibilitásra épít, a történeteknek az egymásból és egymásra következtetését, homogenitását adja. Így juttat többtellehetőséget a „magával rántó mélység” dinamikájának.

Forman ezt nem tudja megtenni, ő más – „a McMurphy, mint az intézetbe beszabadult”, az események folyamat meghatározó, azokat alakító kulcsszereplő szemszögéből látatható – narrálást választ.¹² A vizualitás felől nézve, a „McMurphy-hatás” szempontjából előnyös és döntő választás. A lázadó, az Üzem/Gépezet létéből adódó működés-képtelenre figyelmet ráirányító karakter formálásának az előnyeivel. Más aspektusait ragadja meg a Kesey-szövegnek ily módon. Megtöri a belülről „narráló kamerának”, a „magával rántó mélységnek” a Kesey szövegben felépített metodikáját. A hangsúlyeltolódás, ami így létrejön, mégsem lesz durva, bántó. Sajátos módon,

amit „elvesz” így a Bromden „narratív kamerájában” építkező világból, és McMurphy által/vele együtt látatásnak adja, azt a vizualitás eszköztárából a film adaptációjával egészében – mert a vizualitás vs. próza korlátait Forman se tudja lebontani – vissza is adja Bromdennek.¹³

Bromden elmesél, látat, fokalizál egy eseményt, de miközben elmeséli ezeket a történeteket, közben önmagát is látja. A valamiként való látatás, a fokalizáció Mieke Bal narratológiájának legtöbbet hivatkozott része. A Bal-féle elmélet szerint minden narráció fokalizált, mivel „az események bemutatása mindig egy meghatározott »látásmód« alapján történik”. Bal a narratíva minden elemére kiterjeszti a fokalizáció hatókörét. Az explicit szereplő fokalizáció mellett megkülönbözteti a külső fokalizációt, melynek ágense nem jelenik meg a narratív szövegben, hanem anonim marad. A vizuális metafora kiterjesztése azt vonja maga után, hogy az elbeszélte eseményeket mindig látja, legalábbis látatja valaki, még akkor is, ha ennek a fokalizálónak a kilétét homály fedi. Ha a fokalizáció szerepét kiterjesztjük a narratív események szelektációjára és értelmezésére, akkor a narrációs aktust szükségszerűen pusztán csak utólagos szavakba vagy képekbe foglalásként kell meghatároznunk. Bal állítása, miszerint minden narrációs aktus fokalizált, a narrációt egy észlelési modellnek rendeli alá, mely a látás modelljén alapszik. A fokalizációt leíró fejezet alaptézise a következő: az események bemutatása mindig egy meghatározott „látásmód” alapján történik. Attól függetlenül, hogy „valós” történelmi tényekről vagy fiktív eseményekről van szó, mindig ki van választva egy nézőpont, egy látásmód [vision], egy bizonyos látószög. Kísérletezni lehet azzal is, hogy a tények „objektív” képét adjuk. De mit is feltételez ez? Az „objektivitás” egy olyan próbálkozás, amely azt mutatja be, ami már valamilyen módon látva vagy észlelve van.¹⁴

A hatalmas indiánt a „nem lehet nem elmondani” kényszere presszionálja,¹⁵ ezért a McMurphyvel történet elmondása során, vagy azzal, ahogyan értelmezi a hajókirándulás kapcsán a vállalt „süket-némaságot”,¹⁶ önmagát is elmondja. Az ilyen elmondás szükségképpen a beágyazó és beágyazott narratíváknak, a metalepsziseknek az egymást keresztezését, egymásba fonódását eredményezi.¹⁷

Az anekdotázó elmesélésben a történet-szálak egymásba kapcsolása – bár sajátos, zavarba ejtő lehet annak, aki mindezt kívülről szemléli –, mindig szándékolt, és sohasem öncélú.

A narráció szálaiból kötél fonódik, és a megfont kötelek aztán egymással is összesodródznak. A történetet elbeszélő az elbeszélte történettel, az olvasóval, és a nézővel – egy egység. „Ami leginkább zavarba ejtő a metalepszisben, az az elfogadhatatlan, ám kikerülhetetlen hipotézis, hogy talán az elbeszélővel és a szövegbeli hallgatóval együtt az elbeszélésen kívüli dolgok, vagyis ön és én is, valamilyen elbeszélés részei vagyunk”¹⁸ azért, hogy aztán önmagát és a történetet újra értelmezve, saját személyét is az elmesélt történetben/az elmesélt történethez képest meghatározza.

Bromden narrációja két szinten fut. Egy részről: McMurphy története, másrészről a McMurphynek Bromdenben indított, önreflexív hatást eredményező története – azaz az indián „belső ébredésének” története. Bromden személyisége „sokkhatás” alá került azáltal, hogy McMurphy mintegy „kiprovokálja” belőle az elbeszélést, és így ez az elbeszélés az indián számára önmagát értelmező elbeszéléssé válik.¹⁹

A kötélhidág hágcsójára lépve

■ Az elmegyógyintézet katalizál. Nem csak a személyiséget sallangjaitól lecsupaszító, vegytisztá emberi emóciókat felszínre hozó ereje miatt. Katalizál, magas nyomáson párlatot készít mindabból, ami ott szunnyad az intézet lakóiban. Mert nem csak az elemi erejű indulatoknak ad mintegy erre a célra „rendszeresített” teret, hanem e terepen egymással játékba is hozza/rendezi ezeket az önmaguk póré valóságára „visszacsupaszított” individuumokat. Individuumokat, mert az örület visszaépíti a személyiség társadalmi normáktól leplezetlen valóját.

A *Száll a kakukk* terápiásnak mondott csoportgyűlésein sajátos „játék” zajlik. A játszómázás játéka. A játéknak mint eleven, egészségteremtő tevékenységnek a legleplezetlenebb paródiája. A manipulálás, Miss Ratched, a Főnéni manipulációja. Az a típusú manipulálás, amelyben mind a manipulátor, mind a manipuláltak teljesen tudatában vannak ennek a manipulációnak. Az „újdonsült” McMurphy az, aki mintegy szembesítésként tükröt tart an-

nak, amit mind ő, mind a Hevenyek teljes mértékben eddig is tudtak. Bromden meséli el, hogy McMurphy elmeséli azt, amit már eleve, mesélés nélkül is tudunk. Mindez azáltal válik elementáris hatásúvá, hogy mindezt beágyazott narrációval teszi.²⁰ Keseynél a csoportterápiás gyűléseknek így lesz nyomasztó, szuggesztív légköre.

A regényben a másodszeri szavazást McMurphy hozza szóba, miután Bill a Főnéni egyre kínosabb kérdéseire föláll és kimegy a gyűlésről. Miss Ratched, hogy elejét vegye a szavazás számára esetleg kudarcra való végződésének, McMurphy Zárt Osztályra való átvitetését többször javasolja. Bromden narrálásából²¹ egyre nyomasztóbb légkört kapjuk ennek a Főnéni „diktatúrának” a csoportgyűlésen.

Forman a képi világgal operál. Sűrűben követik nála az impulzusok egymást, mint a Kesey-szövegben. Cheswick hozza szóba a szavazást a baseballmérkőzésről, mint egyfajta terápiát, megszakítva Billynek az egyre kellemetlenebbé váló faggatását. Forman az impulzusok, történések gyors egymásutánjával érzékelteti, hogy ez a szavazás több, mint egy házi rend módosítására irányuló törekvés. Forman kockáin igazán átütő ez a jelenet: McMurphy fel-alá szaladgál egyik betegtől a másikig, és nem érti azt, hogy őt a többiek miért nem értik. Miért nem fontos nekik az, ami elsősorban neki, de vég-eredményben mindannyiuknak fontos. A többiek meg őt nem értik: mi olyan fontos egy baseball meccsen, ami miatt most hajkurászni kell egyetlen szavazatot.

Erősebb ez a képi „szöveg”, mint a regénybeli, de azt a belső, lélektani nyomottságot, amit a bromdeni „narratív kamera” nyújt, nem adja vissza totálisan. A szavazásban a „több mint egy szavazás” hatás Kesey szövegéhez képest nem marad el.²²

Az a csoportgyűlés azonban, melyen a televízióban látható Nagyvilág baseball meccs délutáni közvetítésének a megnézéséről szeretne szavazást McMurphy, igazi játék. Mert McMurphyre is igaz az, „hogy a játék lényege hogyan tükröződik a játékosok viselkedésében: minden játszás játszottság. A játék izgalma, lebilincselő hatása épp abban áll, hogy a játék fölébe kerekedik a játékosoknak. S amikor olyan játékokról van szó, amikor saját magunk által kitűzött feladatokat akarunk megoldani, a játék izgalma akkor is

abban a kockázatban rejlik, hogy „megy”-e, „sikerül”-e, s „ismét sikerül”-e. Aki ilyenképp próbálkozik, maga van próbára téve. A játék igazi szubjektuma (s ezt még az olyan tapasztalatok is nyilvánvalóvá teszik, ahol csak egyetlen játzó szerepel) nem a játékos, hanem a játék. A játék az, ami a játékost hatalmába kényszeríti, ami behálózza a játékba, ami őt játékban tartja.”²³ Szavazatokat vadászik, szaladgál, kiabál, mert komolyan veszi azt, amiben „normális esetben” maga sem hinne, mert ő személyes érdekből kezdett a megfelelő számú szavazathajkurászásba. Aztán a hajkurászás maga alá gyűrte, szinte élvezte, mint a Főnéni ellen vívott csaták egyikét. „Az isten tegyen benneteket akárhová, egy rakja föl a kezét legalább! Nem lássátok, hogy most vagyunk a döntőbe? Ha ezt ránk veri, ránk veri az egészet! Ennyit se tudtok megérteni az egészről, amit itt összepofázok?”²⁴ Nála a hajkurászás játéka a játék hajkurászása lett. Ebben az eszeveszett fel-alá futkosásban már átváltozott az, ami van. Forman kamerája mutatja ezt a totális fordulatot. Azt, amelyben az elmegyógyintézet betegei átváltozhatnak. Mert ebben a „fusunk körbe egyetlen szavazatért”, „ha ez az egy szavazat megvan, akkor sikerült” színjátéka rejlik. Lelepleződik az, ami eddig rejtve volt.

Bromden keze, maga sem tudja, hogyan és miképp, a magasba lendül, mint huszonegyedik, és így most már mint a többséget jelentő szavazat. Az indiában kezd derengeni a kép,²⁵ a fokalizációt visszavéve McMurphytől. Látja, hogy itt, a megszerzett szavazat-többséggel valami átváltozni látszik. „A hülye is látja, hogy ennek semmi értelme, én ugyan nem teném. De ahogy a Főnéni szeme rám tapad, és a tehetetlen hápogását nézem, hiába látom előre a bajt, nem tudom megállítani. McMurphy drótokat húzott belőle, és most emeli lassan, ránt ki a ködből, ki a napra, ki a biztos fedezékből. Az ő műve, a dróttainak... Nem. Nem igaz. Hanem hogy én emeltem föl.”²⁶ Valami ott, az élet nagy „meccs-mérkőzésében”, ahol eddig Miss Ratched diktálhatott csupán – változni látszik.

McMurphy a megszavazott időben letelepszik meccset nézni.²⁷ A meccs azonban hamar véget ér, a Főnéni a pultja mögül kikapcsolja a készüléket. Am a „meccset, a mérkőzést” akaratán kívül ezzel indítja el. Mert egy elsötétült képer-

nyő nem vet véget egy legalísan megszavazott baseball közvetítésnek. McMurphy továbbra is a tévét nézi, amelyben már nem látható a mérkőzés. Formannál eleve nem is üzemel. Így ezt a szubtextust/metalepszist, az elbeszélést az elbeszélésben – Keseynél Bromden önkéntelenül indukálja a róla való tudósítással. Aztán ez a tv kikapcsolásnak a pillanatával hangsúlyossá nő. Mindezt Formannál a nulláról kell felépíteni. Nehezebb, de egyben átütőbb feladat. Így a képnélkülinek a vizualitása a sokszorosára erősödik. McMurphy eleve a kikapcsolt tv előtt ül, és a csakazértis átélésével közvetíti a meccset, mert hisz megszavazták, ergo lehet, szabad meccset nézni. McMurphy „élő közvetítésére” folyamatosan szívárognak be az emberek, Martini, Harding, Scanlon, Billy Bibit, Cheswick, Fredrickson és Sefeld. Először a képernyőt, az ürest, és benne önmaguk visszatükrözött képét, aztán McMurphy-t figyelik. Majd lassan látszik a vonásaikon, hogy a kezdeti megdöbbenést mosoly és az együttes, közös szurkolás veszi át, és a „közvetítés” végére az együtt szurkolás eufóriája uralkodik el. Forman felépíti így a „csak azért is meccset nézek/nézünk hatást”, azt, ahol a képtelen helyzetek között egy élhető világ formálódik. A bolondokházában születő bolondokháza az, amely megmutatja, hogy az igazán kóros, ártalmas, ami normálisnak adja ki magát.

Ez már játék. Az önfeledség színjátéka. Ahol érteni lehet, hogy megszűnik a különbség a tévéből harsogó kommentátor ovációja és az elsötétült tévékészülék előtt az élő közvetítés mámorát eljátszó McMurphy tudósítása között. Erre a „különbség megszüntetésre” csak az képes, aki meglátja e kétféleségnek az azonosságát/értelmét.

Bromden narrációja egy öntükröző elbeszéléssé avanszál itt. Claude-Edmond Magny az ilyen elbeszélések kapcsán megjegyzi: „olyan 'szakadék' [abyeme] táru fel előttünk, melynek szemlélésébe beleszédül értelmünk”,²⁸ ami egyszerűsmind megijeszt és fölbátorít. A nagy bolondokházában elmeséli a tévé körül létrehívott bolondokházát. Ezzel egy lépéssel tovább megy a többiekben is ott lévő átéltségnél, ami a narrálásból, a mintegy „kívülről rátekintek” távolabb lépéséből adódik, de itt meg is áll egyelőre.

Bromdenben a többiekhez képest – ebben az esetben a történetet mint a

„meccsnézés” mikéntjét elmesélőben – megteremtődik a lehetőség arra, hogy lépésnyi távolságból szemléljen olyan részleteket, amelyekhez a többi Heveny és Idült esetleg túlságosan közel van. Minderre azért adódhat esélye, mert az elbeszélésben az elbeszélő személynek az elbeszéléshez képest nincs önálló entitása, de az elbeszélés sajátos létmódjából adódik az – amiként MacInty megjegyzi –, hogy a személyisége, az elmesélt történet egészéhez képest mégis önmegőrzött, azaz önálló.

A meccsnézést azért tudja önreflexíven, mindegy önmagára is reátekintve elbeszélni, mert az „itt vagyok” elbeszél-jellemének az önmaga (ipsité), és Bromdennek, mint az elbeszéltnak a személye mégis megtartja a maga önmagaságát, a cselekvéshez nélkülözhetetlen „ki vagyok” jellegét. Azonban ebből a szétválasztottságból/szétválaszthatatlanságból fakad a „rálátok teljességgel magamra, de nem tudok saját magam lenni” helyzete.

Ahhoz hogy Bromden erre az önreflexivitásra szert tegyen, egy olyan történetést kellett átélnie/elbeszélnie, amely kicsiben magában rejtette ugyanazt az ellentmondást – és egyben annak a feloldását is –, amivel a regény egésze folyamán szembetalálkozik / amit elbeszélésével igyekszik értelmezni/feloldani. Azzal, hogy McMurphy azt a meccset „nézi”, amit objektíve nem tud nézni, azzal kicsiben elbeszéli/tükrözi azt a világot, amelyben: „a háziszabályokat a sarkukból kifordítani csak a többség szavazatával lehet! Hát persze. Nahát, a hivatalos tintafosásban ez viszi a pálmát!”²⁹ Azáltal pedig, hogy a többiek McMurphy meccsnézésébe mintegy fakultatíve bekapcsolódnak – önkéntelenül legitimizálják / létezni engedik a baseball meccset. Önkéntelenül léte szavaznak így az öntükröző elbeszélésnek. Keseynél a McMurphy mellé telepedésben, Formannál az üres képernyőre és McMurphyre tekintést követően a közös, euforikus szurkolásban nyeri el ez a legitimítás a maga értelmét. Még akkor is, ha minderre ők nem tudtak „kívülről” rálátni. Bromdenben „narratív kamerájának” a többlete lát rá erre az öntükrözésre: „s ott ülünk valamennyien az elsötétült képernyő előtt, figyeljük a szürkeségét, mintha napnál világosabban mutatná a baseballmérkőzést, a Főnéni meg ordít, parádéz mögöttünk. Ha valaki ide bekukantana, és látná ezt, hogy egy csomó fér-

fi nézi a sötét tévéképernyőt, egy ötvenéves nő meg ordítva fenyegeti a fejük búbját fegyelmivel, megtorlásokkal, biztos azt hinné, az egész banda olyan hülye, hogy csak pörögni nem pörög.”³⁰

De mire „elég” ez a narráció okozta többlet?

A kötélhídról a mélység

■ A *Száll a kakukk fészkére* kultikus alkotássá lett a háta mögött hagyott negyvenhárom év alatt, ami a formani filmadaptációnak köszönhető. A „Főnéni” figura, a maga mosolygós diktatúrájával – ez a kultfilmek, művek sajátja – szállóigévé vált. Mint ahogy az értelmetlenség netovábbjaként idézett: „Ne csináljunk a Krisztusból bohócot!” indulatszóvá avasztált Kesey-mondat is. Ilyen és ezekhez hasonló fordulatok, emblemikus jegyek időtlenné teszik az alkotást. A *Száll a kakukk* gondolatisága is könnyedén visszamondható: a lázadásnak az örületig menő kitarítása. A manipuláltság alóli kitörés/kitörésképtelenség nagyzenekarra íródott partitúrája. Az egyénnek a Gépezettel szembeni be-vagy épp be-nem-darálhatósága, vagy a „magányos hős” szélmalomharca, amelynek az átütő volta mégis „győzelem”. Milos Forman, amikor a hetvenes évek elején olvassa a Kesey-szöveget, akkor automatikusan a hatvanas évek Csehszlovákiája interpretálódik a „McMurphyzmusban”.³¹

Mindezek igazak, ám nem kizárólag ezeknek a momentumoknak köszönhető, hogy a *Száll a kakukk* fordulópontjai és egészében maga a mű átütő. A történet unikális voltát nem csupán az elmegyógyintézet „extravagáns” szerepeltetése adja. A történetmondás „holját” a történet elmondásának „hogyanja” teszi azzá, ami. Az indián meséltetése és az indiánban e mesélés/elbeszélés hatására „felépülő” megértésnek az egyedisége. Bromden mesélése építkező, önreflexív elbeszélés. Bromden, amikor McMurphyről mesél, akkor sok esetben viszonyít, mintegy McMurphy karakterét mesélve az önmaga karakterének hiányait látja és látatja. „Meg is történt akárhányszor azon a héten, amíg az öblös nevetését hallgattam, s néztem, hogyan vakarja a hasát, hogyan ásítózik, hogyan kacsingat rá arra, akinek éppen a históriáit meséli – előfordult, mondom, hogy ezt a nagy természetességet néztem, és eszembe se jutott a Főnéni meg az Üzem a háta mögött. Elhítem

McMurphynek, hogy van ő elég kemény legény, nem fog visszatáncolni, mint a Főnéni reméli. Elhittem én is, hogy valami rendkívüli lehet benne. Leginkább az, hogy olyan, amilyen. Hogy mer olyan lenni, amilyen, attól olyan kemény legény. Az Űzem gépszíja nem kapta el ennyi éven át – akkor honnan veszi a Főnéni, hogy majd ő egypár hét alatt elbánik vele? McMurphyt nemigen csavargathassa az ujsza körül. Később aztán, mikor a feketék elől elbujdostam a klozetba, belenézttem a tükörbe akárhánszor, és eltöprengtem, hogy léteznek, hogy így elbírtak bánni ilyen egy irdatlan monsterrummal, amilyent ez a tükör itt mutat. Mert én amikor ott láttam az arcom, a kiülő pofacsontomat és a horpadásokat, amit mintha fejszével kanyarítottak volna ki alóla, meg azt a sötét, gonosz nézést, ahogy a tévében is mindig mutatják az indiánokat – az a nézés is benne, meg a Pápának a nézése is benne –, olyankor mindig az jutott eszembe: Ez nem én vagyok, ez nem lehet énnekem az arcom. Az se én voltam, aki ezt az arcot először fölpróbáltam. Se akkor, se most – csak amit az emberek kinéznek belőlem, úgy nézek ki. Mintha kinézetre sose lettem volna én. Hogy van akkor, hogy McMurphy mégis pont az, aki?³²

Azonban Forman adaptációja azzal, hogy McMurphy „kezébe adja a kamerát”, meghosszabbítja a regény figuráját, kollektivitás-tudatot adományoz McMurphynek. Gondoljunk azokra az interpretációira Formannak, ahol McMurphy a közösségi, a többiekért „harcoló”, tűzben élő karakterjegyével gazdagodik: a hájókírándulás megszervezése, lebonyolítása, a baseball meccs „közvetítés” eufóriájának megteremtése, Billy öngyilkossága kapcsán „vállalt” habitusa. A „McMurphy-izmus” egy Európából való rátekintés az Újvilágra. Olyan vonás, amely a Kesey-szövegben nem érhető tetten, vagy csak nyomokban, és olyan – ha egyáltalán Keseynél ez az aspektus jelen van – amely egyben kérdőjeleket is tesz egy ilyen, esetleges hős szereppel kapcsolatban. „Engemet nem lehetett megrengetni a hitemben, hogy McMurphy óriás, és egyenest az égből szállt le, hogy minket az Űzem dróthálójából kimenekítsen, és az olyan ronda kis apróságnak, mint a pénz, oda se néz – de azért idővel én is hajlani kezdtem a többieknek a gondolkodása felé.”³³ Forman, ha tetszik, mintegy

ecsettel a kezében – amit élénk tűzpirosba mártott – követi McMurphyt, és minden olyan cselekedetét kiemeli vele, amely a lázadó, a többiek érdekében erőfeszítésket tevő karaktert erősíti. McMurphy „többletet” teremt, Formannál a figura túlnő a regény McMurphyjén. Az elmegyógyintézet világában '75-ben leképződik Csehszlovákia, ahol egy McMurphy típusú karaktert kíván a helyzet. Félreviszi ily módon Forman a Kesey-szöveget? Erősza-kot tesz rajta? Igen, de a sajátos tűzpiros ecsetkezelése téveszt totálisan célt, ahogy ezt majd látni fogjuk.

Keseynél Bromden nem elsősorban kultuszt épít McMurphyről mesélve, mert az elbeszélése nem erre fut ki. Elbeszélése centrálisan a McMurphy-ről szóló legendát szövi ugyan, de ez csupán az ő elbeszéléseinek a felszíni rétege. Mindközben az egymásba fonódó metanarrációk/metalepszisek megteremtik az elbeszél cselekmények és az önmaga közötti kapcsolatot, kontinuitást.³⁴ Bromden ösztönösen érzi, hogy a cselekmény elbeszélése az elbeszél cselekménynek a véghezvivőjével egy szintre helyezi az elbeszélőt. Ezekon túlmenően minden elbeszélés, amely cselekvést vagy a cselekvések egész sorát mondja el, egyben horizontot indukál – Ricoeur szerint: erkölcsi képzeletet az elbeszélői képzeletből. Ez az erkölcsi képzelet a fikció kifejlődésével, az elbeszél események kibontásával együtt teremtődik, konstituálódik. Az így létrehozott erkölcsi képzelet az, amely képes azonosulni, helyeselni vagy tiltakozni az elbeszélés alanyának a cselekedetei fölött. Éppen azért fontos ez a fajta erkölcsi képzelet, mert az elmesélt történetek alapmotívuma mindig valamilyen cselekvés. Bromdent ezért is készíti mindaz, amit mesél – és itt most teljességgel indifferens az, hogy voltaképpen kiről is mesél – önreflexióra. Mert ez az erkölcsi képzelet – ami itt még nem több mint gondolat – mintegy „kiprovokálja”, előhívja saját mintáit, hasonló helyzetekre adott válaszait mindazzal, amit ő tehet/tehetne. Bromden számára egy sajátos, teljességgel önmagáról elmesélt történet az, amelyet másról, azaz McMurphy-ről elbeszél.

Ebben a sajátos elbeszélésfolyamban – ami egyben önkontinuitást is teremt Bromden számára –, újra és újra felbukkan, mintegy a feladat nehézségét kifejezően, a „mozdíthatatlan” műszertábla.

A megmozdíthatatlan, megoldhatatlan feladat. Egy metafora. Egy öntükröző elbeszélés, egy mise en abyme. Az elme-gyógyintézetéről, mint nagy, megmozdíthatatlan élet-lét helyzetről szóló „keret” narrációtan benne rejtőzik egy terjedelmes, több „felvonásos” narráció arról a mázsás, odaépített, mozdíthatatlanságról, ami provokatívan meredezik a fürdő közepén.

McMurphy, ha már az első szavazás a Nagyvilág-baseballmeccsekről sikertelenségbe fulladt, szeretné a meccset az elme-gyógyintézetten kívül egy csehóban megnézni. Ehhez azonban ki kell „szabadulni”. „Azért, mert már azt gondoltam, meg is mutatod, hogy kell innét kitörni, olyan nagy hanggal vagy. [...] – Azt hiszem, ha nagyon a fejembe venném, a dróthálót ki is ütném egy székel itt az ablakon... [...] De várjatok csak, nézzetek oda, amin Billy ül, az meg is felelne. Ez a műszertábla a fogantyúkkal meg a tárcsákkal, ez kemény is, meg súlyra is elég nehéznek látszik.”³⁵ Formannál maga McMurphy támaszkodik a műszertáblának, ezzel is fokozva a dramaturgiai hatást. „–Azt akarjátok velem megetetni, palimadárkák, hogy én ezt a kis szaros bigyót nem bírom fölemelni?”³⁶ A kísérlet egyben a Főnéni Üzemét zsebre vágó kísérlet kicsinyítőtükre. A „McMurphy-jelenség „dióhéjban”. McMurphy teljesen tisztában van azzal, hogy a lehetetlent fessegeti, amikor egymaga nekiesik a megemelésének, de azért képes fogadásokat kötni a sikerre. „Nem is tudom, mit akarhat. Akármilyen nagydarab, akármekkora erő van benne, azért, hogy ezt a műszertáblát megmozdítsa, azért még hármat kellene neki hívni, ugyanilyet. Tudja is. Csak rá kell nézni és láthatja, hogy még megbillenteni se tudja, nem megemelni. Ahhoz óriás kellene, hogy onnét föl is emelje.”³⁷ Más is tudja ezt és azt is, hogy ez egyben egy kicsinyített mása a „feladatnak”, a Miss Ratched-del való küzdelemnek. „Egész teste belerendül az erőfeszítésbe, hogy olyasmit emel, amivel nem bír, s maga is tudja – amiről mindenki tudja, hogy föl nem emelheti. De egy pillanatig, amíg a cement repedését halljuk, azt hisszük, mégis, úristen, ez képes, és fölemeli.”³⁸ Nem sikerült, hacsaknem a véres tényér nem számít annak. „Azzal együtt megpróbáltam – mondja. – Annyi azért kitellett tőlem, a büdös úristenit, hogy megpróbáltam, nem igaz? Azzal kimegy, és

otthagyja a földön az elmaszatolt cédulákat, szedje föl, válogassa szét, aki akarja.”³⁹ Ennek a műszertábla emelésnek a maga metaforikusságát, öntükröző jellegét csak erősíti, amikor McMurphy Bromdennel akarja ezt a műszertáblát megemeltetni. A Főnök „kicsinek” érzi magát: „Főnököm – mondja és végigmér – amikor még a régi formádban voltál, két méter fölött nem tudom mennyivel, és a súlyod is megvolt hozzá, akkor meg bírtad volna emelni azt a műszertáblát a zuhanyzóban? Ez már nekem is eszembe jutott. Nem lehet sokkal nehezebb, mint az olajoshordók, amiket a katonáéknál kellett emelni. Mondtam erre neki, hogy tán valamikor bírtam volna. – És ha megint megnőnél, akkor megint megbírnád emelni? Mondtam, hogy aszem, meg.”⁴⁰

Egy másik „felvonásban” Bromden felhívja a feladatához – erősítve, tovább építve így a műszertábla vs. önmagunk legyőzésének, a ki/felszabadulásnak, szabadításának az elbeszélését. „Tudod, mit mondd neked? Azt mondom, meg kéne próbálni megbillenteni neked ezt a műszertáblát. Hadd lássuk, hova fejlődöttél. Ráztam a fejem, és mondtam őneki, hogy én nem. Előhozta a megállapodásunkat, hogy megpróbálom, ha látni akarja, mire jutottam az ő erőfejlesztési módszerével. Nem találtam kifogást, odaálltam a műszertáblához, ha másért nem, hogy megmutassam, mennyire nem megy. [...] Most szépen... most add bele a gázt! Hórukk! Most szépen eriszd vissza. [...] Most inkább állítsd vissza, ahogy volt, pajtás, hogy ne lássa senki. Még egyelőre nem tudatjuk a világgal, mennyit meg bírsz emelni.”⁴¹ A narráció az önmagunkra rálátás, az önmagunk határainak, lehetőségeinek az észlelését/érzékelését is magában hordja. Innen a mise en abyme-nek az a szédülete, amit már korábban Claud – Edmund Magny kapcsán említettünk.

Bromden a narrálás folyamán fölismerete McMurphy érdemeit és fogyatékeit is, és ezáltal fölismerete önmagára vonatkoztatottan a saját, tudatosan elnyomott benső világának erejét, azaz a cselekvésnek és az elbeszélésnek egymásból következését.⁴² A Serteperte Főnök, miközben megfigyelt és elmesélt, önmagát is bevonta az értékelésbe úgy, hogy a mű döntő hányadában semmi mást nem tett, mint megfigyelt, ezáltal tapasztalatot cserélt, ahogy Walter Benjamin az elbeszélőről írott esszéjében megjegyzi.⁴³ Az effajta

tapasztalatcsere a benjamin értelemben szinte fölpiszkálja az embert, és már önmagában véve is elhatározásra készíti az ítéletalkotással.

A narráció mindig valami egészről – MacIntyre-ról: „az élet elbeszéltségéről” beszél⁴⁴ –, még akkor is, ha a legkisebb, legjelentéktelenebb mozzanatot mondja el. Bromden pár hónapnyit mesél az elmegógyintézet történetéből, mégis az elbeszélésének a narráló jellegéből adódik az, hogy az elbeszélésének épp úgy van jelenidejűsége, mint múlt idejűsége. Az elbeszélés által elmondott, az „élet elbeszéltségének” nevezett élet-történet azonos azzal, amit Bromden akkor is megélt volna, ha nem érkezik a büntető gazdaságból a bolondok közé McMurphy. Ricoeur szavaival: „a múlt időben elmesélt dolgok közt tervek, elvárások, jövőbeli elképzelések vannak, amelyek a főszereplőket mulandó jövőjük felé irányítják. [...] Más szóval az elbeszélés a gondot is elmeséli. Bizonyos értelemben csak a gondot meséli el. Ezért nem képtelenség „az élet elbeszéltségéről” beszélni azoknak az elbeszéléseknek a jegyében, amelyek megtanítanak arra, hogy elbeszélő módon (narratíve) fejezzük ki a visszatekintést és az előretekintést. Az eddigi fejtegetésből az következik, hogy irodalmi elbeszélések és élettörténetek nem hogy kizárnák, hanem éppen kiegészítik egymást, szembenállásuk ellenére vagy éppen annak segítségével. E dialektika arra emlékeztet bennünket, hogy az elbeszélés már azelőtt része az életnek, mielőtt az életből az írásba száműzetnék; majd visszatér az életbe az elsajátítás sokféle módja szerint és az ímént említett legyőzhetetlen feszültségek árán.”⁴⁵ Mert az élettörténet elmesélése fölismereti az elmesélt cselekvésekben ott rejlő tragikumot, az eleosznak és phobosznak a magába rántó mélységét.

A lobotómiáról „visszajött” McMurphy azzal, ahogyan/amiként ismét jelen lesz az osztályon,⁴⁶ elhatározást provokál. Kesey szövege teret enged az „ismerkedésnek”, mintegy időt hagyva a konzekvenciák levonásának. „Egy pillanat hallgatás volt, aztán Scanlon kiköpött a padlóra. – Ugyan! A vén kurva most meg ezt akarja megetetni velünk! Ez nem is ő. – Egyáltalán nem – tette hozzá Martini. – Hülyének néz ez minket? – Azzal együtt nem rosszul utánozták le – folytatta Martini. Lépett az ágy fejéhez, és mutogatta,

amit mondott. – Itt e. A törött orrát is rá tették, ezt a fura heget is itt. Még a farkó is rajta van. – Rajta hát – dörmögte Scanlon –, de azzal együtt! [...] Jól megmondta Scanlon, hogy cirkuszukhoz hasbeszélő bábút csináltak maguknak.”⁴⁷ Aki azonban az eddigi eseményeket még önmagának sem „narrálta”, az természetesen döntésképtelen, és ebből adódóan cselekvésképtelen is marad. „Figyeltem, úgy sétálnak el arrafele, mintha a képeslapállványhoz vagy az ivókúthoz mennének, csak hogy egy óvatlan pillantást vehessenek rája.”⁴⁸

Bromden nem azt a McMurphyt látja, akit a Hevenyek, Idültek láttak. Nem is annak a McMurphynek a hiányát, aki egyenlő a „McMurphy-izmussal”.

Az indián, hogy végére ért a McMurphy történet elmondásának – azáltal a cselekvés narrátorából a cselekvés alanyává, cselekvővé vált. „És ahogy figyelgettem, próbáltam elgondolni, mit is tenne mostan.”⁴⁹ Bromden a saját magában átváltozott McMurphyt látja. Bromden viszont egyben látja narrálásának eredményeképp mindazt, ami van/lehet. „Egy az biztos, gondoltam magamban, nem hagyják, az nem létezik, hogy egy ilyen rakást itt felejtessenek a Nappaliba, a nevével rajta, és aztán, hogy a Főnéni még húsz-harminc évig ővele példálózzon, mi jár annak, akinek nem tetszik a rendszer. Ebbe az egybe biztos voltam.”⁵⁰ A gadameri átváltozás, az igazi létbe változás ez, amelyben megmutatkozik mindaz, ami rejtvé van/volt.⁵¹ Az öntükröző elbeszélések/metalepszisek nyomán – ahogy már idéztem korábban a Genette által osztott hipotézist: „hogyan talán az elbeszélővel és a szövegbeli hallgatóval együtt az elbeszélésen kívüli dolgok, vagyis ön és én is, valamilyen elbeszélés részei vagyunk.” Tudatosodik/feltárul számára így az, ami tudott/megfogalmazott volt számára idáig is. Most az öntükröző elbeszélésmódban elnyerte a maga önreflexivitását. Ebben tudatosodásban/feltárukozásban az önnön létének/lehetőségének a mélysége nyílik meg a maga leplezetlenségében.

A *Száll a kakukk* utolsó jelenete/oldalai ennek a „kötélhídről látható mélységnek” a tudatosítása, mintegy a „begyakorlása”. Serteperte Főnök mind McMurphy meggyilkolását,⁵² mind az ablakháló kitörését⁵³ a narrációnak, a mélységet elemi erővel mélységként megmutató hatására tette.

Formannál e két erőt/tettet, azoknak egymásutániságát/egymásból következését Jack Nietzsche zenéje⁵⁴ olvasztja egybe. A föltépődő műszertábla alól feltörő víz, Bromden lassú, céltudatos cipekedése, majd lendítése és az ablakhálót kiszakító műszertábla eldobása mind olyan erővel láttatott/megkomponált egység, melyben ezek az erők – amelyek Bromdent működtetik – teljesen szétválaszthatatlanok.

Mert Formannál csak Bromden látja a lobotómiáról visszatolt McMurphyt és ez a fajta „tűzpiros ecsetű” narráció az, ami ismét nem a Kesey-szöveghez „hű”. Ebben az esetben mégis szövegebb a szöveg-nél. A Főnöknek a szövegben utópikusnak, függeléknak érezhető tettét Forman teszi szerves részévé a regénynek. A regény felől kibetűzött film jutatta el a regényt a regény narrációjának értelméhez. A Bromden „narratív kamerájával” látható mélységet Forman optikája avatja magával rántóvá.

Mert nem a kifelé szabadulás lendülete/sikere a döntő, hanem Bromdennek az „önmaga alól” való „ki/fölszabadulása”. Az az elhatározás, amelyet a „McMurphy story” mintegy előhívott belőle, az igazán meghatározó. A narrálás „kötélhídján” annak látta a körülményeket – mondhatni, hogy a maguk mélységében – amik, ezáltal önmagát is megértette, és ezért nem tudott nem reagálni a szituációra.

Arisztotelésznél az elhatározásnak, a prohairesisnek, a cselekedni képes döntésnek a megformálásában kitüntetett szerep jut.⁵⁵ Egy effajta döntés okosságát, phronesziszt kíván.

Gadamer számára Heideggernek a *Nikomachoszi Etika IV. könyvéről* tartott 1923-as Freiburgi előadásából lett bizonyossággá, hogy az arisztotelészi NE-ban az okosság [phroneszisz] egyfajta cselekvő lelki alkotás.⁵⁶ A phroneszisz mindig egy elhatározás mentén lesz nyilvánvaló, hisz nem egyszerűen az előre felmondható erkölcsi normáknak egy az egybeni, gyakorlatba való átültetéséről van szó.⁵⁷ Heidegger azt írja a phroneszisz és prohairesis [elhatározás] egymáshoz való viszonyáról: „A *phroneszisz* eszerint nem magától értetődő, hanem *feladat*, melyet egy *prohairesis*-ben *kell megragadnunk*. A *phroneszisz*-ben kitüntetett értelemben mutatkozik meg az *a-letheuein* értelme, vagyis valaminek a felfedése, ami elrej-

tett volt.”⁵⁸ Ezért nevezte Heidegger Arisztotelész nyomán a phronesziszt epitaktikusnak, azaz olyannak, ami szinte kényszeríti az embert a helyes döntésből következő lépésre, s mint ilyen egybefogja, nem enged számára kitérést az elől, ami éppen önmaga.

Bromden „szabaduló akciójában” tehát nem az az érdekes, hogy elmegy vagy marad. Még az sem, amit meg kíván lépni/cselekedni és hogy ahhoz milyen módot/eszközt választ. Továbbá – ahogy erre Gadamer Arisztotelész hermeneutikái aktualitása kapcsán rávilágít: „annak a helyzete, aki a jogot „alkalmazza”, egészen másféle. [...] Amikor enged a törvényből, nem lemondásokkal él, hanem ellenkezőleg: a jobb jogot találja meg. Arisztotelész az epieikeia, a „méltányosság” elemzése során a leghatározottabban hangot ad ennek: az epieikeia a törvény helyesbítése. Arisztotelész kimutatja, hogy minden törvény szükségképp feszültségben áll a cselekvés konkrétójával, amennyiben ugyanis általános, és ezért a gyakorlati valóságot a maga teljes konkrétójában nem képes magába foglalni.”⁵⁹ Tehát azt sem előre vivő firtatni a Főnök megoldási sémáját látva, hogy ez az elhatározása jó, igaz vagy erkölcsstelen.

Egyedül Bromden elhatározásának van a narráció szempontjából kulcsfontossága. Az „elhatározásra képessé válását” pedig az elbeszélte eseményekben/az elbeszélte események által az önmagára ismerés hívta életre. A narráció az, ami hozzásegít az „annak látás, ami” és az így van ez felismeréséhez. Kontinuitást teremt az elé táruló tragikus eleosz-phobosz mélység és az indián Főnök között.

A mélység minden létfeladat velejárója. A megoldásra/reagálásra váró helyzetek sokasága, mintegy egymásba kapcsolódva teremt meg ezt a szakadékot/mélységet. Olyat, amelynek a valódi feladat jellegét/ mélységét képtelenség távolról felmérni. A kötélhíd – ami a narráció által épül –, a mélység fölött feszülve magát a mélységet „szólítja” meg. Pont ebben van a pótolhatatlan szerepe, hogy a megával rántó mélységet teljes valójában mutatja. Megismerteti velünk és részesévé avat ennek a mélységnek.

A lényegi mozzanat tehát itt van: a kötélhíd azáltal, hogy a mélység részesévé tesz, megtanítja belakni nekünk a mélységet. A belakott létmélységek teszik csak lehetővé a „valamit kezdünk/kezde-

nünk kell” vele elhatározását. (Tehát az, hogy a kötélhídon átmegyünk a szakadék mélye fölött, csupán járulékos elem, amelyet az előbb említettek nélkül képtelenek lennének megtenni.) Mert a kötélhíd: a mélységet mélységként láttatja. Az eleosz/phobosz mélysége azonos a saját magunkban lévő mélységgel. A kötélhíd egygyé tesz ezzel a mélységgel, és ezzel az összekapcsolással megmozgatja mindazt, ami fölépíti az elhatározásunkat. Ez a folyamat maga a katarzis. A katarzis a benünk lévő mélyégnék és a létezés mélységének az azonossága, amelynek az azonosságából az elhatározás születik.

Ebben a katarzis-olvasatban semmi esetre sem az játssza a döntő szerepet, hogy a társadalomban milyen a jóról az

előre kodifikált erkölcsi normánk. „A jó definiálhatatlan, a jó annak nem szűnő kényszere, hogy ami előttünk áll a maga evidens mivoltában, helyes/tanácsos/igaz lépésre sarkalljon minket, nem kitérve magunk és mások elől, azaz tudjuk választani azt, ami helyes. A tudás és az erkölcsi választás nem az adott esetben elősorolható kijelentések igazságában áll, hanem abban, hogy éppen azt választjuk a maga végső konkrétságában, ami akkor és ott helyes, ezt semmiféle előzetes tudás nem fedi le, ám az emberi lét lehetősége, hogy képes választani azt, ami helyes.”⁶⁰ Sőt, az efféle betagozódás az, amely lehetetlenné teszi ezt a katarzis-olvasatot.

Csatádi Gábor

■ JEGYZETEK

1. A tanulmányban a katarzis fogalma nem feltétlenül esik egybe az Arisztotelész *Poétikájában* definiált klasszikus meghatározással. Sőt e tanulmányban pont arra teszek kísérletet, hogy az arisztotelészi tragédiaelfogás, melyből aztán fölépült a katarzis klasszikus meghatározása, miként gondolható tovább, ha a narratológia és hermeneutika megközelítéseit használom. A tragédia kiváltotta *eleosz* [siralom] és *phobosz* [félelem, szomorúság], mint affektusok, hatások a nézőben meghasonlást váltanak ki, de ugyanakkor önmagával való kontinuitását is elmélyítik. Vö. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. (Ford. Bonyhai Gábor) Osiris, Bp., 2003. 161–163.
2. Paul Ricoeur: *Le soi et l'identité narrative*. In: *Soi-même comme un autre*. Seuil, Paris, 1990. 191.
3. Arisztotelész: *Poétika*. (Ford. Sarkady Imre) Kossuth, Bp., 1994. 71.
4. Amíg Arisztotelész a narrációelméletet a mimetikus hagyományban alapozta meg, addig Platón az elbeszélést nyelvi tevékenységnek tekintette. Szerinte létezik egy egyszerű vagy tiszta elbeszélés [haple diegesis], melyben „maga a költő beszél, és meg sem kísérli képzeletünket abba az irányba terelni, mint-ha másvalaki beszélné, mint ő.” Platón: *Allam* 393a, In: *Platón összes művei. II.* Európa, Bp., 1984. 166. A diegázis kifejezést 1953-ban Etienne Sourian használja újra egy szerkesztői előszóban. Etienne Sourian: *Előszó*. In: Etienne Sourian (szerk.): *L'universes filmique*. Flammarion, Paris, 1953. 7.
5. David Bordwell: *Elbeszélés a játékfilmben*. (Ford. Pócsik Andrea) Magyar Filmintézet, Bp., 1996. 16.
6. „Az elbeszélés szereplőjeként értett személy nem saját tapasztalatainak különálló entitása. Épp ellenkezőleg: osztozik az elmesélt történetnek a megfelelő dinamikus azonosság rendjében. Az elbeszélés, az elmesélt történet azonosságát építve építi a szereplő azonosságát, s ez utóbbit nevezhetjük elbeszélő azonosságnak [identitá narrative]. A történet azonossága alkotja a szereplő azonosságát.” Ricoeur: i.m. 176.
7. Gadamer: i.m. 145.
8. Gérard Genette: *Az elbeszélő diskurzusa*. (Ford. Seppegy Boldizsár) In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I.* Jelenkor-JPTE, Pécs, 1996.
9. „Az elbeszélő aktustól függ a diskurzus létrejötte [...] az általa »közvetített« cselekvések létrejöttének fikciója is.” Genette: i.m. 62.
10. Gérard Genette: *Figures III*. Seuil, Paris, 1977. 245. Az első a tulajdonképpeni diskurzus, második maga a történet szintje.
11. Vö. Dorrit Cohn: *Métalepse et mise an abyme*. In: John Pier, Jean-Marie Schaeffer (ed.): *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation*. EHESS, Paris, 2005. 122. Ez a különbségtétel megfelel annak, amelyet Debra Melina tesz „outward metalepsis” és „inward metalepsis” között Beckett kapcsán. Ehhez: Debra Melina: *Breaking the Frame: Metalepsis and Construction of the Subject*. Ohio UP, Columbus, 2002. 46–50.
12. „A könyvben hangsúlyosabb az egyén és az intézmény közötti konfliktus, mint a filmben. [...] Többször elolvastam a könyvet, mielőtt felkerestem volna a kaliforniai producereket, sőt egy forgatókönyvet is készítettem. Tudtam, mit vágnék ki, mit hagynék benne, hol adnék hozzá, hol vennék el belőle. Azt is eldöntöttem, hogy nem az indián szemével láttatnám az eseményeket. Az egyes szám első személyű narráció ugyanis szerintem jobban működik az irodalomban, mint a filmben. Az irodalom absztrakt tudomány, ahol minden mondattal egy új világot hozhatunk létre. A szófolyam gyönyörűen ábrázolja a gondolatok áramlását. A film ezzel ellentétben kívülről tekint a világra, sokkal objektívabb nézőpontból. A képek konkrétak, a filmes csakis a képek segítségével ábrázolhatja a lelki folyamatokat.” Milos Forman: i.m. 254.
13. „Ahogy az lenni szokott, a legkönnyebbnek tűnő feladat bizonyult a legnehezebbnek: megtalálni a tökéletes Főnököt. Kesey óriásként ábrázolta, én is egy robusztus alkatú színészt kerestem, hogy a végén, amikor az indián összezsugorodott lelke ismét kitölti a hatalmas testet, a dráma fizikailag is megjelenjen a vásznon.” Forman: i.m. 262.

14. Mieke Bal: *Narratology. Introduction to The Theory of Narrative*. (Trans. Christine van Boheemen) University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1999. 142–161.
15. Vö: Ken Kesey: *Száll a kakukk fészkére*. (Ford. Bartos Tibor) Európa, Bp., 2009. 15.
16. Kesey: i.m. 241.
17. „ha lehetséges, hogy egy képzelet alkotta mű szereplői olvasók, illetve nézők, akkor az is lehetséges, hogy mi olvasók, illetve nézők merő fikciók vagyunk.” Jorge Luis Borges: *A Don Quijote apró csodái*. (Ford. Scholz László) In: *Borges Válogatott művei II* Európa, Bp., 1999. 234. Borges ezt a megálapítást az öntüköröző elbeszélések kapcsán teszi.
18. Genette: *Figures*. 245. De a metalepszis és a öntüköröző elbeszélés azonosítása nem Genette sajátja, hanem mára már közhelyszerűvé lett.
19. Vö. Ricoeur: i.m. 197–198.
20. A beágyazott narráció a beágyazásnak egy speciális esete (Beágyazás= az elbeszélő elmesél egy történetet, és ez az elmesélt történet így az elbeszélés, narráció tárgya lesz, azaz az elbeszélő az elmondásával/elmesélésével, mintegy beágyazza azt, amiről mesél.): „a narrátor ugyanaz marad, de a fokalizáló változik (NSZ–NF), ekkor a teljes narratív szituáció NSZ—N1F1 [F2], amikor is azt látjuk, hogy az első fokalizáló, aki külső a történethez képest, átruházza a fokalizációt egy diegetikus szereplőre.” Mieke Bal: *Notes on Narrative Embedding*. *Poetics Today* 1981. 2. sz. 247.
21. Vö. Kesey: i.m. 167.
22. „Például ragaszkodtam ahhoz, hogy a csoportterápiás jelenteknél két kamerával dolgozzunk. Az egyik a színész arcára közelített, a másik a többieket vette. A beszélő tudta, hogy nem csak őt veszi a kamera, ezért nem becsülte túl saját szerepét, a többiek pedig sosem tudhatták, mikor közelít rájuk a másik kamera, ezért nem ereszthettek le, állandóan reagálniuk kellett a beszélőre. Eléggé félttem a statikus, ülős jelentektől, a második kamera segített életet lehelni ezekben.” Forman: i.m. 267–268.
23. Gadamer: i.m. 138.
24. Kesey: i.m. 172–173.
25. Uo. 177–178.
26. Uo. 173.
27. Uo. 173–176.
28. Cl.-E. Magny: *Histoire du roman français depuis 1918*. Seuil, Paris, 1950. 277.
29. Kesey: i.m. 171.
30. Uo. 176.
31. Forman egy, a *Száll a kakukkhöz* készített werkfilm interjújában fogalmazta ezt meg. Megtalálható a film dupla lemezes DVD változatán, ami a harmincöt éves jubileumra jelent meg. Forgalmazza: warnervideo.com
32. Kesey: i.m. 190–191.
33. Uo. 307.
34. Vö. Ricoeur: i.m. 180.
35. Kesey: i.m. 150–151.
36. Uo. 152.
37. Uo. 153.
38. Uo. 154.
39. Uo.
40. Uo. 257–258.
41. Uo. 308.
42. „Hányadán állunk hát az elbeszéléselemélet (théorie narrative) és az erkölcselmélet (théorie éthique) kapcsolataival? Vagy fentebb javasolt kifejezéseinkkel élve: hogyan vonzza az önmegértés elbeszélői összetevője (composante narrative) kiegészítésként azokat az erkölcsi meghatározottságokat, amelyek a cselekvést morálisan a cselekvő alanynak (agent) tulajdonítják.” Ricoeur: i.m. 193.
43. Walter Benjamin: *Der Erzähler; Betrachtungen zum Werk Nicolai Lesskows*. In: *Illuminationen*. Suhrkamp Frankfurt, 1979.
44. Ricoeur az idézett tanulmányában „az élet elbeszélte egysége”-t (unité narrative d’une vie) MacIntyre kapcsán veti fel (398.) Vö.: Alasdair MacIntyre: *After Virtue, a Study in Moral Theory*. University of Notre Dame, 1981.
45. Ricoeur: i.m. 192–193.
46. Kesey: i.m. 370–371.
47. Uo.
48. Uo.
49. Kesey: i.m. 371.
50. Uo.
51. Vö. Gadamer: i.m. 144.
52. Kesey: i.m. 371–372.
53. Uo. 373.
54. „Mialatt beszélgettünk, az idős férfi [Jack Nietzsche] kinyitotta a bőröndöt és különböző méretű, vastagságú és súlyú üvegeket kezdett kipakolni. Szétrakta őket az asztalon. – Illetve mégiscsak szükségünk lesz valamire. Milos – mondta hirtelen Nietzsche. – Egy kis vízre. Bevittünk egy vödör vizet, az öreg pedig akkurátusan öntögetni kezdte az üvegekbe, ügyelve a mennyiségre. Aztán letörölte az asztalt és zenélni kezdett. Ujjaival dörzsölgette az üvegek száját, furcsa, melankolikus hangokat csiholva. A hideg futkározott a hátamon a gyönyörűségtől. Jack később hozzátett még néhány hagyományosabb részt, némi fűrészrezegetéssel és egyéb azonosíthatatlan hangszerrel megspékelve, ám a filmzene nagy részét azon a délelőttön vette fel az öreggel és bőröndben lakó zenekarával.” Forman: i.m. 273.

55. „De nem tarthatjuk az elhatározást véleménynek sem. A vélemény ugyanis mindenre vonatkozhatik [...] a vélemények közt a szerint szoktunk különbséget tenni, hogy tévesek-e vagy helyesek, nem pedig aszerint, hogy rosszak-e vagy jók, az elhatározás viszont inkább ez utóbbi szempont szerint minősül. [...] Mert hogy jó vagy rossz dolgokra határozzuk-e el magunkat, az meghatározza azt, hogy miféle emberek vagyunk, de hogy miképpen vélekedünk, azt nem.” (1111b–1112a) Arisztotelesz: *Nikomakhoszi etika*. Európa, Bp. 1987. 57–59. 1111b skk.
56. Vö. Aristoteles: *Nikomachische Ethik*, VI. kiad., H.-G. Gadamer (ford. és kísérő szöveggel ellátta), Klostermann Verlag, Frankfurt, 1998.
57. Gadamer: i. m. 349.
58. Martin Heidegger: *Platon – Sophistes* (1924–25). I. Schüßler (kiad.) G. A. Bd 19., Klostermann, Frankfurt, 1992. 52.
59. Gadamer: i.m. 355.p.
60. Aristoteles: *Nikomachische Ethik*, VI. kiad., H.-G. Gadamer i.m., idézve a fordításhoz írt előszóból.

BALÁZSI-PÁL ELŐD

WEBKASTÉLY-VETÉLKEDŐK

■ Á-ból B-be tartunk Farkas Andrással, a PONT Csoport ügyvezető igazgatójával. Egyre vehemensebben vitatkozunk Andrissal az autóban. Természetesen a kastélyokról. Számára épített örökség, számomra önkényuralmi jelkép a kastély. Számára történelmi terep, számomra közösségi vonatkozásaitól megfosztott épület. Bár nem mondjuk ki, de tudjuk, hogy mindkettőnknek igaza van: a kastélyokra több történelmi kor rétege borítja, és nyilván lehetséges nézőpont sem csak egy van. Pont ettől izgalmasak. Amiben viszont egyetértünk, az az, hogy bármelyik nézőpontot, szemléletet is tekintenénk érvényesnek, az alaphelyzet adott: ott vannak ezek a régi épületek, amelyekkel a helyi közösségek a legtöbb esetben nem igazán tudják, mihez kezdhetnének. Ennek okait kellene feltérképezni, és ezen kellene változtatni.

Ez a WEBkastély (www.webkastely.ro) születésének egyik lehetséges eredetmítosza. Ezzel párhuzamosan bizonyára több is létezik, lévén, hogy a projekt négy szervezete közös kezdeményezése: az épített örökség megőrzését célul kitűző Transylvania Trust, az Erdélyt fiatalosan, dinamikusan megmutató Élő Erdély Egyesület, az alaptevékenységként pályázati tanácsadással és pályázatírással foglalkozó PONT Csoport és az online tartalomgyártásban és digitalizálásban érdekelt Transindex.

A WEBkastély ugyanakkor a négy szervezet egy átfogóbb, nagyobb projektjének, a PONT Csoport által kezdeményezett Kastély Erdélyben projektnek a része. A Kastély Erdélyben program célja közép- és hosszú távon gazdasági és társadalmi szerepet biztosítani az Erdélyben levő kastélyok számára olyan formában, amely fenntarthatóvá teszi ezeket – a kulturális örökséget képviselő értékek megőrzése mellett. A rövidtávú cél? Az erdélyi kastélyok helyzetét ismertető, társadalmiasító intézkedések, akciók, projektek lebonyolítása, és a fejlesztéshez szük-

séges szakmai és információs alapok megteremtése.

A Kastély Erdélyben csapata az erdélyi kastélyok helyzetét történelmi-kulturális, gazdasági, turisztikai, társadalmi kérdésnek egyaránt tekinti, és úgy gondolja, az ágazatokon átnyúló megközelítés révén elő tudja segíteni azt, hogy az igen változatos problémakört jelentő kastélyok jövőjére fenntartható megoldások szülessenek, és jelentős források legyenek mozgósítva.

Mínhogy települések, megyék, országok és az Európai Unió egyaránt érintettek a kastélyok állagmegőrzésében és közhasznú működtetésében, ezért civil intézmények, partneri hálózatok és európai normáknak megfelelő fejlesztési projektek kellenek. Kulturális örökségünk akkor válhat jelenünk igazán értékes részévé, ha funkcióval látjuk el azt. A kastélyok Erdély-szerte családok lakhelyei voltak, generációk nőttek fel és haltak meg, szerelmek születtek és házasságok kötöttek. Emberek tették azzá, aminek az árnyékával ma találkozunk. Ezeket az építményeket akkor lehet csak igaz valójukban és fontosságukban a jelenünk részévé tenni, ha használjuk is azokat.

A kastélyok valós kihasználtságát pedig csak partnerségen keresztül lehet megvalósítani. A helyi és megyei önkormányzatokkal, helyi és megyei civil szervezetekkel való együttműködés hozhatja meg azt az eredményt, amelynek köszönhetően a múltunk egyik töredéke újból részese lesz a mindennapjainknak. Az önkormányzatok és a tulajdonosok szerepe a fejlesztési irányvonalak meghatározása. Az önkormányzatoknak abban a tudatban kell a stratégiai céljaikat kitűzniük, hogy a kulturális örökségünk egyik kiemelkedő példánya az ő településükön található, ennek értelmében pedig a településük infrastrukturális, szociális és kulturális fejlesztéseit egyaránt érinti. Civil szervezetek dolga megkönnyíteni az önkormányzatok munkáját, elvállalni

azokat a funkciókat, amelyeket az állami intézmény nem tud hatékonyan betölteni, és javasolni azokat a megvalósításokat, amelyek a kastélyokat hozzák előtérbe, segítenek visszanyerni szerepüket.

A kastélyok kérdésköre társadalmi témakör is, és amennyiben az emberek, helyi közösségek megértik, miért jó nekik egy rendbe hozott, működőképes kastély, részben maguk lehetnek a fenntartók is. Ezért mindannyiunknak tennünk kell azért, hogy a lakosság is elfogadja, magának érezze ezeket az épületeket és értékeket, amit képviselnek. Ez utóbbi gondolatmenet vezetett a WEBkastély beindításához.

A WEBkastély-vetélkedő célja a különböző településeken levő kastélyok és a helyi közösségek közötti interakció erősítése. Egy kastély létezésében, degradálásának megállításában igen fontos szerepe van annak, hogy a helyi közösség mit gondol róla, hogyan tudja bekapcsolni akár a mindennapokba, akár a település feszítv eseményeibe. A vetélkedő révén tulajdonképpen közösséget kívánunk a kastélyok és kúriák köré szervezni. A WEBkastély tulajdonképpen egy interaktív médiaprojekt, amelynek célja Erdély kastélyaival és kúriáival kapcsolatos, helyi közösségek által szerkesztett autentikus információk, tartalmak bemutatása és népszerűsítése a világhálón.

Természetesen a koncepció nem teljesen új: a Transindex és a teleház-hálózatot (eMagyar pontok) működtető eTransylvania már 2008-ban megszervezett egy népszerű, több kiadást megélt, hasonló formátumú online vetélkedőt, a WEBvidéket (www.webvidek.ro). A lényeg az, hogy vidéki települések csapatai teljesítenek több héten át olyan próbákat, amelyeken keresztül új, belső szempontok szerint rendezve mutatják be településük múltját, jelenét és jövőjét, másrészt internetes írástudásukat fejlesztik – vagyis passzív felhasználókból tartalomgyártókká válnak. A próbák kitalálásánál minden kiadásnál fontos szempont volt, hogy a közösséget is bevonják azok teljesítésébe.

A WEBkastély ezt a modellt ültette át és adaptálta: a csapatoknak egy-egy kastélyt kellett „örökre fogadniuk”, foglalkozniuk vele és különböző próbák teljesítése révén megmutatniuk az érdeklődőknek. A vetélkedő online formában zajlott, 6–10 fős helyi csapatok jelentkezhettek azzal a feltétellel, hogy tagjai erdélyi

kastély vagy kúria közelében éljenek, és egy helyi civil szervezettel is együttműködjenek.

Az első WEBkastély-vetélkedőre 2011 őszén került sor, és elmondható, nagyon sikeresnek bizonyult mind a helyi csapatok tevékenysége, mind a sajtómegejelenség, mind az olvasók, internetes tartalomfogyasztók szempontjából.

Számokban kifejezve: a) 23 csapatból 21 végig teljesített, b) 101 eredeti, olvasmányos, érdekes bejegyzés született, c) a 45 000-et is meghaladta az egyné látogatók száma, egy néző átlag 4,71-szer kattintott az oldalon, ez összesen 210 000-nél több letöltést eredményezett, d) a 30 000-et is meghaladta a Facebook-szavazatok száma. A WEBkastély második kiadására kilenc csapat jelentkezett, viszont a verseny sokkal kiegyensúlyozottabb volt, miközben a bejelentkezetteknek olyan próbákban kellett helyt állniuk, amelyek az államosított kastélyok és a közösség viszonyát vagy a kastélyok fénykorának és jelenének hasonlóságait kutatták, ugyanakkor a kastélyok Facebook-jelenlétét is megeremttették az idővonal (timeline) létrehozásával, gyakorlati próbaként pedig a kastélykert helyreállítására kellett ötletekkel előrukkolniuk.

És talán ami a legfontosabb: a versenynek köszönhetően a Facebookon kialakult egy mára már több mint kilencezer főből álló online közösség, amelyre, úgy gondoljuk, a jövőben fenntarthatóan lehet építkezni. Mindenén túl a WEBkastély legfőbb hozadéka az, hogy a kastélyok kérdését köztémává alakította, hiszen a helyi közösségek szemszögéből, a lakosok és a kastély viszonyát tekintve közelítette meg a témát. A vetélkedő bizonyította: van alapja annak, hogy a kastélyfejlesztést a település- és regionális fejlesztés kérdéseként, részeként kezeljük.

Erdélyi kastélyai és kúriái Erdély kulturális örökségének szerves részét alkotják. Ezek az épületek és a hozzájuk tartozó területek sok településen a legnagyobb létező létesítményt, területet jelentik. Azonban a különböző folyamatok és a törvénykezés eredményeképp jogi-közigazgatási helyzetük sok esetben nem tisztázott, más esetekben pedig olyan személyek vagy intézmények tulajdonában vannak, akik/amelyek képtelenek jelentős forrásokat áldozni állapotuk feljavítására, vagy amennyiben állapotuk megfelelő, a gazdasági-társadalmi körforgásba

állításukra. A WEBkastély célja volt felhívni a figyelmet az erdélyi kastélyok, kúriák állapotára, ugyanakkor szeretttük volna szorosabbá fogni a kapcsolatot a közösség és a kastélyok, kúriák tulajdonosai/működtetői között, ezáltal is tudatosítva, hogy a műemlékek a település részei, közös örökséget hordoznak, mely a közösséget is gazdagíthatja. A vetélkedő révén egy olyan gyakorlati adatbázis, in-

formációhalmaz gyűlt össze, amely a műemlékvédők, a témát kutatók figyelmét esetleg elkerülné.

És mielőtt bárki a projekt érdemeinek kisajátításával vádolna, a Transindex tulajdonképpen csendestárs volt benne, hiszen az online vetélkedő licencének megosztásával, illetve a technikai háttér biztosításával meg egy kis reklámmal járult hozzá a WEBkastély megvalósulásához.

GORDON ÉS TÂRNALACT

Székely márkanévek a gazdasági válságban

■ A romániai fordulatot követően Székelyföldön a gazdálkodók arra törekedtek, hogy visszakapják azt a földterületet, amit nagyapáiktól, szüleiktől a kollektivizálás idején elvettek. A földvisszaszerzés sikere annyira megerősítette őket egyéni érdekekben, hogy teljesen megfeledeztek az összefogásról, a szövetkezésről. Ilyeneket még emlegetni sem volt szabad.

A Homoród menti Abásfalván olyan erős volt a tulajdonhoz való ragaszkodás, hogy az emberek a kollektív gazdaság idején épített marhaistállókat, sőt még a hídmérleget is visszakérték. A felszámoló bizottság elnöke mesélte, hogy nem volt más lehetőség, mint kiszámolni a személyenkénti tulajdonrészt, és annak arányában szétosztani az épületeket. Heteket dolgoztak, amíg tisztázták, hogy mennyi téglát, cserépléceket kell adni annak, akinek tíz centiméter jut az istállóból. Amikor megjegyeztem, hogy miért nem tartják meg az épületeket, elkomorodva, haragosan azt mondták, hogy itt az ideje felszámolni a közöset, a szövetkezetnek még a gyökereit is ki kell irtani. Később, már a kilencvenes évek közepén, a felszámoló bizottság elnöke szénát adott el, és a szomszédos Keményfalván kellett megmérniük a szekeret.

A földdel más volt a helyzet, ott valóban rendezni kellett a tulajdonviszonyokat – és ezt ma már többen mondják –, de nem de facto, hanem csak de jure módon. A nosztalgia, a földhöz ragaszkodás érthető és megérthető volt a Székelyföldön, de a realitás, a közgazdasági tézisek mára igazolták, hogy tőke és pénz nélkül nem

lehet gazdálkodni sem. Egyedül, pénz és összefogás nélkül pedig nem érdemes. A föld önmagában érték, de gépek, állatok és egy életerős gazdálkodó meg a családja munkája nélkül nem nyújt megélhetést. Abásfalván a földosztó bizottságnak egyetlen tagja sem él, a közel háromszáz hektár művelésre alkalmas földből csupán 25–30 hektárt szántanak.

Ha nem bontják le és nem hordják szét azokat a vagyonekat érő gazdasági épületeket, ma a közösséget szolgálnak – asztalos-, kosárfonó-, kovács-, kádár-, stb. műhelyként használhatná a közbirtokosság. Munkát, munkahelyet biztosítana a falu lakói számára. Jobb lett volna, ha közösen privatizálják a gépállomásokat, közösen művelik a földet, közösen termelnek, ezáltal munkahelyet teremtenek, ott-hon tartják a fiatalokat. Mert a föld csak annak jelenti az életet, aki élni tud vele, megműveli azt.

Részvénytársaságok a Csíki-medencében

■ A Székelyföldön talán csak egy községben, Csíkszentmártonban voltak annyira bátrak az emberek, hogy egyben tartották a földet. Ők az akkori törvények szerint társulást hoztak létre. A felszámoló bizottság egy kérdőívet küldött szét a faluban, amelyben mindenki kinyilváníthatta, hogy milyen formában szeretne a továbbiakban gazdálkodni: egyénileg vagy társulási formában. A lakosság 80 százaléka a társulási gazdálkodást választotta. Akik az egyéni gazdálkodási formát választották, azoknak kimérték területeiket.

Két oka volt annak, hogy Csíkszentmártonban megalakulhatott a társulás. Az egyik, hogy az öregeknek nincs erejük a földműveléshez. A másik, hogy akik nem laknak a faluban, azoknak nincs idejük gazdálkodni.

Először megalakult a Burgabotek, majd nyomában a Testvériség részvénytársaság. A tagok nem dolgoznak a társulásban, hanem azt a kis földterületet művelik, amit igényeltek maguknak. A társas tagjai azok, akiknek benn van a földjük, a vagyონrészük. Terménybeli részesedésük kezdetben 30 százalékos volt, később ez lecsökkent 25-re. A vagyónrészük után 10 százalékos részesedést kapnak, ez hektáronként 850 000 lejt jelentett 1995-ben.

A társulás három ágazatra támaszkodik: van egy növénytermesztési, egy állattenyésztési és egy gépészeti-feldolgozó részleg. Ezeket egy mezőgazdasági mérnök, egy gépészmérnök és egy állattenyésztési mérnök irányítja.

A társulás az utóbbi négy esztendőben nyereségesen gazdálkodott. Az összjövedelem fele arányban tulajdonítható a földek jó minőségének és fele arányban a gazdaságos befektetéseknek. Legnagyobb területen búzát, rozsot és burgonyát termesztenek. A búza és a rozs átlagtermése 2,9, a burgonyáé pedig 22,6 tonna. Az összes költségek levonása után – beleszámítva az alkalmazottak fizetését is – nyereséges ez a gazdálkodási forma. A bevételt visszafordítják újabb beruházásokra: gépek vásárlására, gépkarbantartásra, vegyszerek vásárlására, az adók kifizetésére. A gabona-betakarításon kívül, ahol az Agromec segítségét veszik igénybe, minden tevékenységet sikerült gépesíteni. Csúcsidényben kétszáz idegen és 30–40 otthoni munkaerőt vesznek fel.

Amikor elindult a nagy Társas, a földosztó bizottság úgy gondolta, hogy maga is alakít egy külön társulást. Akárcsak a Burgabotek, a Testvériség is azért jött létre, hogy az öregek és a falutól távol élők (17–19 személy) földjét megművelje. Mind az ötvennégy társult tag fejéenként tízezer lejrel járult hozzá az alaptőke létrehozásához. Az első évben hitelt vettek fel a Mezőgazdasági Banktól, de ezt mind vetőmagra és műtrágyára kellett fordítani. Mivel kevés géppel rendelkeztek, ők is az Agromec segítségét vették igénybe. A második és harmadik évben már gazdaságosabban működtek, nagyobb hitelt vet-

tek fel (20–30 millió lejt), és bővítették a gépparkjukat. 1995 a legsikeresebb évnek bizonyult: a profitból újabb gépeket vásároltak, és elérték, hogy 1996-ban nem kellett kölcsönhöz folyamodniuk, és megkaríthatták bevételük 40 százalékát, mivel nem kellett fizetniük az Agromecnek.

A Testvériség csak növénytermesztéssel foglalkozik. Első évben ugyanakkora területen termelt gabonát, mint burgonyát, aztán ráálltak a burgonyatermesztésre. Három év hektáronkénti átlagtermése 20,3 tonna volt, évi átlagos össztermelésük pedig 1100,6 tonna. Ennek 30 százalékát osztották ki a tagoknak. A búzát a romániai gabonaforgalmazó cégnek adták el, előre nem rögzített szerződések alapján. A burgonyáért kezdetben eljöttek a regátiak, és felvásárolták. Csúcsidényben a Testvériség is bérmunkásokat szerződtet. Tavaly 70 vendégmunkás segített a betakarításnál, napi 4 mázsa burgonya fizetségért.

Székely gyümölcsprogram

■ A zetelaki gyümölcsfeldolgozó immár a második olyan létesítmény a Hargita alatt, amelyik a Zöld Vállalkozás elnevezésű program keretében valósult meg. A vidéki közösségek boldogulását elősegítő projekt az erdei gyümölcsök és gombák feldolgozását teszi lehetővé. A zetelaki üzem két hűtőkamrával rendelkezik, amelyekben 20 tonnát tudnak raktározni. A tizenkét begyűjtőközpontban mintegy 100–150 embert foglalkoztatnak, az üzemből pedig 8–10-et. Gyümölcsprésűket a helybeli gazdák is igénybe veszik. Amit eddig az állatok ettek meg, vagy amiből pálinkát főztek, abból most pasztörizált biogyümölcsle lesz. A 370 négyzetméteres alapterületű épületet a helyi gazdakörtől vásárolta a közbirtokosság, a gépeket pedig az egyesület biztosítja. A beruházás értéke több mint háromszáz ezer euró. A Székely Gyümölcs Egyesület most azt tervezi, hogy további gyümölcsfeldolgozókat nyit meg, hogy nagyjából lefedjék Udvarhelyszéket, illetve Gyergyószéket. Azért ezeket, mert ahol egy tömbben nagy erdők vannak, ott nagy mennyiségű gyümölcsre is akadnak.

A Székely Gyümölcs Egyesület tervei közt szerepel egy megyei szövetség létrehozása is, amelyik olyan Hargita megyei közbirtokosságokat és erdőtulajdonosokat tömörítene, amelyek, illetve akik erdei gyümölcs és gomba értékesítésével

foglalkoznak. A három régióban – Gyergyó-, Csík- és Udvarhelyszéken – létrehozandó feldolgozóüzemek menedzsmentje viszont egy központi irodában zajlana.

„A farkaslaki és zetelaki példákon felbuzdulva meggyeszte egyre több kis feldolgozóüzem jelenik meg, ezek viszont hosszú távon nem fenntarthatók. Az sem költséghatékony, ha minden közbirtokosság ötszázezer eurós befektetéseket valószínűsít meg, és egyik sem fog működni. A szövetség révén kisebb befektetéssel, a közösségi tevékenységet támogatva közös hasznot is élvezhetnek a közbirtokosságok és erdőtulajdonosok” – fejtette ki Már István.

Ha már jó minőségű terméket képes előállítani a székely gazda, akkor annak piac is kell, el kell jutnia a fogyasztó asztalára. A kérdés ilyenkor költői. Ha valaki a maga terményét/termékét árusítja a piacon, akkor ki fog termelni? Ezért szokták azt mondani a kereskedők, hogy mindenki tud termelni, de eladni csak az, akinek boltja van. A globalizált kereskedelem csak azt a terméket engedi be a polcaira, amelyik neki megfelel. És milyen érdeket képviselnek a nagy kereskedelmi láncok? Azoknak az érdekeit, akiknek a tulajdonában vannak, és akiknek a termékeit elhozták a Kárpát-medencébe, piacot teremtve nekik. Nos, kellenek olyan boltok, amelyekben szívesen látják a székelyek kiváló minőségű termékeit is.

„Helyi termelőktől, helyi kereskedővel, helyi embereknek”

■ „Már több mint egy éve megszületett az ötlet, de tavaly kezdett igazából körvonalazódni, hogy szükség van a térségben a saját márkás termékekre. Akkor kezdtük el az igények, a vásárlási szokások feltérképezését” – nyilatkozta 2010-ben a *Krónikának* Boros Csaba, a Merkur és a Super üzletláncok tulajdonosa. Azt tartotta szem előtt, hogy óvni kellene a helyi értékeket, és a térségben kellene tartani a pénzt. Ötletével pedig felkereste a helyi termelőket.

Az elején az egyszerű Merkur márkánévvel indult, később aztán – a székelyföldi üzletláncoként ismert áruház szlogenjéből adódóan is – olyan székelyes megnevezést próbált keresni, hogy az általuk forgalmazott termékek nevükben is tartalommal telítődjenek. Így lett a Góbé, tudtuk meg Gönczi Dezsőtől, az üzletlánc marketingmenedzserétől. Azóta – miként

a felmérések mutatják – az elmúlt években Nyugat-Európában is megnövekedett az igény a saját márkás termékek iránt. Jelenleg 51 vállalkozás több mint 250-féle Góbé-terméket készít. Az éves forgalom több mint 12 millió lej.

Mára a termékskála is egyre szélesebb és színesebb. A szó átvitt és szoros értelmében egyaránt. A Góbé-termékeket ugyanis öt különböző színű címkével látják el: a) a csomagolt élelmiszer krémszínű; b) a helyi szakács által készített salátákat a zöld jelöli, de várhatóan ez kerül majd a csíki burgonyára is, amint az is felkerül a Merkur üzletek polcaira; c) a lisztalapú ételek, a száraztészták, a kenyér sötétbarna címkét kapott; d) a húskészítményeken vöröses árnyalatú jegy látható; e) és a jelenleg legnagyobb választékban megjelenített tejtermékek csomagolására egy erőteljes kék színű jelzés kerül.

A további tervek között az is szerepel, hogy az Európai Unióban területi, minőségi védjegyként lefoglalt „Székelyföldi termék”-hez csatlakozzanak. Gönczi Dezső elmondta: először egy szakemberrel konzultáltak ez ügyben. Az EU-ban a területi védjegyekkel foglalkozó Kovács Barnával vették fel a kapcsolatot az Udvarhelyi Kis- és Középes Vállalkozók Szövetségén keresztül. Mint kiderült, a Góbé mint kereskedelmi márka tartozhat a Székelyföldi minőségi védjegy égisze alá, és egész biztos, hogy pályázni fognak a termékeikkel, hogy ami megfelel a bizottság kritériumrendszerének, arra felkerüljenek ezek a védjegyek.

„Nagyon szerencsésen alakult, hogy Borboly Csaba, a Hargita megyei önkormányzat elnöke személyesen vette fel a kapcsolatot cégünkkel, mert ebből nagyszerű összefogás születhet. Az elkövetkezendő időszakban lesznek még tárgyalások, hogy a helyi kisvállalkozók által kínált áru, amennyiben megfelel az előírásoknak, a »Székelyföldi termék« minőségi védjegy ernyője alá kerüljön” – szögezte le Gönczi, akitől azt is megtudtuk, hogy a Góbé-termékek csomagolásának grafikáján helyet hagytak a minőségi védjegy esetleges feltüntetésére is.

A Székelyudvarhely közelében (Székelyszentlélek határában) működő Gordon Prod Kft. tejfeldolgozó vállalat immár országos népszerűségnek örvend. A helybeli gazdaktól vásárolják fel a tejet, ami megélhetési lehetőséget biztosít számukra. „Nagyon jó ötletnek tartom Boros

Csabaék kezdeményezését, mert így hozzájárulunk a vidéki társadalom fejlesztéséhez, a megmaradáshoz” – fejtette ki a *Krónikának* Magyarai Árpád, a Gordon Prod Kft. vezetője. Aztán a tavaly meglepődve hallottam, hogy a Gordonnak már Magyarországról kell behoznia a tejet, mert a Székelyföldön nem talál akkora mennyiséget, amekkorára szüksége lenne. Azt is hallottam – ugyancsak tőle –, hogy a Neamț megyei gazdák nem adják oda a tejet az erdélyi magyaroknak.

Az efféle kiszolgáltatott helyzetnek vetettek véget Székelykeresztúron, amikor a tejtermelő gazdák összefogással megvásárolták a bezárt tejgyárat.

Székely válasz a gazdasági válságra

■ Romániában még nem volt példa ilyen összefogásra: a Székelykeresztúr környéki gazdákat tömörítő Nagy-Küküllő Mezőgazdasági Szövetkezet megvásárolta a keresztúri tejfeldolgozó üzemet. A térség tejtermelői ezentúl a feldolgozásban és így az előállított termékek értékesítésében is érdekeltnek lesznek, a beruházás mintegy ötszáz gazdacsaládnak jelenthet biztos megélhetést és érvényesülési lehetőséget a szülőföldön.

A szövetkezet számára mintegy húsz ezer hektár mezőgazdasági terület, 2500 fejőstehén, tízezer juh és 500 kecske jelent a forrást a közel 500 aprógazdaság számára, amelyekben megtermelik azt a valódi háztáji tejet, amelyet a keresztúri tejfeldolgozó üzemben dolgoznak fel és Tárnalact néven értékesítik majd. Ezzel a márkanévvel a boltok polcain hamarosan kefir, tejfölt, aludttejet, édestejet, valamint túró- és sajtfélét találhatunk.

„A mi autonómiánkra szükség van”

■ 1943 őszén a Hangya Szövetkezet elnöke, gróf Haller István a *Kárpát-medence* című folyóiratban ekképpen nyilatkozott: „A Székelyföld gazdasági felemelésén gondolkodók között egyetértés van abban, hogy a székely jövő kialakítását csak szövetkezeti munkával szabad megkezdeni. Bármilyen helyzetben vagyunk, feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a mi erdélyi szövetkezeti mozgalmunk mindenképpen autonóm és önálló maradjon. Ne gondolja senki, hogy hálátlanok vagyunk az eddig élvezett és ezután élvezendő segítségekért, de... a mi autonómiánkra szükség van!”

Dimény Zoltán

LÁSZLÓ SZABOLCS

SÁTÁNI EMLÉKIRATOK

Salman Rushdie: *Joseph Anton*

■ „Akasszátok fel Sátán Rushdyt!” – harsogta több tízezer muszlim tüntető világszerte 1989 februárjában, noha amint később kiderült, szinte egyikük sem tudta, hogy ki az az ember, akinek a halálát követelik, és pontosan miért is kell elégetni a *Sátáni versek* című regényt. A megsemmisítő ítéletet, a könyörtelen „fatvát” Khomeini ajatollah, Irán vallási vezetője hirdette ki az indiai származású angol író ellen, ugyanis említett könyve – amit saját bevallásuk szerint a muszlim világ főpapjai soha nem olvastak el – „szembeáll az iszlámmal, a Prófétaival és a Koránnal”, s ezért minden igazhitű muszlinak kötelessége kivégezni a „szentségtörő” szerzőt, és úgy általában mindenkit, aki a kiadásban vagy fordításban részt vesz. A közvetlen halálos fenyegetésen túl ez a vallásos felháborodásnak álcázott politikai lépés radikális változást hozott Salman Rushdie életébe. A fatva olyan világméretű ideológiai és diplomáciai vihar centrumába helyezte őt, melyben az elle ne szervezett lehetséges gyilkosság veszélyén kívül írói nevének és műveinek kiszájtása, eltorzítása ellen kellett küzdenie szakadatlanul. 2012-ben megjelent *Joseph Anton* című emlékiratában Rushdie a művészi identitás és véleményformálás szabadsága által vezérelt, néha keserves, máskor sikeres harcnak a személyes történetét meséli el.

A *Sátáni versek* és a fatva ügye – amit Rushdie-afférként neveznek angol nyelvterületen – immár világszerte ismert a fokozott médiafókuszának és a belőle kiinduló vitáknak meg diplomáciai csatározásoknak köszönhetően. Számtalan könyv és doktori disszertáció vizsgálta meg az ügy természetét és következményeit, hiszen a száz évvel korábbi híres Dreyfus-ügyhöz hasonlóan a Rushdie-affér is az értelmiségiek politikai szerep-

vállalásáról szólt. Azzal a lényeges különbséggel, hogy ebben az esetben globális vetülete volt a konfliktusnak, ami – mellőzve a huntingtoni egyszerűsítéseket – példászerűen kidomborította a „nyugati” diskurzusokban egyrészt az univerzalizmus és a kulturális relativizmus, másrészt a szekuláris államelv és a vallási tolerancia paradigmái között feszülő ellentéteket. Az ügyvel kapcsolatos állásfoglalások átúrták a jobb- és baloldal közötti hagyományos ellentéteket Angliában és Amerikában is attól függően, hogy a felszólalók egy vallás, egy kultúra, az emberi jogok vagy az irodalom autonómiájának sérthetlenségében hittek. Komoly-sága és médiavisszhangja miatt az évek során egyetemes viszonylatban az ügy és maga Rushdie is a szólásszabadság jelképévé vált, következképpen a lezajlott viták dicsőséges és botrányos aspektusai hozzárendelődtek az írói életműhöz.

Magának az írónak, aki egyszerre volt a harc vezető egyénisége és központi áldozata, több mint húsz évre volt szüksége, hogy feldolgozza az eseményeket, és korabeli naplójából, cikkeiből, esszéiből, interjúiból és a felgyűlt dokumentációból összegezve megírja ezt az emlékiratot. A műfajnak megfelelően a szerző személyiségén átszűrte részletes korrajzot és társadalomábrázolást kapunk az 1989 és 2002 közötti időszakról, a fatva következményeiből kiindulva. Ellenpontozásként a könyv elején rövid, de nagyon élvezetes bemutatást olvashatunk Rushdie-nak a „vihar” előtti „normális” életéről: a szüleiről, a bombayi gyermekkoráról, az angliai iskola évekről, szerelméről, az első irodalmi kudarcokról és sikerekről. *Az éjjeli gyermekei*ért kapott Booker-díj révén közzismertté váló, de különben szokványos, eseménytelen életű író egész világát forgatja fel 1989. február 14-én a harmadik

regényét sújtó ítélet és botrány. Ekkor a hús és vér Rushdie azonnal eltűnt a brit rendőrség védelmében, magára öltve a (Conrad és Csehov keresztneveiből összerakott) Joseph Anton álnevet, s a „sátáni” Salman Rushdie kezdte elfoglalni világ-szerte az újságcímekeket, tévéhíreket.

Az emlékiratból megrázó képet kapunk arról, hogy ez a skizoid helyzet milyen komoly traumát okozott az írónak, hiszen anonimitásban, titkos búvóhelyekről kellett tetlenül követnie, miként torzítják el regénye jelentését, és ejtik tűszul a nevét, hogy aztán szörnyeteggé változtassák a muszlim tömegek mozgósítása érdekében. „Milyen könnyű eltörölni egy ember múltját és új változatot kreálni belőle, egy mindent lehengerlő változatot, amely ellen mintha lehetetlen lenne harcolni” – írja az őt célba vevő médiatámadásokról és reprezentációkról. (5.) A publikus kép fölötti uralom elvesztéséhez a személyes sors és életvitel autonóm irányításának az elvesztése társult, mert kilenc évig a brit rendőrség szigorú felügyelete alatt kellett élnie, ami annyiban különbözött a fogságtól, hogy a gyakran változó rejtekhelyeket neki magának kellett felkutatnia és kifizetnie.

Rushdie bevallása szerint nem bírta volna ki ezt az időszakot ép ésszel, ha a védőtisztek embersége nem enyhíti a rendőri eljárások kegyetlenségét, és ha közeli íróbarátai (olyan neves szerzők, mint Harold Pinter, Angela Carter, Julian Barnes, Martin Amis, Ian McEwan, Christopher Hitchens és mások) nem segítenek gyakorlati megoldásokkal, titoktartással és lelki támogatással. A bujkálás idején ennek ellenére is a nehézségek és megaláztatások sorozata zúdult rá, miközben személyét mindenütt veszélyes radioaktív anyagként kezelték: a kiadók nem kötöttek vele szerződést, repülőársaságok nem engedték fel gépeikre, és egész országok (például az író által imádtott India) kitiltották területükről. A helyzet diplomáciai rendezésére csak 1998-ban került sor, és az emlékirat zárómozzanataként 2002-ben léphetett ki szabad emberként a rendőrség védelméből, de ettől függetlenül a halálos ítéletet rituáliszerűen minden évben megerősítik Iránban.

A Rushdie-affér másik, mondhatni pozitív és izgalmas oldala, hogy a hírhedt ügynek köszönhetően az író bejárta a kerek világot hivatalos támogatókat keres-

ve, és közben megismerte az elmúlt ötven év híres íróinak legtöbbszörét. Az emlékiratban remek portrékat és anekdotákat olvashatunk olyanokról, mint Günter Grass, Gabriel García Márquez, Umberto Eco, Václav Havel, Kurt Vonnegut, Thomas Pynchon és még többet a brit irodalmi körről. Ezekből a karcolatokból kiérződik, hogy Rushdie a művészi világ elkötelezett szerelmese, és kisfiúként rajong a „nagy” emberekért és társaságukért. Nem kevés elégedettséggel veszi tudomásul, hogy helyzetének fura privilégiumaként részese lesz ennek a világnak, amit később a popzene és a filmipar hírességeinek a megismerésével folytat, videoklipekben és filmekben vállalva szerepet.

A készülő emlékiratról nyilatkozva egy interjúban Rushdie azt ígérte, hogy az események bemutatása mellett nagyon szigorúan fogja önnön viselkedését megvizsgálni és feltárni, de néhány bensőségszerű epizódon vagy enyhe önkritikán kívül az olvasó nem kap igazán közvetlen, kritikus képet az író lelkivilágáról vagy emberi természetéről. A harmadik személyben megszólaló narrátori hang nem az önboncoló, hanem a védekező, öngazoló s néhol önfényező „igaz harcos” vagy az értetlenségbe ütköző, veszjósló Cassandra szerepét ölti magára. Ez a szinte megrendíthetetlen önbizalom, a helyzetét ismételten tisztázó hang helyenként olyan modorossá válik, mint egy sablonos politikai beszéd vagy ügyvédi interpelláció. Ami talán a legzavaróbb megközelítésében, hogy az ítéltékű narrátor meglehetősen sarkított olvasatban részesíti a Rushdie-affért: a fatvát középpontba helyezve kettéosztja a világot azon jókra, akik védték, és azon gonoszakra, akik valamilyen módon támadták személyét. Márpedig annak, aki nem ismeri eléggé a kontextust és az eredeti cikkeket, ez utóbbi táborban sajnos nehéz különbséget tennie óvatos kritikus hangok és fundamentalista, extrém támadók között. A *Sátáni versek* iránti reakció a könyvben amolyan testté válik, amelyen a narrátori instancia előtt dicsőül meg vagy bukik el a világ értelmisége, és ebben az értelemben a fatva máig tartó világszemléleti kényszerpályára szorította a szerzőt.

Talán ennek a néhol felbukkanó modoros hangnak és az egocentrikus, könyörtelen ítéleteknek köszönhető, hogy a könyv túlnyomórészt negatív fogadtatás-

ban részesül, főleg a brit médiában. De eltekintve az olyan jogos kifogásoktól, hogy a szöveg túlságosan hosszúra nyúlik a jelentéktelen részletek felsorolása miatt, a könyvet lesújtó kritikusok gyakran a leegyszerűsítő kategorizálás vétkébe esnek a szerzővel szemben. Zoë Hellernek a *The New York Review of Books*ban megjelent szarkasztikus recenziója azzal vádolja Rushdie-t, hogy az emlékiratban az irodalom művészi autonómiájáról kifejtett védekező véleménye ellentmondásba kerül az író korábbi, fatva előtti esszéiben felvázolt nézetével, mely szerint a regények természetük szerint politikai erejű alkotások. Pankaj Mishra pedig a *The Guardian*ban egy másfajta önellentmondással vádolja Rushdie-t, mely szerint a nyolcvanas évek éles szemű, posztkolonialis érzékenységű, árnyalt kritikájú szerzője az emlékirat lapjain átalakult egy nyugatot pártoló, iszlámellenes, orientalizáló demagóggá, aki elveszítette a kapcsolatot saját gyökereivel. Véleményem szerint a könyv figyelmes olvasása pontosan azt segít megérteni, hogy az intellektuális pályájára visszatekintő író minként küzd meg ezekkel a kérdésekkel a fatva árnyékában. E révén kibontakozik annak története, hogy az életét és műveit ért súlyos támadás hatásá-

ra miként erősödött meg Rushdie-ban a felvilágosodás és a modernitás premisszáira támaszkodó szekuláris világnézet, mely az emberi jogoknak a kulturális vagy vallásos partikularitásokon átvélő univerzalizmusában hisz. Ebben a világnézetben pedig szervesen beleillik az az elvárás, hogy legyen egy könyv bármennyire is kritikus vagy szentségtörő, világi vagy vallási hatalmaknak ne álljon módjában a szöveget betiltani és szerzőjét életveszélyesen megfenyegetni.

Osszességében, kisebb hibáitól eltekintve a könyv nagyon érdekes olvasmánynak bizonyulhat a Rushdie-rajongók és a fatva-ügy iránt érdeklődők számára. Ritka belátást nyújt az író műhelyébe, ahol nyomon követhető, hogy miként fejlődik egy adott regény a kezdeti önéletrajzi ötlettől egészen a komplex fiktív világ kidolgozásáig, amit a kiadás pillanata után a szerző és a könyv utóélete közötti ambivalens viszony bemutatása követ. Az olvasó mindvégig érzi, hogy fatva ide, botrány oda, korunk egyik igazán értékes, leleményes és eredeti írója beszél hozzá, akinek sikerül a saját életének izgalmas, szívszorogató és kalandos meséjét úgy elmondania, hogy a végső jelenetben a *happy end* hiteles legyen.

LELKI HAZATALÁLÁS EGY CSALÁDTÖRTÉNETBEN

Boris Kálnoky: *Ahnenland, oder die Suche nach der Seele meiner Familie*

■ Kálnoky Boris könyve igaz történet, olyasfajta regényes történelem, amelyet bizonyára fantázia nem szülhetett volna meg. Az emlékek viszont személyesek, így előfordulhat – nem tisztem ezt megítélni –, hogy ugyanazon események egy másik család történetében egészen másként élnek. A szerző újságíró, a *Die Welt* közéleti politikai elemzője. Családtörténete a korhű történelem és a személyes élmények ötvözete. Dokumentumok, levelek, korabeli újságcikkek és visszaemlékezések váltják benne egymást jelenkori élményekkel.

A Kálnoky család ma három kontinensen él: Európában, Ausztráliában és Amerikában, és a történelem kiszámíthatatlan játéka folytán mindannyian a Kárpát-medencébe tértek vissza (Morvaország, Felvidék és Erdély). Az emlékek újra összefűzték a családi kötelekeket, amelyek Ariadné-fonalként visszavezetnek a családi tűzhelyhez: a háromszéki Kőröspatakra. A családtörténet kerete a Kálnoky család ma élő tagjainak sorsa, jelene, elképzelései, tervei, amelyek a folytonosság jegyében megmutatják a jövőbe

vívő utat. Valahányszor kihalni látszik az erdélyi ág, valakinek vissza kell térnie Nyugat-Európából. Majd fél évszázad után ismét lakott Kőröspatak és Miklósvár.

„Minden kezdetnek van egy kezdete” – indítja a történetet a szerző. Esetükben a kezdet egy ifjú lelki válsága. A karrierépítés egyik országból a másikba sodorja a családot, a gyerekek minden nyelvet megtanulnak – angolt, franciát, németet, hollandot, átélük az izgalmas gyermek éveket, és szembesülnek azzal, hogy válságba jutott a család: válnak a szülők. Mibe lehet kapaszkodni? Természetesen a múltba, ami jelen esetben a nagyapai örökség, egy kis bőrdny, tele családi iratokkal, levelekkel, emlékeket idéző fényképekkel. A múlt csodálatos dolgokat tár fel – egy ma már politikailag átvért országot, egy diktatúra által uralt (falurombolás korszaka) ország rémséges képét és egy gazdag anyagi és szellemi örökséget. 1987-et írtak, amikor Kálnoky Farkas és fia, Tibor (a szerző testvéröccse) megérkeztek Miklósvárra, hogy megnézzék az ősi kúria köveit, ám kövek helyett élő, érző és emlékező emberekre találtak. Ez volt a kezdet kezdete, ami kiváltotta a családi emlékek és a családtagok találkozását, a múlt felidézését, a jelen lehetőségeinek kihasználását, megélését és a jövő tervezését. Hazatalált és hazát talált a család. Mindez egy hosszú történet, amelynek személyes hangvételét éppen a szerző adja, amikor saját életének, gondolkodásának elemeit összeveti az elődökével.

Miklósvár, Kőröspatak évezredes történelmet görget vissza. Ehhez segítséget nyújt a kis bőrdny irat, a felkutatott levéltári dokumentumok, a személyes találkozások és emlékek felidézése. A Kálnoky család története szorosan fűződik Erdély, Magyarország és nem utolsósorban a Habsburg birodalmi politika és az Osztrák–Magyar Monarchia múltjához. Hogyan viszonyul a kései utód ezekhez a történetekhez, amelyek a család különböző ágait is szembeállították egymással: katolikust protestánszal, labancot kuruccal, Habsburg-pártit a 48-as függetlenség pártival. A grófi család 21. századi sarja kritikusan viszonyul nem egy olyan magatartáshoz, amely miatt száz-kétszáz évvel ezelőtt bizony kiesett volna a család kegyeiből és az ehhez kapcsolódó örökségből is. Egyetlen, akit minden tévedése és ballépése alól felment, a kis bő-

rönd megmentője, a nagyapa, a szerző lelkéhez legközelebb álló felmenő, baráti hangnemben egyszerűen Hugó. A nagyapa, a jezsuita iskola neveltje, akárcsak valamennyi katolikus Kálnoky, kapocs egy „minden eresztékében recsegő-ropogó világ” és a 20. századi új világrend között, akinek szokványos Kálnoky-karrierjét (huszárság, rendfokozatok, hivatalviselés) megtöri az impériumváltás, és aki – kényszerhelyzetben – vállalja az erdélyi örökséget, ezzel együtt a keserű sorsot. A *Pester Lloyd* romániai tudósítója lesz, akit a kis bőrdny emlékekkel a román hatóság kituszkolt az országból, és lesz bolyongó a nagyvilágban, rokonlélek, akivel meg lehet „beszélni a dolgokat”.

Nincs könnyű dolga a szerzőnek a család gazdagabb morva ágával, akik meggyőződéses Habsburg-pártiak, a bécsi udvarban viselnek hivatalt. Némelyek közülük ellenszenvvel viszonyulnak a magyarokhoz, mint Kálnoky Gusztáv, a Monarchia külügyminisztere (1881–1895), aki Andrássy Gyulát követte a megbízásban. „A miniszter úr nem beszélt a magyar nyelvet, és nem vallotta magát magyarnak” – olvashatjuk a róla szóló sommás véleményt. Vagy ott van Kálnoky Antal, a Kálnoky huszárezred létrehozója. Ki ne tudná, hogy a madéfalvi vérengzésben a Kálnoky huszárok is részt vettek. A kései utód megpróbál szembenézni a tényekkel, levéltárakban kutat, korabeli dokumentumokat keres, hogy őse valós szerepét tisztázza. Történelmi szempontból is érdekes tény Kálnoky Antal kőröspataki temetése, amikor is – kívánságára – nem Kálnoky huszárok, hanem székely határőrök álltak díszőrséget korporsója mellett.

Híres lovasok, nevezetes ménesek kötődnek a Kálnoky családhoz, amelynek valamennyi férfi tagja a huszárságnál szolgált. Hugót és testvéreit egy lóversenyen nyert serleghől keresztelték. A dédapa, Hugó Leopold lovon ügetett fel a velenicei Szent Márk-székesegyház tornyába, és hibaigazítást kért, amikor egy újság azt írta róla, a k.u.k lovasság második legjobbjá. Anekdota?! A szerző nem tud lovagolni, ő a jelenkor embere, belső konfliktusokkal, megválaszolatlan kérdésekkel. A családi előnevet adó kis település, Kálnok mellett, ugyanott hűsöl egy szénaboglya árnyékában, mint Hugó nagyapa tette, akitől megtanulja: az embernek feladata van az életben. Hugó azt tekin-

tette feladatának, hogy bárhova kerüljön is a világban, haza kell térni, és ez a „haza” csakis Erdély lehet.

Kálnoky Boris megtalálta a maga feladatát, megírta családjá történetét, amely az Erdélybe való hazatérésben teljesedik ki. A jelen gondjaira, válságára is a családtörténetben talál választ. Arra fordítja figyelmünket, hogy elődeink miként vészelték át a nehéz helyzeteket. Nem kétséges, hogy a „régimódi” értékek ma is erőt adhatnak: embernek maradni minden körülmények között, kötelességben gondolkodni, bízni Istenben, családot alapítani, tudni, hol az a hely, ahová tartozunk. Korábban a „haza” ott volt, ahol az ember élt, a mai globalizált világban ott, ahol lakik. De hol az otthon? A szerző válasza: létezik egy belső hely, a szívben, ahol nem a származás, hanem a valakivé válás a fontos. Akinek megadatott

az istenhít, az megtalálta a lelki hazát, amit az ember akkor sem hagy el, ha a világban csatangol. És itt van a család megtalált lelki megtartója, így talál lélekben haza maga a szerző is.

Nem elhanyagolandó érdeme a könyvnek, hogy szerzője könnyebben ír és olvas németül, mint magyarul, így alkalma van arra, hogy nemcsak a korabeli német forrásokat, hanem az erdélyi szász dokumentumokat is áttanulmányozza. Ami ismételten rávilágít arra, hogy a szász források megkerülhetetlenek az erdélyi történetírásban.

A könyv németül olvasható, sőt történelmi magyarázataival német olvasóknak készült, ezért úgy vélem, hogy meg kellene írni – nem lefordítani! – a magyar olvasóknak is.

Oláh-Gál Elvira

SZÉP NAPOK KRÓNIKÁJA

A műfajról

■ A *Szép napok* cím alatt a belső borítón ennyi olvasható: Amszterdam, Budapest, Párizs, Freiburg, Quimiac. Vagyis a helyszínek, ahol a napi bejegyzések (1999 és 2010 között) készültek. Napló, vélné az ember. De nem. Főképpen pedig nem memoár. Legalábbis Kibédi Varga Áron szerint. Aki nem csupán szerzői minőségében határozhatja meg saját műfaját, hanem az irodalom elméleti kérdéseinek kutatójaként is. És akkor az ő magyarázata: „A kíváncsiság vezet, az érdekel, ami körülvesz: egy név, egy szín, egy idézet, egy esemény. Talán ezért írok krónikát is, nem memoárt, mint a velem nagyjából közös sorsú Karátsón Endre vagy Czigány Lóránt. Én nem állok meg, rohanok, hajt a kíváncsiság, a memoárhoz introspekció kellene, az, hogy jobban érdeklődjem saját magam iránt. Amit itt írok, az a műfaj való nekem: kíváncsiság, kitekintés, állandó és gyors változás.” Pár évvel később nagyjából ugyanezt mondja el magáról: „Abszurd tudásszomj. Ugyanakkor az is tény, hogy minden ember fejében megragadnak nevek és események, de mindenkinél másképp. Egy bolíviai vagy egy vietnami fejében az olyan szavak, mint

»második világháború« vagy »Napóleon«, bizonyára egészen különböző képeket idéznek fel. Szédülök, ha meggondolom: több milliárd agy a Földön, mindegyik másképpen megtöltve, mindegyik egy egymástól eltérő lexikon!”

A *Szép napok* ugyancsak sajátos lexikon. Egy amszterdami professzor, mindenév kultúrafogyasztó, rendületlenül újságolvasó ember napi feljegyzéseiből összeálló kortársi és művelődéstörténeti-irodalomtörténeti hangsúlyú lexikona. Persze mégis más műfaj. Már csak azért is, mert a lexikont (a jó lexikont) szigorúan kell szerkeszteni, gazdaságosan bánva a hellyel, a sorokkal. Ahogy Kibédi Varga írja: „Vannak részletek, amiket a szerző ki kellene hagyjon, amikor utólag átolvassa kéziratát.” Hát erre a *Szép napok* írója sem mindig figyelt, így aztán több mint egy évtized alatt (értetűen egyébként) vissza-visszatérnek ugyanazok a motívumok, néha a megfogalmazások. (Erre a könyv szerkesztője is felfigyelhetett volna.)

A szerzőről

■ Kibédi Varga Áron (Szeged, 1930) a francia irodalom egyetemi tanára volt Amszterdamban (nyugdíjazásáig), a hol-

land és a magyar akadémia tagja, költő, a hollandiai Mikes Kelemen Kör egyik meghatározó egyénisége. Mint a szóban forgó kötetből is megtudhatjuk, konferenciákról konferenciákra járta és járja a világot megbecsült (fő)előadóként. Néhány jellemző mondat 1999. július 13-ról: „Húsz évvel ezelőtt én rendeztem meg Amszterdamban a második nemzetközi retorikakongresszust, most én nyitom meg a tizenkettediket, amelyiket megint Amszterdamban tartanak. Több mint kétszáz résztvevő, sok az amerikai, mint mindig, de van szép számmal német, olasz, spanyol, francia, holland, és van három lengyel, egy magyar, egy orosz, egy nigériai és egy dél-afrikai is.” A számszerűsége túl érdekes, amit Kibédi Varga a bevezető előadásban mond arról, hogy „Európában az évszázadok folyamán három nagy kultúra követte egymást: a száj-hagyományokra épült a középkor vége óta egy elsősorban írásbeli, majd századunk eleje óta egy elsősorban mediális, azaz a telekommunikációs eszközökre (rádió, telefon, tévé, internet) alapuló kultúra váltotta fel.” Ezután megjegyzi, hogy noha az előző kommunikációs eszközök nem tűntek el, de „mindegyiknek megvan a maga sajátos új retorikája; a kérdés csak az, hogy a mai világban van-e még egyáltalán valami, ami kivonható a retorika (propaganda, manipuláció, reklám) mindent elöntő hatása alól.”

Életformája, élete alakulása magyarázza a kérdést, a szédületet: „hogyan lehet egyszerre ennyi világban élni, ennyi nyelvben és kultúrában? Máskor meg arra gondolok, hogy nincsen ebben semmi különös, a multikulturalitás más és más formában világjelenség.” Kibédi Varga Áron nem tartja magát gyökértelennek. („Én a magam helyzetét tekintve inkább »többgyökerűségről« beszélnék, hiszen négy világban élek, a magyar mellett a franciában, a németben és a hollandban; ez hihetetlenül gazdag élmény, nem látok benne semmi negatívumot. Ha szól a telefon, sohasem tudom előre, milyen nyel-

ven kell majd beszélnem.”) És messze nem tarthatja magát gyökértelennek, ha kortárs szerzőkről, új könyvekről beszél, hiszen azonnal asszociál hozzájuk (korántsem csak magyar) évszázadokkal korábban született műveket, néha még a szakma számára sem ismerősöket.

Boldog ember Kibédi Varga Áron? (A kérdést maga is felveti.) Valószínűleg igen. Nyilván nem a Móricz Zsigmond által megírt „boldog ember” módjára. Ez a tudós, filozofikus hajlamú irodalmár el tud gyönyörködni a tengerparti sirályok táncában, és jól tudja magát érezni a hivatalos fogadásokon, mondjuk egy királyi herceg közelében meg szép hölgyek között. El tud gondolkodni történelmi hősök örökségén, változásukon, amikor bekerülnek a politikába (Tőkés Lászlóról is van szava), és visszatérően elmélkedik az istenhiten, a monoteizmuson, hívők közti gyűlölködésen.

Rólunk

■ Akinek a családja a székelyföldi Kibédről származik, aki vissza-visszajár Erdélybe, nem teheti, hogy ne szóljon ősei szülőföldjéről, a maga nemzeti érzéséről – akár odáig elmenően, hogy kijelentse: „Ha hazatelepednék, Erdélybe telepednék, és nem Budapestre.” (2001. június 5.) Utal politikára (például Adrian Severin volt román külügyminiszter egyik pozitív nyilatkozatára kisebbségi kérdésben, 1999 áprilisában), de leginkább irodalomra. Pontos, érzékeny jellemzést ad (kétszer is ebben a könyvben) költő barátjáról, Lászlóffy Aladáról, és visszatérően dicséri, emeli ki Pusztai János prózáját, amely számára nagy felfedezést jelentett. S ha csak futólag is, rácsodálkozik Horváth Imre költészetére. Egyúttal bizonyítja, hogy a kolozsvári *Helikon* hűséges olvasója. Természetesen nem felejt el, hogy a *Korunk* kiadta tanulmányainak kis kötetét az Ariadné sorozatában.

Mi se felejtsük követni Kibédi Varga Áron életútját.

Kántor Lajos

NYELVMEGKÖZELÍTÉSEK AZ ÉKESSZÓLÁS KISKÖNYVTÁRÁBAN

Grétsy László: *A szavak ösvényein. Szavaink és szólásaink eredete, változásai, érdekességei*

Péter Mihály: *A leplező nyelv. Álcázás és ámitás a nyelv használatában*

■ Amint a 2005-ben indított sorozat címe, az *Ékesszólás kiskönyvtára* is jelzi, a szerzők és szerkesztők figyelme beszélt nyelvre, a kommunikáció működésére irányul. A bemutatásra kiválasztott két nyelvészeti munka szemléletesen illusztrálja a nyelv funkcionálásának értelmezési lehetőségeit, a nyelv mint *langue* (a Péter Mihály könyvében találunk inkább elméleti okfejtéseket) és a nyelv mint *parole* oldaláról (Grétsy cikkgyűjteménye a gyakorlatibb útmutató). A két szerző hasonló stratégiai elvet követ abban a tekintetben is, hogy nem vonatkoztatnak el a nyelv történeti képződmény voltától, megállapításaik a nyelvi változókat illetően mindig azok historikusságából indulnak ki.

Grétsy Lászlót – miként könyvének előszavából kitétnék – a sorozatot fenntartó Tinta Könyvkiadó kérte fel, hogy gyűjtse össze azokat a nyelvművelő cikkeit, amelyek a *Szabad Föld* című hetilap *Anyanyelvi őrjárat* rovatában jelentek meg az elmúlt öt-hat évben. Ezek az írások főként a mai magyar szókincsre vonatkozó magyarázatokat, értelmezéseket ölelik fel, amelyek rávilágítanak arra, hogy miképpen módosultak a szavak jelentései az évszázadok során, a forrásokban fellelhető első nyomuktól napjainkig, miként bővült vagy szűkült funkcionális használati körük. Az ismert nyelvész rövid értekezései azért is különlegesek, merthogy az olvasói levelekben feltett kérdésekre adott válaszaiban körvonalazódik a legtöbb szófejtés, és sokszor még a szakavatott nyelvész is alapos búvárkodásra készíti egy-egy nyaktörőbb felad-

vány. A szerző előrebocsátja, hogy a rovat laikusabb olvasóira való tekintettel az alaposabb nyelvtörténeti fejtegetésektől eltekint, inkább tudomány-népszerűsítő stílusban fogalmazza meg észrevételeit.

A kötetben magában Grétsy öt alfejezetben csoportosítja lexikológiai magyarázatait: *Szavak keletkezése, származtatása; Szójelentések, értelmezések; Szavak jelentésváltozásai; Szólásmagyarázatok; Szavak, szóalakok érdekességei*. Természetesen a fejezetek témamegjelölései átfedésekkel értendők, hiszen nem írhat senki szójelentésekről, jelentésváltozásokról anélkül, hogy az illető szavak keletkezéséről ne fejtené ki véleményét. Eszerint egy fejezeten kívül (*Szólásmagyarázatok*), amely nemcsak egy bizonyos lexémára világít rá, hanem lexémák megszáradult kapcsolatára, összefűzésére, a többi igazából összemosható egymással, talán csak formai szempontokból volt szükség az efféle tagolásra.

Péter Mihály kötete a nyelv funkcionálásának egy kevésbé ismert vetületére irányítja figyelmünket, mégpedig a nyelvnek tulajdonított feltárási mechanizmusok (gondolatok, értékkitételek, érzelmek közlése) ellentétére, elméleti és gyakorlati síkon egyaránt körüljárja ennek eszköztárát és módszereit. Minek következtében bizonyos fókig a könyv szerkezete is kétévű. Az első részben, amely az *Egy emberközpontú nyelvszemlélet felé* címet viseli, nyelvtudomány-elméleti betekintést nyerünk a nyelvmegközelítések módosulásait illetően: fontos irányjelző a pragmatikai fordulat a nyelvtudományban, az a váltás, amikor azon kérdés he-

lyett, hogy: „Milyen a nyelv szerkezete?“, az a kérdés vetődik fel, hogy: „Hogyan működik a nyelv?“ És ha már nyelvünk működésére kezdtek összpontosítani a 20. század nyelvtudósai (bár ennek a felfogásnak már voltak történeti előzményei), annak hozadékai a következő tény-megállapítások lettek: 1) a beszéd *cselekvés*, amely mindenkor valamilyen szándék megvalósítását tűzi ki célul; 2) a beszéd mindig párbeszéd jellegű, alapfeltétele az interakció; 3) a beszéd megértése nem csupán a nyelvi jelek dekódolásából áll, hanem mindig a mögöttes szándék felfedéséből is; 4) a közlés eredményességében létszükséglet a beszédszituáció, a kontextus értelmezése is.

A beszédnek cselekvésként való megközelítése magában rejti annak a felismerését, hogy a nyelv hatalom is, teremtő ereje van (ahogy ez számos mítoszban, a bibliánkban meg is jelenítődik). De ugyanígy működhet a nyelv elrejtő ereje is, azt is hatalmában áll megtenni, hogy álcázzon bizonyos kimondhatatlan gondolatokat, érzéseket. A velatív funkció érintkezhet, és átfedéseket produkálhat bizonyos esetekben az ún. fatikus funkcióval, amely a társasági csevegés mozgatórugója, az egyének közti verbális kapcsolatot beindítását, illetve fenntartását szolgálja. Ezeknek az informatíve meglehetősen semmitmondó beszélgetéseknek nagyon fontos alapsajátossága, hogy az udvariasság látszatát fenn kívánják tartani, ez pedig tökéletes táptalaja a leplező mechanizmusok feltörésének. Péter Mihály ennek illusztrálására idéz Benjamin Constant *Adolphe*-jából: „Meggasztam, hogy sohase beszéljek arról, ami foglalkoztat, hogy a társalgásban csak mint szükséges rosszban vegyek részt, s szakadatlan tréfálkozással élénkítem; így kevésbé fárasztott, s hozzásegített, hogy igazi gondolataimat elrejtthessem.” (Benjamin Constant: *Adolphe*. Ford. Bóka László. Európa Könyvkiadó, Bp., 1958. 10.)

Ez az idézet vezet át a második részhez, amely részletesen foglalkozik a nyelvfunkcionálás ezen „fonák” oldalával (*Álcázás és ámitás a nyelv használatában*). Az első alfejezetben bemutatja a nyelvi „színészkedés” evolúciós előzményeit, azaz az állatvilágban mai napig is

megevlő, az emberi fajnál már sokszor a tudattalanba visszapréselt viselkedési formákat: a mimikrit, a színlelt agressziót, a ritualizált fenyegetést és a különböző harci játékokat.

Historikusan szemlélve ezt a nyelvi jelenséget, az ókori görögök vélekedésével folytatja, ami a „hamis beszédet” illeti. Platón szerint „a hamis beszédet [...] úgy kell felfognunk, hogy a valós, létező dolgokról azt mondja, hogy nincsenek, nemlétező dolgokról pedig azt, hogy vannak”. (Platón: *A szofista*. Ford. Kövendi Dénes. Atlantisz Kiadó, Bp., 2006. 66.) Az ókori görög kultúrában megalapozódó retorikatudomány felfogásában ismét felbukkan a nyelv mint hatalom képzete. Legrégebbi művelőitől olyan meghatározásokat is ismerünk, hogy a „rábeszélés mestersége”. Bár Quintilianus elutasítja azt a véleményt, miszerint a retorika a becsapás művészete, a *Szónoklattan*ban ismertetett beszédmódok, retorikai eljárások – alakzatos beszéd, kétértelműség, emphaszis, homályosság, elhallgatás, a túlzás vagy nagyítás, a kicsinyítés, általánosítás stb. – magukban hordozzák közvetlenül a leplezést, elrejtést.

A továbbiakban Péter Mihály elemzi a rejtőzködő magatartás társadalmi gyökereit, a hazugság tettenérését a nyelvi megnyilatkozásokban, a tabuk és eufemizmusok meglétét mindennapi nyelvhasználatunkban, az udvariasságot (amelyről a fentiekben már szó volt) mint pragmatikai modalitást, a meggyőzés beszédmódjait. A 20–21. század nagy „vívmányairól”, a propagandáról és propagandanyelvekről, valamint a reklám nyelvről is szó esik. Az utolsó két alfejezetet a közhelyek és viccek keletkezési körülményeinek, funkcióinak szenteli, azt vizsgálja, hogy miként is tartoznak a mindennapi élet ezen sajátos megnyilatkozásai a nyelvi elrejtés vonzáskörébe.

A szerző célja voltaképpen az volt, hogy felismertesse napjaink diskurzusaiban a korábbi időkhöz képest alig változó álcázó és ámitó hatások régebbi és újabb nyelvi fogásait, amelyek megértése és tettenérése a mai ember kommunikációs kompetenciájának alapköve.

András Zselyke

CSEKE PÉTER AJÁNlja

Erdélyi kastélykönyvek

■ Izgalmas család- és építészettörténeti monográfiát lapozgatok. Az „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” című impozáns kiadvány 133 erdélyi kastélyt és 61 nemesi családot mutat be 640 oldalon, több mint 1100 színes képpel. Szerzője Bicsok Zoltán csíkszeredai levéltáros és Orbán Zsolt történelemtanár. Szerkesztője Burus János Botond. Kivitelezője a csíkszeredai Gutenberg Kiadó és Nyomda. A 2012-ben második kiadásban megjelent kötetből az is megtudható, hogy mi történt e kastélyokkal 1989 után. Ez nem a révbé jutás – írja bevezetőjében gróf Haller Béla, a Castellum Alapítvány elnöke –, hanem másfajta viszontagságok kezdete. Merthogy: „sokszor végleges megválás vagy a kastélyok végromlása a sok évszázados történet vége. Példaértékű, szerencsés esetekben ott látjuk a fiatal örökösöket a még felújítható kastély közelében, a még felismerhető parkban, mint egy műholdas felvételen.”

A levéltári és helyszíni kutatások mellett a kötet kimerítő (az elektronikus forrásokat is feltüntető) szakirodalomra épül. Az alábbiakban a művészet- és építészettörténeti munkákból szemelgetünk.

■ *Kúriák földje – Háromszék*. Sepsiszentgyörgy, 2005.

■ Biró József: *Erdély beszélő kövei*. Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette Sas Péter. Kvár, 2008.

■ Emődi Tamás: *Szilágysági kastélyok és udvarházak*. Művelődés 1997/7–8. 31–35.

■ Fekete Albert: *Az erdélyi kertművészet*. Maros menti kastélykertek. Kvár, 2007.

■ Gaal György: *Ház a Főtér sarkán. A kolozsvári Rhédey-palota*. Kvár, 2004.

■ Gy. Dávid Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Kvár, 2001.

■ Keresztes Gyula: *Maros megyei kastélyok és udvarházak*. Marosvásárhely, 1995.

■ Kovács András: *Alvinc. Martinuzzi-Bethlen-kastély*. (Erdélyi műemlékek 38.) Kvár, 2005.

■ Kovács András: *Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben*. Bp., 2007.

■ Orbán János: *A sáromberki Teleki-kastély*. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai*. Bp., 2008. 187–206.

■ Szócs János: *A Mikó-vár története*. Csíkszereda, 2007.

TÖRTÉNELMI CSALÁDOK NOBILE OFFICIUMA

■ A *Székelyföld* című kulturális folyóiratban Oláh-Gál Elvira 2009 októberétől rendre megszólaltatja a hajdani erdélyi történelmi családok leszármazottait. A *Nobile Officium* sorozat szerkesztője (Molnár Vilmos) szerint arra a kérdésre keresik a választ, hogy az örökösök „...mennyit vállalnak fel a történelemből, mi az az értékrend, amit képviselnek, hová vezet az út, ha birtokaikat visszaszerzik, létezik-e még a küldetés és kötelezettség a nemzet, a nép iránt. Jogos-e az az igény, amely valami többletet, a tiszta értékírányultságot várja el ettől a társadalmi osztálytól, akkor is, ha már nincsenek címek és rangok, előjogok és kiváltságok?”

A sorozat elindítása óta csaknem kőtetnyi beszélgetés jelent meg. Hogy ezek és az ezutániak kötetbe kívánkoznak, az is jelzi, hogy az egyéni visszaemlékezések mögött felfejlik a közös történelmi háttér. Az altorjai báró Apor Csaba ősi székely nemesi családból származik. A bárói címet 1713-ban Kézdiszék egykori követe, Apor Péter szerezte meg. Felmenői között található Apor István alcsíki királybíró, majd Csík–Gyergyó-, Kászonszék főkirálybírája, Apor Péter, Háromszék főkirálybírája és Küküllő megye főispánja, a *Metamorphosis Transilvaniae* írója, boldog Apor Vilmos győri püspök, valamint édesapja, Apor Péter, aki 1940 és 1942 között Háromszék vármegye főispánja volt. Gróf Haller Béla német eredetű családból származik, amelynek tagjai a 15. században már Magyarország területén élnek. Legjelentősebb erdélyi képviselőjük Haller János és Gábor, akik a kerelőszentpáli kastélyt építtették. Gróf Mikes Borbála – a Mikes és az uzoni, bodolai Beldi nemesi családok leszármazottja – felmenői közül megemlíthetjük Beldi Pált, aki a 17. században fejedelmi főasztalnok, Háromszék főkirálybírája volt. A német származású Kálnoky család már a 13. századtól jelen van Székelyföldön, a család ismertebb személyiségei voltak Kálnoky István, Miklósvárszék ki-

rálybírája, a székelyek kapitánya, Kálnoky Sámuel fia, Ádám, aki az utolsó csíkszéki várkapitány a 18. században. Gróf Bethlen Anikó abból a Bethlen családból származik, amelyik Bethlen János udvarhelyszéki főkapitányt, Bethlen István miniszterelnököt, Bethlen Bélát, Észak-Erdély utolsó kormánybiztosát, Bethlen Györgyöt, az Országos Magyar Párt elnökét adta. Ugron Istvánné báró Bánffy Mária közvetlen felmenőit a Bánffy, a Mikes, az Ugron, a Beldi, a Bethlen családokban találjuk. Vécsi Nagy Zoltán nagyapja gróf Kemény János. A zabolai Mikes Katalin felmenői között van Mikes Kelemen, a *Törökország levelek* írója, Mikes Ármin, aki mintagazdaságot vezetett Zabolán és környékén. Kisfaludy és lubellei báró Lipthay Antal dédanyai ágon az egyik legjelentősebb székely nemesi családhoz, a Lázár családhoz kötődik, amely Csíkszék legjelentősebb királybíráit adta évszázadokon keresztül. Ilyen volt például Lázár István, aki 1530-ban Csík, Gyergyó és Kászon főkirálybírájaként tevékenykedett, és számára építik a szárhegyi kastélyt.

A visszaemlékezések alapján a megpróbáltatások időszaka az első világháborút lezáró békeszerződésekkel kezdődött. Közismert, hogy az 1921-es földreformmal elkezdődik a nemesi- és közbirtokok feldarabolása. Az új területekkel kiegészült Nagy-Románia vezetői földosztással akarták enyhíteni a parasztok elégedetlenségét, ugyanakkor a nemzeti kisebbségek gazdasági hatalmát is igyekeztek megtörni. A diszkriminatív eljárásra jellemző, hogy míg a Regátban csak a száz hektárnál nagyobb földterületeket sajátították ki, addig Erdélyben az összes földterületet összeírták. (Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, 1999, 152.) Ami teljes vagyonátrendezéshez vezetett, hiszen a kisajátított területek 67,5 százaléka állami, községi, egyházi, iskolai vagy közbirtokossági volt – többségében

magyar és szász kézen. Erdélyben a jogos tulajdonosnál maradó földterület nagyságát ötven és száz hold közötti mértékben állapították meg (a föld minőségétől függően), a Regátban viszont száz hektár (173,77 hold!) maradhatott. (Gagy József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 56.) Ez a megkülönböztető rendelkezés egyértelműen azt célozta, hogy a románságot földtulajdonhoz jutassa a magyar nagybirtokok kárára.

Ennek következtében az Apor család elveszítette a torjai birtok javát, a Bethlen és az Ugron család vagyona pedig felére csökkent. Először jelentkezik a családtagok szétszóródása Európa és a világ különböző tájain. Kálnoky Tibor így idézi ezt az időszakot: „A román világ eléggé megnehezítette a család helyzetét, nemcsak a Kálnokyakét, de minden főnemesi családjét, mert a cél a kisémmizés és helyzetük ellehetetlenítése volt. Nagypámnak a megmaradt birtok már alig hozott valamit, újságcikkeket fordított a román sajtóból külföldi hírügynökségek számára, ebből élt, és ez egy nagyszerű ürügy volt a román hatalom számára, hogy kémkedéssel vádolják. 1938 karácsony napján behívták Sepsiszentgyörgyre a rendőrségre, rögtön megbilincseltek, majd föltették egy vonatra, és katonai kísérettel elvitték a magyar határra, ahol kirakták. A család nem is tudott minderről, nagypám csak bement a városba, mert hívták. Azután két hétre rá a család is elhagyta az országot. Édesapám akkor 3–4 éves volt. 1944-ig Budapesten éltek, nagypám itt is újságírói munkát folytatott, a *Pester Lloyd*-ba írt határozottan antifasiszta jellegű, német nyelvű cikkeket. Magyarország megszállása után a Gestapo le akarta tartóztatni, és így újra menekülni kellett...”

A „kis magyar világban” Észak-Erdélyben valamelyest javulni látszott az itteni magyarság helyzete, de ez a rövid időszak nem volt elég arra, hogy rendezzék a birtokügyeket. A második világháború óriási emberáldozattal járt, nagyon sok nemesi származású örökös halt meg a csatatereken. Románia visszakapta elvesztett területeit, és újból elkezdte a nemzetállam építését.

A magyar vagyonok kisajátításának első lépése a CASBI-törvényként (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice – Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár rövidítése), ismert

jogszabály sajátos értelmezése volt hiszen 1944 szeptemberében zárolták az összes magyarországi jogi és természetes személy vagyont (a román–szovjet fegyverszüneti egyezmény 8. pontja kötelezte az ellenséges országok állampolgárainak a vagyonkezelését). Elkezdődik a „vélelmezett ellenség” ingóságainak és ingatlanainak az elkobzása. Ebbe a kategóriába sorolták mindazokat a magyarokat, akik elhagyták Észak-Erdélyt, vagy valami okból Magyarországon tartózkodtak ebben az időszakban (pl. egészségügyi kezelésen vettek részt), azokat a dél-erdélyi magyarokat, akik a második bécsi döntés után átköltöztek a visszacsatolt területekre, de olyan magyar származású személyek vagyont is elvették, akik a román hadseregben szolgáltak. Ez alól a létező magyar intézmények, társulások, szövetkezetek sem mentesültek.

1945 tavaszán újabb földtörvény kibocsátására került sor, amely ismételtelen kisebbségellenesnek mondható, hiszen a földosztásból – ami alig éri el az 1,3 hektárt – a magyarok csak 20 százalékban részesültek. Ugyanakkor elkobozták a szászok és a háborús bűnösöknek tekintett személyek – többnyire külföldre menekült magyarok – teljes vagyonát. Újabb kitelepedési hullám következett. A nagybirtokosok csak egy 50 hektáros területet őrizhettek meg. Bethlen Anikó így emlékszik vissza ezekre a nehéz időkre:

„Mi nem estünk a CASBI hatálya alá, apai nagypámat Keresdről elvitték Targu Jiuba, a sármási nagymamát és testvérét, Bánffy Dánielt CASBI alá helyezték, vagyonukat »megőrzésre« elvették. Valójában ők sem mentek el, hanem időközben a határt úgy húzták meg Magyarország és Dél-Erdély között, hogy lakóhelyünk és birtokaik Romániához kerültek. A szüleim visszamentek Mezőmadarasra, arra a birtokra, amit az 1945 utáni földreformmal meghagytak (vagyis csak 50 hektárt, szántót, halastavat, szőlőt stb. tarthatunk meg). (A mostani törvények sajnos azt az állapotot állítják vissza, ami 1945-ben megmaradt. Előtte már 1920-ban megcsonkították, de nem 50 hektárra.)”

A negyvenes évek végére az abszolút hatalommal rendelkező kommunista rendszer kegyetlenül leszámolt a történelmi családok megmaradt tagjaival. 1949-ben államosították a magánvagyonokat, kitelepítették a nemesi családokat a birtokaikról, sokszor még egy ruhadara-

bot sem vihettek magukkal. Legjobb esetben kényszerlakhelyre vitték őket, másokat csak egyszerűen elzavartak birtokaikról. (A szigorúan titkos és egységes akciót március 3-án hajnalra virradólag hajtották végre.)

Személyes emlényeiről így emlékszik Mikes Katalin: „Akinek több mint 50 ha földje volt, az a kizsákmányoló osztályba tartozott, ahogy akkor nevezték. Jöttek éjszaka egy listával, adtak egy fél óra időt, majd felterelték egy teherautóra, és minden magarázat nélkül elvitték. Azt gondolták, hogy egyetlen pillanattal felszámolják a »kizsákmányolást«. Ezzel el is vettek mindent, megfosztottak a javainktól. Engem mint kisgyermeket is vittek. Arra emlékszem, hogy a csoportban volt egy nő, az öltöztetett engem, és emlékszem még, hogy mentünk ki az ajtón, a lépcsőn üvegszilánkok voltak, mert a bejáratú ajtó üvegét érkezéskor betörték. Édesanyám éppen Torján volt az Apor családnál látogatóban, és én nagymamával voltam itthon. Nagymama, amikor ránk törtek, azt mondta ijedtében, hogy vigyenek mindent, csak bennünket hagyjanak békében, de azt mondták, hogy pontosan bennünket akarnak elvinni. Édesanyámat Torjáról vitték az Apor családdal együtt. Édesanyám mondta, hogy csak látogatóban van, de közölték, hogy mindegy, hol tartózkodik, »rajta van a listán«. Úgyhogy azzal a fogkefével, hálóinggel, amivel látogatóba ment, úgy vitték Szentgyörgyre. Csak most, a történetek után kutatva tudtam meg, hogy lehetett volna 25 kilót vinni személyenként, de így visszagondolva, kinek volt arra ideje és lelkiereje, hogy a legszükségesebbeket

összeszedje? Amit hirtelen összekapott azt vitte, és azzal maradt.”

A kisajátított birtokok és a kastélyok, udvarházak sem jártak sokkal jobban, hiszen szó szerint kifosztották, majd sorsukra hagyták azokat, minek következtében az épületek romhalmazzá váltak. Jórészt csak azok az ingatlanok maradtak meg viszonylag épségben, amelyekben árvaházak vagy elmeegógyintézetet hoztak létre.

A Romániában élő történelmi családok leszármazottai a rendszerváltásig többnyire egyszerű munkásként próbálták eltartani családjukat. Mindvégig többszörösen hátrányos helyzetben voltak, egyrészt az előkelő származásuk, másrészt magyarságuk miatt. Az 1989-es rendszerváltást követően lehetőség adódott az örökösöknek, hogy visszaigényeljék egykori birtokaikat, kastélyaikat, amit sokan meg is tettek, viszont a teljes visszaszolgáltatás még várat magára. Az interjúkban megkérdezett örökösök kivétel nélkül azt vallották, hogy a visszkapott birtokaikat nem öncélúan szeretnék használni, hanem az adott közösség javára. Legtöbbször az általuk létrehozott alapítványon keresztül igyekeznek felújítani és karbantartani a történelmi örökséget. Az anyagi keretek előteremtésére egyesek turisztikai vállalkozást indítottak, mások gazdálkodásból igyekeznek megélni. Talán az épített örökségünk megőrzése érdekében ezeknek a családoknak, alapítványoknak a közös fellépése hozhat újabb sikereket, kihasználva egymás tapasztalatát és kapcsolatrendszerét, akárcsak több évszázaddal ezelőtt. (Székelyföld)

Demeter Csanád

KORUNK SZERZŐI SZÉKELYFÖLDÖN

■ Februári számában a *Székelyföld* ki-sebb összegző feladatot vállalva magára, Gondos Mária-Magdolna segítségével, a Gyergyószárhegyi Írótalálkozón összefogta a 2012-ben kortárs erdélyi magyar irodalmat publikáló, fiatal, pályakezdő szerzőket – írókat, költőket, kritikusokat, recenzenseket, esszéistákat; akik sokszor e besorolás ellenére egyszerre tesznek eleget mindegyiknek. Az életrajzi bemutatás után ízelítőt kaphatunk Adorjáni Panna,

Győrfi Kata, Horváth Előd Benjámin, Láng Orsolya, Papp-Zakor Ilka, Potozky László, Serestély Zalan, Székely Örs és Varga László Edgár friss szerzeményeiből.

Gondos Mária-Magdolna ismert, és szerényen a háttérben marad, holott meg kell említenünk, hogy ő szintén beletartozik a fent említett besorolásba. A 2009/2010-es évfolyamban Potozky Lászlóval együtt részt vett a Korunk Akadémia kreatív írásműhelyén, ekkor készítette el

Villanás című rövidprózáját, ez – mint ahogy Potozky Lászlóé is – bekerült a *Korunk* válogatásába, ami az akadémián írt legjobb művekből állt. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–finn szakos hallgatójaként és az *Echinox* magyar oldalainak szerkesztőjeként 2011-ben az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián első helyezést ért el a *Férfiszerelem a kortárs magyar lírában* című dolgozatával a Test, nemiség, narráció és kánon a kortárs magyar irodalom szekciójában, a dolgozat rövidített változatát a *Korunk* közölte. Publikációi ma már megjelennek a *Látó*, a *Tiszatáj* vagy éppen a *Nappali Menedékhely* lapjain.

Gondos familiarizál, úgy, hogy – bár a szerzői életrajzokat beszerezte – rövid találkozási pontokat villant fel. Ahogy ő látta a kortársakat, ahogy megragadták gondolatait. Például Láng Orsít abban az „animátor” feliratú pólóban, Potozkyt a kolozsvári irodalmi kocsmázások füstjében, Serestélyt, amint elviharzik a bölcsészkar folyosóján. Persze így, még ha nem szeretném is, de bele kell olvasnom a cikket követő versekbe, novellákba; sőt, utána kell járnom, hogy miért bántják Sárát a szülei, vajon hol lehet jegyet venni Mrozek *Mulatságára* az Anton Pann szín-

házba, és feltétlenül meg kell ismernem Örs nagyanyját.

Nem utolsósorban Gondos elemez. A szerzőket összekapcsolja a múlttal (a neolatin és magyar nyelvű szövegtörzset műfajaihoz képest), elhelyezi a jelenben (amit elkövetnek a konvenciókkal vagy a konvenciók ellen, az a kortárs magyar irodalom részét képezi), és egy jövőképet vetít elénk, mi az, amit elemzőként a szerzőtől vár, és mi az, amire befogadóként számíthatunk (például Adorjáni kezei közt születik meg az antidepresszáns irodalom poétikai eljárása). Kimondatlanul, mégis kimondottan pozitívnek tartaná egy összetartó irodalmi műhely működését, ahol a *hasonszőrűek* találkozhatnak, kivonulva a „zarathustrás magánosságából”: „amikor a kortársaimat olvasom, többek között arra is kíváncsi vagyok, hogy ők milyen hagyományokat, normákat, konvenciókat látnak ma érvényesnek a világban, az irodalomban – pontosabban azon a területen, ahol ez a két halmaz metszi egymást. Ezek ott vannak abban, amit csinálnak, ahogyan élnek, gondolkodnak, és körvonalazódnak a szövegeikben is, sokszor éppen a tagadás révén.” (Székelyföld 2013. 2.)

Pintér Anita

ABSTRACTS

Tamás Emődi

■ ***The Fate of Castles in the Partium Region***

Keywords: *Transylvania, Partium, history, functions of castles, Second World War, communist regime, destruction*

The survey aims to serve as an overview of the castles of the North-West region of Transylvania without the aim of completeness, presenting relevant data related to their establishment, their history and their present state. A common trait of all of these castles can be grasped in their endeavour to carry a representative function, having filled mostly administrative, economical, and residential functions in the past, and before the 18th century they might have had even defensive functions. Most of these castles are related to aristocratic families playing significant roles in the life of that territory, having a shared fate with them. Within the history of all of these castles the years following the Second World War have brought about a dramatic breach, when among the countries of the communist regime in Romania the most outstanding representative living spaces (along with their furniture and inner arrangement) of the class and nation enemy were raided, plundered and demolished with the utmost efficacy and vehemence.

Csilla Hegedüs

■ ***The Future of Hungarian Castles in Transylvania: What Do We Save, Why and Whom for?***

Keywords: *Transylvania, castles, restoration, retrocession, ownership*

As the executive director of the Transylvania Trust Foundation, which also administers the Bánffy castle in Bonchida/Bonțida, and the Sub-secretary of Culture of the Democratic Union of Hungarians in Romania (RMDSZ), offers a survey on the situation of the historical castles of Transylvania, Romania. After the long years of communist dictatorship, it was in Romania where most castles were returned by the state administration to the descendants of their original owners. However, these buildings were now in a much worse state than in their

heyday, and their restoration and future use confronts the Romanian society and the owners with problems which could have hardly been initially foreseen, also dealt with by the author.

András Kovács

■ ***Castle Reconstructions in Transylvania***

Keywords: *Transylvania, castles, renovation, reconstruction, Fogaras, Keresd, Gyergyószárhegy, Bonchida, Marosillye*

The presentation discusses the attempts made over the past half century. The castle of Fogaras/Făgăraș was renovated at the socialist state's initiative, and attempts at renovation were made in Keresd/Criș, Gyergyószárhegy/Lăzarea and Bonchida/Bonțida too. The author enumerates the reasons for the failure of these attempts, and the degrees to which they have failed. The success story – although on a much smaller scale – in Marosillye/Iliia from the period after 1990 is also presented.

Móni Soós

■ ***Castle Tourism at Miklósvár/Micloșoara***

Keywords: *Transylvania, castles, Miklósvár, aristocracy, Tibor Kálnoky, Prince Charles, tourism*

Count Tibor Kálnoky, descendant of Transylvanian aristocrats, returned after 50 years exile and has been working to introduce Transylvania to the world in a special way, while also preserving the region's architectural heritage. Kálnoky inspired Prince Charles to restore old farmhouses in the area as well, and he is running two of HRH's guesthouses in two different locations by now, where the idea is also to create harmony with nature and simplicity with comfort. All accommodations have been restored and furnished with authentic antiques and textiles from the region. According to the Prince of Wales, "Transylvania is the last corner of Europe where you see true sustainability and complete resilience". Two dozen local residents are employed all year round from these villages, reviving traditional building crafts and styles, improving the image of Transylvania as a travel destination, convincing locals to preserve their heritage and sensitizing guests on living in harmony with the environment.

Sándor Wilhelm

■ *The Calvary of a Castle from the Ér Valley*

Keywords: *Transylvania, castles, Székelyhíd, János Dietrichstein, Stubenberg family, proletarian dictatorship, foster home, Saint Francis Foundation*

The old wing of the castle of Székelyhíd was built by János Dietrichstein in the middle of the 18th century. The large granary was built by the Stubenberg family in 1840, while the new two-storied wing was erected in 1906. Around the castle a nice park was formed, having a complex cellar system beneath. During the dictatorship of the proletariat the castle was used as a granary and the furniture was destroyed. The local secondary school was opened in 1950; however, the building has not been reconstructed in lack of financial sources and willingness. The

trees of the park were cut down by the local people, parts of its territory were divided into plots for the construction of official residences, a restaurant and sports grounds. The granary was bought by a foreign businessman, who has manufactured "antique furniture" from its boards and let the walls become ruined. The bricks of the cellars have also been stolen. After the school was moved into a new building, the habitable parts of the castle were used as temporary accommodations, their inhabitants continuing on with the destruction. Eventually, in 2010 the local government donated the building to Saint Francis Foundation from Déva to use it as a foster home. The reconstruction of the building has started and will hopefully be finished soon. Besides being a foster home, the castle will host social programmes as well.

Publishing Hungary

A 2012-ben indult program célja, hogy három éven át támogassa és segítse a magyar szerzők és könyvek, a magyarországi könyvkultúra megjelenését, bemutatását, reklámozását a külföldi könyvvásárokon, könyvfesztiválokon. A magyar könyvkultúra nagyon sokszínű, és rendkívül sok fontos értékkel bír. A program elsődleges feladata, hogy ennek a sok és sokféle értéknek külföldi bemutatásával hiteles és előnyös képet alakítson ki kultúránkról, valamint elősegítse a magyarországi és külföldi kiadók közötti szakmai kapcsolatokat megerősödését.

A program megvalósítása a Balassi Intézet feladata, amely a külföldi magyar intézetek munkáját összefogja és irányítja. A Balassi Intézet külföldi magyar intézetei révén nemcsak a nagy könyvfesztiválokkal, vásárokkal (Frankfurt, London, Párizs, Bologna) tartja a kapcsolatot, de képes folyamatos és hatékony együttműködés megalapozására a hazai és külföldi könyves szakma résztvevői között. 2012-ben 12 könyvvásáron vett részt Magyarország.

2013 SZAKMAI PROGRAMJA:

1. *Jeruzsálem* – 2013. február 10–15.
2. *Lipce* – 2013. március 14–17.
3. *Párizs* – 2013. március 22–25.
4. *Bologna* – 2013. március 25–28.
5. *Prága* – 2013. május 16–19.
6. *Varsó* – 2013. május 16–19.
7. *Moszkva – DÍSZVENDÉGSÉG!* – 2013. szeptember
8. *Frankfurt* – 2013. október 9–13.
9. *Bécs* – Donau Lounge – 2013. november 21–24.
10. *Marosvásárhely* – 2013. november
11. *Pozsony* – 2013. november

 Balassi Intézet

www.balassi-intezet.hu
www.publishinghungary.hu

Nemzeti Kulturális Alap

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZSI-PÁL ELŐD
DEMÉNY PÉTER
DEMETER CSANÁD
DIMÉNY LÓRÁNT
DIMÉNY ZOLTÁN
EMÓDI TAMÁS
GUTTMANN SZABOLCS
HAJÁK-SZABÓ MÁRIA
HEGEDŰS CSILLA
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY
KÁNTOR LAJOS
KOVÁCS ANDRÁS
KULCSÁR GABRIELLA
MARKÓ BÉLA
OLÁH-GÁL BEVERA
ROMSICS IGNÁC
SOÓS MÓNI
TÜDŐS S. KINGA
WILHELM SÁNDOR

6

III. FOLYAM
2013.
JÚNIUS

KORUNK-HÍREK

- A Korunk Akadémia történelmi sorozata – Hősök és/vagy árulók az új és modern kori magyar történelemben – keretében 2013. április 15-én került sor Szakály Sándor történészprofesszor előadására Horthy Miklós, politikai felelős vagy háborús bűnös? címmel. A rendezvény házigazdája Kovács Kiss Gyöngy, a Korunk főszerkesztője volt.
- 2013. április 17-én Molnár Gusztáv *Beszélgetések Méliusz Józseffel* című kötetét Balázs Imre József, a Korunk főszerkesztő-helyettese és Kántor Lajos, a Korunk Baráti Társaság elnöke mutatta be a szerző jelenlétében.
- 2013. április 24-én nyílt meg Hajdu Tamás *Idővonal* című fényképkollázsát a Korunk Stúdiógalériájában; 2013. május 6-ától szintén a Korunk Stúdiógalériájában a Kanadában élő Sipos Sándor képzőművész egyéni tárlatát tekinthették meg az érdeklődők. Mindkét kiállítást Szabó András, a galéria vezetője nyitotta meg.
- A Korunk Akadémia és a Minerva Művelődési Egyesület szervezésében 2013. május 15-én olvasott fel Tompa Andrea Békés Pál-díjas író. A köteteket bemutatták és a szerzővel beszélgettek Balázs Imre József (főszerkesztő-helyettes, Korunk), Mészáros Sándor (főszerkesztő, Kalligram).
- A Korunk Kulcsa díjazottja 2013-ban Szakály Sándor történészprofesszor. A díj átadására 2013. május 22-én került sor Budapesten, a Károli Gáspár Református Egyetem dísztermében. Laudációt mondott Kovács Kiss Gyöngy, a Korunk főszerkesztője, a díjat Kántor Lajos, a Korunk Baráti Társaság elnöke adta át. A díjátadást követően Szakály Sándor tartott előadást A kolozsvári IX. honvéd hadtest parancsnokai (1940–1945) címmel.
- A Korunk Akadémia történelmi vonala keretében 2013. május 30-án került sor Romsics Ignác történészprofesszor, az MTA rendes tagja előadására Mérlegen a magyar 20. század címmel. A rendezvény házigazdája Kovács Kiss Gyöngy, a Korunk főszerkesztője volt.

**ERDÉLYI KASTÉLYOK
ÚJ SZEREPKÖRBE**